

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

SPROKKELINGEN.

AANTEEKENINGEN EN BESCHOUWINGEN.

Een taalboek ten dienste van

ALLEN, DIE ZICH VOORBEREIDEN TOT HET EXAMEN VAN
HOOFDONDERWIJZER OF HOOFDONDERWIJZERES.

DOOR

M. J. KOENEN.

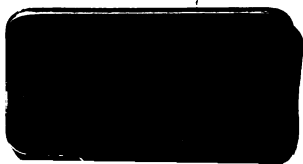
Met een inleidend woord van Dr. JAN TE WINKEL te *Groningen*.

.....
Ieder woord is eene combinatie van beelden.

BFETS
.....

Prijs / **1.45.**

TIEL. — D. MIJS. — 1888.

SPROKKELINGEN.

17. 10. 1913. 11.

1155 C 92

SPROKKELINGEN.

AANTEKENINGEN EN BESCHOUWINGEN.

Een taalboek ten dienste van

ALLEN, DIE ZICH VOORBEREIDEN TOT HET EXAMEN VAN
HOOFDONDERWIJZER OF HOOFDONDERWIJZERES,

DOOR

M. J. KOENEN.

Met een inleidend woord van Dr. JAN TE WINKEL te *Groningen*.

.....
Ieder woord is eene combinatie van beelden.

BEETS.
.....

~~~~~
TIEL. — D. MIJS. — 1888.

VOORBERICHT.

Wat ik vóór en na bij de studie heb opgeteekend, wat ik zelf heb gedacht, geordend en opgesteld, dus vreemd en eigen, het wordt hier aankomenden en jongen onderwijzers aangeboden, ter verpoozing en leering.

Ik heb dit werkje SPROKKELINGEN genoemd. Het bevat echter Sprokkelhout, dat met zorg is gerangschikt en met den band der eenheid is omsnoerd. De dertien verschillende hoofdstukken vormen één bundeltje, één geheel. Het motto op het titelblad doelt op dezen onderlingen samenhang.

De lezer zal onder deze Aanteekeningen en Beschouwingen eenige opstellen vinden, die reeds in School en Studie werden afgedrukt. Zoo werden ook enkele bewijfsplaatsen en de meeste woordverklaringen aan dit Maandschrift ontleend.

Ik heb met voordacht mij bepaald tot het gebruik van die letterkundige werken, welke in het bezit of onder het bereik van elk studeerend onderwijzer zijn, en ik heb niet geschroomd, het Meesterstuk der Middeleeuwen, Vanden Vos Reinaerde, onder die werken op te nemen. Zoo bevat het boekje bovendien aanhalingen uit: HUYGENS, Costelick Mal; VONDEL, Roskam, Gijsbrecht, Palamedes, Lucifer; CATS, Sinne- en Minnebeelden; HOOFT, Warenar; BREDERO, Moortje en verder uit BILDERDIJK, STARING, POTGIETER en anderen.

Vóór alles betuig ik mijn oprechten dank aan den heer Dr. Jan te Winkel te Groningen, eensdeels voor zijn aanbevelend woord en ten andere voor de welwillende belangstelling, in dezen mijnen arbeid getoond. De hoofdstukken van het Handschrift, waarin van etymologie sprake is, werden door hem gelezen en van meer dan ééne onnauwkeurigheid gezuiverd. Het is plicht, voor zooveel heuschheid hier openlijk dank te zeggen.

Eene opbouwende critiek zal mij aangenaam zijn. Zij moge strekken om het boekje des te meer te doen beantwoorden aan zijne bestemming.

MAASTRICHT, Mei '88.

M. J. KOENEN.

In de laatste jaren is ook hier te lande, evenals in Duitschland en elders, de aandacht weer opnieuw gevestigd op de verandering in beteekenis, waaraan de woorden gedurende den langen tijd van hun bestaan onderworpen geweest zijn en steeds zullen blijven. Men mag de hernieuwde studie van dat onderwerp een verblijdend verschijnsel noemen, omdat zij zeker meer dan de beoefening van klankleer of buigingsleer in staat is, buiten den eigenlijken kring der geleerden belangstelling te wekken voor de verschijnselen op taalgebied. Geen taalverschijnsel grijpt weliswaar geheel en al zonder toedoen van den menschelijken geest plaats, maar de klankwijzigingen blijven toch altijd — door de vaste physiologische wetten, waaraan zij gebonden zijn — voor ons iets mechanisch behouden, zoodat wij ons de overdrijving van Schleicher best kunnen begrijpen, die met het oog daarop de taalwetenschap eene natuurwetenschap noemde. Wanneer wij daarentegen de wijzigingen der woordbeteekenissen historisch nagaan, zien wij den menschelijken geest zelf aan het werk. Het is ons dan, of wij eene bladzijde opslaan uit het geschiedboek van de geestontwikkeling der menscheid; en zóó materialistisch of naturalistisch is onze tijd nog niet, of de meerderheid der redelijke schepselen stelt er bovenal belang in, te weten, hoe de menschelijke geest zich in duizenderlei opzicht heeft verrijkt, verruimd, beschaafd en verfijnd, zoodat hij in staat is geworden de bontste en fijnste schakeeringen van gevoel en gedachte onder woorden te brengen, d. i. te ontleden, te schiften, te vergelijken en te verbinden. Wel valt het niet te ontkennen, dat tegenover de eenvoudige regelmatigheid der klankwijzigingen, die aan de klankleer eene bijna mathematische zekerheid schijnen te geven, de bonte verscheidenheid der elkaar verdringende, uit talrijke oorzaken voortvloeiende verschijnselen op het gebied der beteekenisleer soms een verwarrenden, ja overweldigenden indruk kan maken, maar daardoor komt dan ook te meer de oneindige rijkdom der taalgeschiedenis uit, waarin ieder wel eene groep van eigenaardige veranderingen en wijzigingen kan aantreffen, die hem meer bijzonder belang inboezemt.

Nu eens zal men de streng logische consequentie eener gedachte weerspiegeld zien in den overgang der beteekenissen van een woord, dan weder zal die overgang aan het licht brengen, welk bestanddeel eener samengestelde voorstelling eenmaal het meest op den voorgrond trad, zoodat het woord, waarmee die voorstelling eens in haar geheel werd aangeduid, ten slotte alleen van dat ééne bestanddeel de gebruikelijke naam werd. Maar men zal ook tevens opmerken, hoe de woorden niet alleen enger, maar ook ruimer van beteekenis werden door toegepast te worden op nauw verwante voorstellingen. Zoo geeft de geschiedenis der woorden ons dan inlichting aangaande den graad van verwantschap, waarin de voorstellingen en begrippen van den menschelijken geest tot elkaar staan of kunnen gebracht worden.

Ook gevoel, verbeelding en vernuft openbaren hunne eigenaardig schepende of vervormende kracht in de geschiedenis der woordbeteekenissen. Als instinktmatig gevoelt men, wat in eene voorstelling, waarvan men een ander deelgenoot wil maken, het voornaamste is, dat waarop alles aankomt en men noemt in zijne driftige begeerte om zich te uiten dat voornaamste deel in plaats van bedaar het geheel te beschrijven. Zoo wordt de naam van een deel tot benaming van het geheel. Niet tevreden met recht en

slecht te zeggen wat men bedoelt, of voor het oogenblik niet in staat het juiste woord voor een abstract denkbeeld te vinden, kiest men eene sierlijke vergelijkende omschrijving voor zijn begrip, of behelpt zich met den naam van een voorwerp uit de zinnelijke wereld, dat eenige kans heeft de gewenschte abstracte voorstelling bij den hoorder op te wekken. Men heeft een beeld gebruikt, dat, zoodra anderen het overnemen, een nieuwe naam kan worden, door zijne jeugdige levenskracht machtig genoeg om den ouden, afgeleefden naam te verdringen. Ook het vernuft speelt daarbij geene geringe rol. Het wenscht tegelijk met de voorstelling eenen glimlach te voorschijn te roepen en kiest daartoe een beeld of eenen woordvorm, die dientengevolge kans hebben van den glimlach in 't vervolg onafscheidelijk te blijven.

Ongelukkig associëert zich soms eene gemeene gedachte aan een oorspronkelijk edel woord, en voorgoed draagt het nu het brandmerk der platheid op het voorhoofd. Menig ander woord getuigt door zijne beteekenis van de nu eens plumpe dan weder naieve onwetendheid des volks. Dan is misverstand de schakel tusschen de oudere en de nieuwere beteekenis, soms tevens gepaard aan die frissche vindingskracht, die ons het onderscheid tusschen onwetendheid en domheid voelbaar maakt.

Voert de studie der beteekenissen ons eene oneindig rijke wereld van gedachten binnen, men heeft in den laatsten tijd ook meer en meer ingezien, dat zij niet alleen vruchtbaar, maar zelfs onontbeerlijk is voor eene degelijke beoefening der klankleer, der woordvorming en vervorming. Ter verklaring van alle klankwijzigingen zijn de vaste physiologische klankwetten ontoereikend. Er is inderdaad ook opzet in de vormveranderingen, hetzij de denkende geest, de grammaticus bv., getracht heeft eenheid te brengen in de verscheidenheid der vormen, hetzij de spraakmakende gemeente onbewust het een wijzigt naar analogie van het ander, hetzij verbeelding, vernuft of waanwijzheid opzettelijk veranderingen aanbrengt, hetzij onwetendheid of misverstand door onwillekeurige klankverandering het onbegrepen voor zich eenigermate begrijpelijk tracht te maken.

Het behoeft geen betoog, dat de beteekenisleer, die, ruim opgevat, één is met de geschiedenis van den menschelijken geest, nog in geen deele eene vaste wetenschap mag genoemd worden, want eene verzameling van losse feiten is geene wetenschap: zij mag dien naam eerst dragen, wanneer zij de feiten in hun onderlingen samenhang heeft doen kennen. Dat nu is de beteekenisleer op het oogenblik nog slechts bezig te doen. Op de voornaamste krachten, die bij de verandering der woordbeteekenissen werkzaam zijn geweest, is reeds met talent en scherpzinnigheid gewezen, eenige orde komt er reeds in den chaos, en ook het boekje, waarvoor deze woorden tot inleiding dienen, bewijst dat. Toch blijft het noodig, vóór de nieuwe wetenschap op eene zekere degelijkheid aanspraak kan maken, de feiten in grooten overvloed te verzamelen; en daartoe vooral levert dit boekje uitstekende bijdragen, die zeker dankbaar door menigeen ontvangen zullen worden.

Ik heb dan ook niet gearzeld te voldoen aan het verzoek van den schrijver, om er een enkel woord ter inleiding bij te voegen.

Moge het werkje bij menigeen den lust opwekken of verlevendigen om onze rijke moedertaal ook voor zich zelf te beoefenen in denzelfden geest, waarin de schrijver der »Sprokkelingen» dat voor zijne lezers deed!

Groningen, 15 Mei 1888.

JAN TE WINKEL.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

De taal, die kostelijke en verwonderlijke gave van den mensch, die het kenmerk is, dat hij boven 't gansche schepselendom is verheven, en tevens het middel dier verheffing, heeft ten allen tijde de belangstelling van denkende en wijsgeerige geesten in groote mate gewekt, en hen gedreven om over haar aard, haar geschiedenis en haar oorsprong na te denken 1).

Doch sinds »de blijde zon verrees van de gewichtige ontdekking», dat de meeste talen van Europa en enkele van Zuid- en Midden-Azië tot ééne en dezelfde familie behooren en de woorden en woordvormen van al die talen één zijn van oorsprong — hoewel thans verscheiden van vorm en klank naar den tongval der onderscheiden volken — werd er nieuw leven gewekt, en de belangstelling in de studie der taal nam hand over hand toe.

Door die ontdekking werd het mogelijk, de taalstudie op wetenschappelijke wijze in te richten, en in de beschaafde landen van de oude en de nieuwe wereld spitsen tal van geleerden hun vernuft om meer en meer door te dringen in de geheimen der taalwording, in den gang der taalgeschiedenis.

En, als wij thans bij Bilderdijk de taal aangeduid vinden, als:

(een) goddelijke gift, met d'ademtocht van 't leven,
Aan 't schepsel ingestort, zoo ver er geesten zweven;
En, tevens met zijn val, vervallen en ontaard!.. 2),

dan vinden wij een zoodanige opvatting dermate verouderd, dat wij ons dienen te herinneren, dat de groote dichter een kind was van onze eeuw 3).

Gaandeweg zijn vele nevelen weggevaagd, en het volle licht schijnt nu op plaatsen, waar eens diepe duisternis heerschte, en men tastende en zoekende, gissende en missende, zonder vast beginsel en zonder wetenschappelijke methode den akker der woordvorming meende te kunnen bearbeiten. Dit alles zij gezegd zonder iets te kort te doen aan de groote verdiensten van den Amsterdamschen wiskunstenaar Lambert ten Kate Hermanszoon, die in zijn in 1723 te Amsterdam verschenen »Aanleiding tot de Kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake eenigermate den grondslag legde voor de vergelijkende taalstudie der Germaansche talen.

1) Taal en Taalstudie van B. V. 1e deel blz. 32.

2) De Dieren, vers 191—194. 3) Bilderdijk 1756—1831.

De taal wordt thans beschouwd als een werk van menschen, een heerlijk gewrocht, waaraan rijen van geslachten hebben gearbeid, zij het onbewust van wat zij deden. Zij is als zoodanig het product van een uiterst langzame ontwikkeling langs natuurlijken weg, volgens vaste wetten en, het goddelijke, dat Bilderdijk in haar bespeurt — al is zij »vervallen en ontaard” — zal de stempel zijn van het verstandelijk verhevene, dat den mensch van al het geschapene onderscheidt, als beeld-drager Gods.

Hoe dit zij, het is kenmerkend, dat de taal van een volk de afspiegeling is van zijn ontwikkeling, van zijn aard en karakter, en naar mate het volk stijgt op de ladder der beschaving — in diezelfde mate rijst ook de taal, en een ruimere gezichtskring van het volk op velerlei gebied komt allereerst haar rijkdom ten goede. De taal leeft het leven van het volk!

Geschiedvorsching en taalstudie dienen daarom hand aan hand te gaan; de eerste komt de tweede ten goede, — de taalstudie ontsteekt echter ook dikwijls een licht, waar de oorkonden der geschiedenis alles in 't duister laten 1).

Ook de taal heeft haar geschiedenis! En ook van deze mag het woord van Bilderdijk gelden:

In 't Verleden ligt het Heden,
In het Nu, wat worden zal!

Dat verleden der menschelijke taal wordt thans met ijver en talent opgediept! En de vergelijkende taalstudie tracht een brug te slaan van ons heden naar dat grijs verleden. En de wetenschap, de oude en heilige zangen der Indiërs, vervat in een lang vergeten taal, het Sanskrit — ontcijferende, vult het onbekende door het bekende, het onzekere door het zekere aan. En lang vergeten talen, als het Sanskrit, het Gotisch, het oud-Duitsch, het oud- en Angel-Saksisch enz., uit het geheugen der menschen weggewischt als een voetstap uit het mulle zand — zij worden in haar geschreven overblijfselen nauwkeurig doorsnuffeld en doorvorsch, en voor haar geldt alsnu het woord van Staring:

Uit nacht rijst morgenrood:
Het leven uit den dood!

Zoo verkondigen de talen de geschiedenis der menschheid, en het wijsgerig onderzoek naar de herkomst en de verwantschap, de afkomst en de beteekenis van woorden en woordvormen, ook in onze taal — wordt mogelijk, omdat al die talen als zoovele schakels een keten vormen, wier uiteinden Heden en Verleden aan elkaar hechten.

Voor den onderwijzer echter is alle taalvorsching als een boek met zeven zegelen gesloten! Een onderwijzer behoeft dan ook geen taalvorscher te zijn: hij kan echter zijn voordeel doen met de beproefde uitkomsten der

1) Zie: Practische Taalstudie III, blz. 115.

wetenschap. Voor hem is het studieveld der taal uit den aard der zaak nauw begrensd. Zijn blik kan in den regel niet verder reiken dan tot de grenzen van het Nederlandsche taalgebied, de taal der Middeleeuwen! Doch ook binnen die betrekkelijk enge grenzen valt zeer veel voor hem te leeren, zoo hij proefondervindelijk weet te werken en zijn voordeel weet te doen met datgene, wat voorgangers en baanbrekers hebben aan 't licht gebracht. Ook binnen deze grenzen wordt het Heden verklaard door en uit het Verleden!

Het is bovendien een groot voordeel, dat het Nederlandsch een oorspronkelijke taal mag heeten en niet als bijv. het Fransch een taal is uit de tweede hand. Wat al woorden en woordvormen vallen bij ons binnen de grens van de taalstudie des onderwijzers, waar de onderwijzer dáár aan geen verklaring kan denken, tenzij hij Latijn of Grieksch grondig bestudeerd hebbe. Hoe doorzichtig is onze samenstelling van woorden, hoe logisch onze afleiding! Zelfs woorden, die op den eersten aanblik duister zijn, worden bij eenige voorlichting helder, glashelder zelfs, men denke bijv. aan madeliefje, barnsteen, baldadig, betrappen, plunderen, verknocht, vernielen, broddelen, tuchtigen, brandschoon, ouderwetsch, goedertieren enz. 1).

Nog op een ander voordeel valt te wijzen. Onze taal heeft geen geweldige veranderingen ondergaan, zooals bijv. de oude taal der Angelsaksen, welke door den inval der Normandiërs (1066, Willem de Veroveraar) met zulk een overgroot aantal Romaansche elementen werd vermengd, dat het Engelsch even dicht staat bij het Fransch als bij het Germaansch.

Het Nederlandsch heeft zich regelmatig en geleidelijk kunnen ontwikkelen en is in hoofdzaak Nederduitsch gebleven. In hoofdzaak: want niet geheel en al heeft ook onze taal zich aan vreemde invloeden kunnen onttrekken. In lengte van tijd verwierven allerlei vreemde woorden en uitdrukkingen het burgerrecht en kregen dan bij het volk gaandeweg gelijke rechten als de woorden van echt Germaanschen bloede: zoodat men die vreemdelingen van de eigen landskinderen soms niet kan onderscheiden: paard, roos, anker, pruim enz. Zoo werden allerlei bestanddeelen: uit het Fransch, het Engelsch, het Spaansch, het Portugeesch, ja zelfs uit Oostersche talen opgenomen (zie Hoofdstuk XIII). Doch daar vele van deze als nieuwelingen het merk van hun afkomst dragen — 'tzij in klank of in spelling — kunnen zij de taalstudie des onderwijzers

1) Made = weide, grasveld; barnen = branden; baldaad = slechte, booze daad; een trap is een strik, een val; plunder = bezitting, huisraad; verknocht, verknoft uit verknoopt van knopen; vernielen voor vernietelen, broddelen van brodde (= vuilheid); nog in 't Overijselsch: de eieren zijn verbrod (= vuil); tuchtig = bedaard, ingetogen; brand = een zwaard; wet = aard, wijze, soort, manier; tier = aard, soort, karakter.

niet op den verkeerden weg voeren; hij ziet vreemdelingen in hen en streeft niet verder dan naar een toelichting van hun beteekenis.

Ook waar achtervoegsels bij vreemden zijn geborgd, kan hem dit blijken uit de omstandigheid, dat zij tegen den geest der taal in den klemtoon ontvangen, zelfs als zij achter Nederlandsche stammen voorkomen. Men vergelijkte: barbier, grenadier, portier met winkelier, tuinier, kruidenier; bagage, plantage met stellage, slijtage enz.

Verder zoeke men woorden, die uitgaan op: -aat, -iaan, -aan, -eet, -eek, -ief, -iet, -iek, -oop, -loog, -noom, -oof, -et, -ijn, -teit enz. enz. en lette bij de uitspraak op de klem.

Intusschen, naast den hoogen lof, welke de Nederlandsche taal om de doorzichtigheid hare samenstellingen en het logische harer afleidingen kan gegeven worden, dient niet onvermeld te blijven, dat zij ten opzichte van de stamwoorden veelal geen verklaring, voor den onderwijzer althans, toelaat. De stammen ontstonden uit wortels — en de studie van de beteekenis der wortels en van het ontstaan der stammen, zoomede van de aloude beteekenis van deze is een werk voor taalkundigen of taalvorschers 1).

Voor den onderwijzer zijn woorden als: huis, zon, maan, zoon, vader, dochter evengoed louter woordklanken als voor de Franschen de woorden maison, soleil, lune, fils, père, fille. Ook hier leerde de Nederlander van jongs af aan het woord een beteekenis verbinden.

De vergelijkende taalstudie heeft echter over meer dan een stamwoord een licht doen opgaan. Zoo leeren taalvorschers, dat maan komt van den wortel mâ, die met en beteekent, zoodat maan oorspronkelijk meter of meetster uitdrukt. Zij werd door de volken als tijdmeetster aangezien — uit de geschiedenis weten wij, dat de volken der oudheid het zonnejaar niet kenden, doch bij manen of maanden rekenden. Nog doen dit de inboorlingen van de O. I. eilanden; men leze de Saidjaververtelling in Max Havelaar.

Zoo beteekent man zooveel als denkende; de vader is de voeder, de onderhouder; zoon beteekent oorspronkelijk het voortgebrachte; dochter had eens de beteekenis van melkster 2).

Uit deze aanstippen kan tevens blijken, dat ook de stamwoorden

1) Zie Dr. J. te Winkel, 1e deel van Cosijns Spraakleer, blz. 122 en volgende.

2) Wij teekenen hier op, wat wij elders vonden, hoewel het ons bekend is, wat Dr. JOH. FRANCK zegt in zijn Etym. Woordenboek: „Bij dergelijke overoude verwantschapsnamen kan men kwalijk met zekerheid vaststellen, welke de begrippen zijn, die daaraan oorspronkelijk ten grond liggen.” De verklaring van het woord dochter als melkster is volgens hem aannemelijker dan de gewone etymologieën van vader, moeder enz. die niet als zeker mogen gelden, evenmin als die van maan.

niet louter klanken zijn. Men benoemde naar een in 't oog springend kenmerk — de naam is dus niet bloot een klank ter aanduiding van een zelfstandigheid, zooals een voornaamwoord — maar hij teekent.

Hij riep oorspronkelijk een begrip voor den geest, hij duidde een eigenschap, een kenmerk aan. Wie bij deur denkt aan door, bij teug aan toog, tegen (trekken), bij stoel aan staan (stal), bij slot aan sluiten enz. hij weet, welk hoofdkenmerk de eerste naamgever (als men hem dus noemen mag) wilde belichamen. Dat teekenachtige vinden we verder ook in woorden als: laken van lak = berisping; hupsch = tot het hof behoorend, in overeenstemming met 'tgeen aan 'thof gebeurt, thans uitgebreid tot vriendelijk, voorkomend; ragen = het rag of spinrag wegvagen (ragen is privaatief evenals plunderen, schillen, villen enz.); versmachten van smachte = honger, behoefte; teisteren van teister = wonde; Reinhard = regin-hart = hard of sterk in raad; uit Reinhard ontstond Reinaert (een bewijs voor den oorsprong van het achtervoegsel -aard); schilder van schild, een schilder was een vervaardiger van een wapenschild enz. enz. — altijd, zoo we de beteekenis van het grondwoord kennen.

Zoo ook, als wij weten, dat dochter beteekende melkster (men denkt onwillekeurig aan nomaden), dat man beteekent den denkende enz. Zóó was en wordt dan elk woord een beeld!

Uit een en ander blijkt nu in de eerste plaats, dat de studie van de Nederlandsche taal, binnen zekere grenzen, een studie kan zijn voor den onderwijzer en niet enkel een studie is voor den taalgeleerde; ten andere, dat deze studie binnen dié grenzen, niet oppervlakkig behoeft te wezen, maar tamelijk grondig kan zijn, omdat haar weg leidt langs de bronnen zelve; toegankelijk voor ieder, die zich wat inspanning getroosten wil.

De onderwijzer kan zich bij die studie bewegen op het gebied der levende taal in haar verschillende tijdperken, een gebied, dat zich ver genoeg uitstrekt. Het grijs verleden der Middeleeuwen kan zich voor hem ontsluiëren, als hij zijn studie met ernst wil opvatten, als hij zijn voordeel wil doen met den arbeid van zoovele kundige mannen, als hier met roem zijn voorgegaan: De Vries, Jonckbloet, Eelco Verwijs, Verdam, Te Winkel, Moltzer, Matthes, Van Helten e. a. Met wat zij vonden, kan hij zijn voordeel doen, zij effenden het pad, dat naar de beste en oudste bronnen voert. Wij zullen echter in hoofdzaak ons met de beschouwing van Reinaert bezighouden; het is toch niet te veel gevegd, dat de onderwijzer het meesterstuk der Middeleeuwen wat meer van nabij kenne.

Wie zijn taalstudie wat ruimer wil opvatten — bij gevestigden leeftijd en verworven positie — kan kennis make met de Middelnederlandsche literatuur, zooals die thans voorhanden is, dank zij den ijver en de vol-

harding van zoovele taalgeleerden, die hier eendrachtig samenwerkten, Een overzicht van deze werken met opgave van prijs is in elken boekwinkel te bekomen. Ook dient hij dan vooral die lectuur dienstbaar te maken aan de studie van de beteekenis van woorden en uitdrukkingen, en daartoe bieden hem de verschillende glossariën of verklarende woordenlijsten de behulpzame hand. Een meer dan oppervlakkige kennismaking met het reuzenwerk van Lambert ten Kate, met Balthasar Huydecopers uitmuntende proeven van taal- en dichtkunde, — alsmede met de verschillende taalkundige werken van onzen tijd is dan verder een noodwendig vereischte.

Waar zulke voorgangers en wegbereiders de baan effenden, is het bij lust en goeden wil, niet al te moeilijk van verre te volgen. Het is dan de vraag, hoever de krachten reiken. Dank zij de voordeelen, waarop wij boven wezen, kan die studie reeds vrij wat licht werpen op de beteekenis van woorden en uitdrukkingen en hun leven, kwijnen en sterven in de taal. In deze bladen bieden wij den studeerenden onderwijzer, met alle bescheidenheid, de hand bij deze zijn studie.

HOOFDSTUK II.

EEN BLIK OVER HET STUDIEVELD.

De Nederlandsche taal heeft een eigen, inwendig leven, en van dit leven is een voortdurende wording en vervorming onafscheidelijk. De taal is geen verzameling van gemaakte woorden, geen kabinet van afgepaste en afgesloten klanken, neen, dat alles leeft, wordt en groeit 1). Elk woord der taal heeft evenals elk mensch, evenals elk volk, een geschiedenis, een tijdperk van opkomst, bloei en verval.

Doch dat opkomen, bloeien, vervallen en verdwijnen, 't gaat uiterst langzaam in zijn werk. Langzaam rijpen afzonderlijke personen, langzamer rijpt een geheel volk, nog langzamer leeft de taal met haar woorden en uitdrukkingen en duizenderlei vormschakeeringen haar leven. Het is een uitgemaakte zaak, dat een woord, dat een uitdrukking, dat een taalvorm — zoo deze eenmaal het burgerrecht hebben verworven in de taal — de eeuwen kunnen trotseeren, en een ongemeene taaheid van leven bezitten.

Beschouwen wij eenige zinnen uit een der oudste gedenkstukken van proza n.l. Uit een keur der stad Middelburg:

»In de name des Vaders, ende des Soens, ende des heileghes ghests. Willem, bi der gratien Gods Koning van Rome ende altoes Augustus, ende Grave van Hollant alle den ghenen die desen brief anesien, sine gratie ende al goed.

Omme sonderlanghe (by zondere) vriendschepe dar wi bi minnen de portres (poorters) van Middelburg, gheven wij hem (hun) dese choere (keur) ende dit recht, dat in desen brief gescreven staed . . . . .

Omme dat dese chore stade blive ende ewelik, zo hebben wi ze ghedaen beseghelen met onsen konegheleken zeghele. Ende verbieden dat bi onser koningheleker gheweld, ende onser graveleker gheweld (macht), dat niemene weder (tegen) deze chore ne doe; ende die dat dade hi soude hebben onsen evelenmoed" 2) . . . .

Ziedaar Nederlandsch van vóór zeshonderd jaar. Het is verstaanbaar en met een weinig inspanning begrijpt men den zin er van.

Plaatsen wij naast dit proza eenige verzen uit een der beroemdste gedichten van ongeveer denzelfden tijd, n.l. uit Reinaert 3).

1) Rede van prof. Quack bij de opening van het taalcongres te Amsterdam, 1887.

2) Nederlandsch Proza van de 13e—18e eeuw.

3) Naar den tekst van R. Dijkstra, Uitgave van Nijgh te Rotterdam, prijs f1,50.

1. *Het was in enen Sinxendaghe
Dat beide bosch ende haghe
Met groenen loveren waren bevaen:
Nobel, die coninc, hadde ghedaen*
3. *Sijn hof craieren over al,
Dat hi waende, hadde hijs gheval,
Houden te wel groten love.
Doe quamen tes coninx hove
Alle die diere, groot ende clene,*
10. *Sonder vos Reinaert allene.
Hi hadde te hove so vele mesdaen,
Dat hire niet ne dorste gaen:
Die hem sculdich kent, ontsiet.
Also was Reinaerde ghesbiet;*
13. *Ende hier omme scuwedi sconinx hof.
Daer hi in hadde cranken lof.
Doe al dat hof versamet was,
Was daer niemen, sonder die das,
Hine hadde te claghene over Reinaerde,*
20. *Den fellen metten roden baerde.*

Ook hier kan men met eenige inspanning de bedoeling des schrijvers wel vatten. Slechts enkele ophelderingen zijn noodig:

2. beide ... ende = zoewel ... als.
3. bevaen (bevangen) = voorzien, bedekt.
4. hadde ghedaen sijn hof craieren = had doen uitroepen sijn hof = had doen bekend maken, dat er hof, rechtszitting, zou gehouden worden.
5. waende = dacht, meende, van plan was.
5. hadde hijs (= hi des) geval = als hij het geluk had.
7. te wel groten love = tot zeer grooten lof = tot groote eer van zich zelven.
10. sonder = uitgezonderd, behalve.
13. ontsiet = vreest, is bevreesd, ziet op tegen.
14. also was Reinaerde ghesbiet = aldus was het Reinaert gegaan.
15. scuwedi = ontweek hij.
16. cranken = zwakken, geringen, weinigen.
17. doe = toen.
18. sonder = behalve.
20. fellen = boozen, boosaardigen.

Intusschen, als wij het gedicht in zijn geheel doorlezen, vinden wij toch menig woord, dat thans geheel is afgestorven. En het verwondert ons niet, als wij bedenken, dat Vanden vos Reinaerde zes volle eeuwen over het hoofd zijn gegaan. Zoo vinden wij:

a. ZELFSTANDIGE NAAMW., als: *lachter* (schande), *onsculde* (verontschuldiging), *trekere* (bedrieger), *bejach* (prooi), *morseel* (stuk), *in den dage* (op klaar lichten dag), *bispel* (voorbeeld), *soendinc*

(plechtige verzoening), lof (eer), pladise (platvisch), museel (muil), wisse (touw), rinc (kring), niemare (nieuws), onwille (verdriet), palster ende slavine (pelgrimsstaf en kleed), enz. enz.

b. BIJVOEGLIJKE NAAMW., als: staerblint (stekeblind), onhout (ongenegen), onbegrepen (onberispelijk), onghevoeg (ongepast), enz. enz.

c. WERKWOORDEN, als: ontsien (bevreest zijn), misvoeren (mishandelen), wroeghen (aanklagen), mesprisen (verwijten), goom nemen (acht slaan), wernen (weigeren), blouwen (slaan, kastijden), belopen (achterhalen), enz. enz.

Terecht mochten wij zeggen: Een woord is taai van leven! Ook in dit opzicht is het taalgebruik de hoogste rechter en de spraakmakende gemeente de hoogste wetgever! Een woord, een uitdrukking leeft, zoolang zij in het volksgeheugen voortbestaan en door iemand uit het volk worden gesproken. En lang reeds kan het in de literatuurtaal hebben opgehouden te bestaan of in onbruik zijn geraakt in beschaafde kringen, — als het in de platte taal des volks (het dialect), 'tzij in 't Limburgsch, het Overijselsch, het Geldersch enz. nog een vrij krachtig leven toont.

Vandaar, dat het dialect 1) een schatkamer is voor den taalvorscher, een mijn, die bij wetenschappelijke ontginning een rijkdom van gegevens kan verschaffen, tot voorlichting en verklaring soms van datgene, wat op den eersten blik raadselachtig voorkomt. Bekwame taalkundigen gingen dan ook steeds te rade met het dialect, gedachtig aan de gulden waarheid: In 't verleden ligt het heden!

Het was geen goede methode, die de rollen wilde omkeeren, en in het dialect iets als foutief ging aanmerken, omdat het niet strookte met den een of anderen wetenschappelijk vastgestelden vorm.

Leerde onlangs prof. Verdam niet, dat de spelling geeuwonger op een verkeerde opvatting berust, in 't Geldersch en Overijselsch hoorde men nooit anders dan gee-honger, zonder w (de bet. is gee, ga, = gauw = snel, vlug).

Van den anderen kant vinden wij in het dialect — doch vooral in de dicht- en prozawerken van vroeger tijd — menigen taalvorm toegelicht.

Wij bepalen ons in dit opzicht tot enkele aanstippen, omdat het gebied der spraakleer buiten ons bestek ligt. In de spraakleerwerken lezen wij, dat er behalve de zeven (door Brill § 125 B) opgegeven werkwoorden, die den 2^{en} nvl. regeerden, nog vele andere waren, en dit beamen wij onmiddellijk, als wij denken aan de samenstellingen: desgevraagd, desverkiezende, desverlangende; doch in het Middelnederl. vinden wij bewijsplaatsen voor de werkwoorden: vergeten, vragen, gewinnen, beginnen enz., bijv:

1) Joh. Winkler bezigt hier het fraaie woord gouspraak (gouwspraak).

Ic had^s (had es, had des) vergheten, lieve neve (42).

Hoe mochte ic vergheten dies (65).

Dien coninc wart die herte swaer,

Ende sprac: „Reinaert, sechstu mi waer?”

— „Waer?” sprac Reinaert, „vraechdi des?” (54)

Reinaert, help mi, dat ic s (ic es, ic des) ghewinne! (14)

Doe sprac Reinaert over lanc:

U s goet s raet s hebbet danc,

Here Bruun, wel soete vrient (13).

Die coninc sout s hem weten danc (81).

In (op) welker wijs sal ic s (ic es, des) beghinnen? (25)

Sint dedie hem die crune gheven (scheren):

Hem mach s (mach es, des) ghedinken al sijn leven (37).

Dat ook vele bijv. nw. den 2^{en} ijl. regeerden, kan evenzoo blijken:

Doe waerwi (waren wij) sijn^s langhe quijt (9).

Ende sij t s seker ende ghewes (gewis) 15.

Also Tibert gheware waert

Des strecs (strik), wart hi vervaert (bang). 29

Wildine (wilde hij hem) honichs maken sat. 15.

Genoeg om vormen te verklaren als: Ik ben dat woord vergeten, ik ben mijn werk begonnen, ik ben mijn boek kwijt, ik word mijnen vriend gewaar, enz.

De spraakleer zegt: het voegwoord maar is ontstaan uit: (het) ne (= en) ware; = zoo het niet ware, dit blijke uit:

Dies (daarover) swijghic nochtan;

Neware (maar) mijns wives lachter

Ne mach niet bliven achter

No onghebetert of onghewroken (2).

Neware wert (wordt) hem dit vergheven,

Hi sal noch honen binder (binnen de) maent

Sulken, dies niet ne bewaent (die het niet verwacht). 4

Ic seide ooc, in waren worden (woorden),

Neware het ware ons te lanc

Wie daer der siele vers sanc.... (11)

Grimbert balch, newaer Reinaert

Hadde emmer doghen (de oogen) achterwaert (43).

De spraakleer deelt mede, dat er oorspronkelijk verschil in schrijfwijze was tusschen of (nevenschikkend voegw.) en of (onderschikkend); ook, dat het laatste indien bet. en nog voorkomt in ofschoon = indien al en in als of = als indien. De vorm van het eerste of was oudtijds ofte:

1) De cijfers achter den versregel verwijzen naar de bladzijde van Dijkstra's uitgave.

Wildi mi sieden ofte braden,
 Ofte hangen, ofte blenden (blind maken),
 Ic ne mach (kan) u niet ontwenden (ontkomen). 45.

Het woordje of met de bet. van indien, nog bij Potgieter voorkomend blz. 3 van Proza: »Of ge potlood en papier ter hand hadt, ik schetste u hoe hij uit vrijen ging, in het schoone saizoen in een' boeijer, maar met een paar stukjes geschut aan boord; in den barren winter op schaatsen enz.» vinden we in Reinaert op menige plaats, als:

So moete mi God vermalendien,
 Oft mi Reinaert so sal honen. (12)

Die coninc sprac: »Oft ic dit niet
 Ne wreke, so moetic sijn verdoemt!" (24).

Tibert sprac: „Wat souden wi
 Eten, Reinaert, oft ic bleve?"
 — Daer omme sorghe ic, lieve neve (27).

Oft ghi wilt, sprecht jeghen mi
 In Dietsce, dat ict (ic het) mach verstaen 36.

Dat men het partikel te vóór den infinitief geheel als voorzetsel opvatte, blijkt hieruit, dat men den infinitief zelf in den datief schrijft:

Doe al dat hof versamet was,
 Was daer niemen, sonder die das,
 Hine (hij niet) hadde te claghene over Reinaerde (1).

Ik hebbe middach ende noeme
 Ende prime te segghene vanden daghe (9).

Eenzoo te ligghene (13), te loopene (13), te stekene (18)
 te verstane (39), en verder:

In (ik niet) werde bi smekene (vleien) niet u vrient (44).

Ic wane des,
 Dat niemen so onspellic (ernstig) es
 Die hem (zich) van lachene hadde onthouden. (74).

En ten slotte:

Daerna, in gherechten rade,
 Riet hi hem goet te wesene,
 Te wakene, ende te lesene,
 Te vastene, ende te vierne,
 Ende te weghe waert te stierne.....
 (en in 't rechte spoor te brengen) 41.

De sedert ongeveer driehonderd jaar afgestorven vormen van den tweeden persoon enkelvoud van 't persoonlijk voornaamw. alsmede de bijbehorende bezittelijke voornw. leven nog in Reinaert:

Vermalendijt,

Lamfroit, moet dine herte (vr) sijn:
 Du best dulre (dom mer) dan een swijn,
 Lettel (weinig) ere bistu ghewone (22).

Het is een feit, dat de vormen du, diner, di, dijn reeds in den tijd van Marnix van St. Aldegonde (1538—1598) een kwijnend leven leidden, en dat deze groote schrijver, dichter en staatsman zich beijverde die vormen te redden, te behouden mocht het zijn. Hij kon echter den stroom niet keeren. Thans leven du, di, dijn (lees dien) nog enkel in de dialecten voort.

Reeds in de eerste helft der dertiende eeuw vinden wij het meervoud ghi voor du gebezigd, of liever wij vinden ze door elkander gebezigd, al schijnt het, dat ghi meer deftig, meer onderdanig, meer hoffelijk, klinkt. En nu, is het een uitgemaakte zaak in elke taal, dat van twee gelijksoortige vormen, die een zelden dienst bewijzen, op den duur de minst gebezigde moet verdwijnen.

Ziehier enkele regels uit de verschalking van Bruin den Beer om een en ander nader in 't licht te stellen, blz. 14:

Bruin vraagt:

— „Reinaert, wat aets tu? wat?”

De sluwe Vos antwoordt:

— „Here Brune, ic at cranke have (slechten kost),
 'Arem man dannes (dat en is) gheen grave:
 Dat moghed i bi mi wel weten....

Later wordt Bruin, bij 't uitzicht op heerlijke honigraten zoo beleefd mogelijk en zegt o. a.:

Reinaert, helpt mi, dat ics (ic des) ghewinne!
 Edele Reinaert, soete neve,
 Also langhe als ic sal leven
 Wilic * daer omme minnen:
 Reinaert, helpt mi, dat ics ghewinne!”

En de Vos antwoordt:

Ghewinnen, Bruun? ghi hout * spot!”

En het antwoord is:

In (ik niet) doe, Reinaert, so waric sot,
 Hildic spot met *, neen ik niet....

En de Vos zegt nogmaals:

Ic sals * also vele (honic) beraden (schaffen),
 Ghine atet niet met * tiene,
 Waendic (dachtik) * hulde (gunst) daer met verdienen

In kerkelijke gebeden, gezangen enz. hebben de oude vormen het langst stand gehouden; niet alleen schrijft Marnix nog in Mei 1580, in zijn vertaling van den 31^{en} psalm:

Ontferm d y m i j n e s , o Godt ! in dese noot ,
 Nae d y n e gunst ghenadich t' allen tyden !
 Wisch mijn sond' uyt Heer ! na d i j n medelyden
 Dat menich is end' wonderbaerlijck groot ;

en Huyghens zegt nog in zijn Biddagsbede van 9 Oct. 1624:

Sluyt d i j n e wolcken niet, Die boven dijne wolcken,
 Ter hoede d i j n e r volcken,
 Ter straffe sittest, Heer,
 Der Volcken, die in ons vervolgen d i j n e eer.

Evenzoo in Daghwerk (1627—1637), en in Ledige uren (1634):

En geven huns gelijk
 Dat d u den geveren sulst weigren in d i j n rijck.

Overigens zou men uit de meest bekende schrijvers voorbeelden kunnen geven, waaruit blijkt, dat omstreeks en na de eerste helft der 16^e eeuw het gebruik van ghi, enz. dat van du overheerscht. En al mocht Marnix in de Voorrede van zijn Psalmvertaling van 1580 zeggen: »Jae, over dertig soo veertigh jaeren herwaerts in alle de boecken, daer men de kinderen uyt plach te leeren lesen, en gebruyckte men anders niet dan: du en salst geen overspel doen, ofte stelen niet enz.» — het wordeke du is zoo goed als ten doode opgeschreven, reeds in zijn tijd, en Vondel bezigt het na 1625 zeer schaars, zoodat ik het bijv. in Gijsbrecht van Aemstel niet eenmaal aantrof, — wel vindt men het vóór dien tijd, zoo bijv. in den Lofzang van de Scheepvaart der Vereenigde Nederlanden (1612); regel 4, 190, 355, 375 en in 406:

Tot eere D i j n e s Naems, en bouwing D i j n e r kerk.

Ten slotte nog enkele aanhalingen, ter verklaring van sommige taalvormen:

Doe dedine (deed hij hem) sitten gaen
 Vaste tusscen sine been (3).

Bi Gode, Pancer, ghi secht waer!
 Sprac Isengrijn, daer hi stoet (stond) 4.

Hier binnen stoet ene scure,
 Daer vele honden toe horden (3).

Ic hadse (= die worst) bi miere (mijne) list ghewonnen,
 Daer ic bi nachte quam gheronnen
 Omme bejach in ene molen . . . (3)

Doe hoordie haerre 1) beider sanc,
 Ende maecte daerwaert minen ganc. (3)
 Men mocht harde verre horen
 Haerre twee caerminghe (geker) 8.
 Van twee voeten haddi verloren
 Alle die claeuwen, ende dat vel (23).
 Tibert scaemde hem (zich), ende spranc
 Daer hi vant groot ongherec (ongeluk) 29.
 Ende Tibert stond ende gal (schreeuwde)
 So lude, dat Martinet ontspranc, (opsprong),
 Ende riep: Ha, ha, God danc! (30).
 Daar ghelooften wi, bi trouwen,
 Recht gheselschap manlic andren (52).
 Dit benijde dus Reinaert,
 Dat sire (z i j e r) waren so vaste (veilig) binnen,
 Dat hire (h i j e r) negheen ne conste ghewinnen 8.
 Nu hort vort, wat Reinaert dede:
 Daer hi vanden coninc sciet (75).

Ten andere — en hierop leggen wij den vollen nadruk — de studie van een werk als Reinaert kan een licht werpen op de beteekenis van menig woord en van menige uitdrukking, die thans of in gewijzigden zin in de taal voortleven, of in eng afgeperkte bet. als vaststaande termen nog gebezigd worden, bijv. om den tuin leiden, beloken Paschen, iemand iets diets maken, met iemand in 't krijt treden, verleden week, in arren moede, dweil, nering, slecht, wijlen, gewijsde, verwezen (ter dood), enz. enz.

Het woord tuin bet. haag, omheining; beloken heeft den zin van afgesloten, geëindigd; diets = des volks, krijt = kampplaats; verleden = voorbijgegaan; arre, erre = boos; dweil (uit dwegel) van dwaen = reinigen, wasschen; nering van neren = voeden, onderhouden; slecht = vlak, effen; wijlen, wilen = vroeger, eertijds; weleer = wilen eer, in vroeger tijd; gewijsde = vonnis, deelwoord van het vroeger zwakke wijzen; verwezen = veroordeeld enz.

Hier volgen enkele nadere ophelderingen, eveneens ontleend aan Reinaert.

Tuin = haag, omheining:

Al sprekende quam dus ghelopen
 Reinaert, met sinen gheselle Brune,
 Tote Lamfroits (huis), bi den tune (16).

1) Den zang n.l. van Reinaert en den Haas. Nog bij Hildebrand in de C. O. 13e druk blz. 63: Och, Koojsje.... de mannen laten er haar vrouwen altijd inloopen. Haerre in den Rein. is tweede nv. meervoud van het pers. en haar bij Hildebrand bezittelijk voorw., doch het laatste is uit het eerste ontstaan.

T'ibert sprac; „Nu haestewi!”
 Ende met dien worden spronghen si,
 Ende liepen vort harde (zeer) blide
 Ende pijn den hem (zich) te stride (om strij d)
 Te springhene over meneghen tuun (50).

Beloken = afgesloten, omringd:

Sie (de kuikens) ware alle vet ende starc,
 Ende ghinghen in een sconen parc,
 Dat was beloken in ere mure (8).
 . . . si quamen tes papen scure,
 Die met ere erdinen (aarden) mure
 Al omme ende omme was beloken (28).

Liden = voorbijgaan, vandaar ons overlijden, geleden en ver-
 leden:

Mi gheviel, dat ic tien (te dien) tiden
 Ter selver stede (plaats) soude liden (3).
 Maer maghic, ic sals ontsricken (ontspringen)
 Hopic, eer liden daghe twee (77).

Dweil van dwaen (dwoech, dwouch, gedwagen) = reinigen, wasschen,
 afvegen. Dweil ontstond uit dwagil, dwegel en heeft een beperkte
 beteekenis gekregen: een dwale was een handdoek.

Doe brocht men hem die dwale saen (spoedig),
 Daer hi sine hande mede droghen soude.
 Walewein.
 Men dwoech Waleweine sine lede,
 Moriaen.
 Daer af willic mi in biechte dwaen (35).
 Reinaert.

Krijt, crite = kampplaats, afgepaalde ruimte, bij de tornooispelen de
 kringvormige ruimte door touwen afgesloten; later elke kampplaats:

Ende Eggheric quam met groter ghere
 Ten crite waert, ghewapent wel.
 Karel ende Elegast.

Wilen en wilen ere = vroeger, weleer:

Ic soude prime hebben ghelut,
 Als ic wilen was ghewone
 Inden cloester. Beatrijs.
 . . . een hondekijn, hiet Cortois,
 Ende claghede den coninc in Fransois,
 Hoet (hoe't) so aerm was, wilen ere (2).
 Reinaert.

Die een (haan) hiet Cantaert,
 Daer wilen na gheheten waert (werd)
 Vrouwe Alenten goede hane (7).

Reinaert.

Verder zij opgemerkt, dat het woord diets in „iemand iets diets maken” genitief is van diet = volk, zoodat bedieden (thans beduiden, duidelijk) de beteekenis heeft van verstaanbaar maken voor het volk; het Dietsch was de taal des volks.

In de uitdrukking is arren moede is arre, erre = boos, toornig, vergramd:

Ende sprac (Isengrijn, n.l.) met een fallen sinne
 Te Reinaert waert, so verre (zeer),
 Dat die coninc wart al erre
 Ende liet Isengrijn vaen (vangen) 69.
 Doe mochtmen droeve sien ende erre (88).
 Mi hevet een quaet wicht (booswicht) so verre
 Bedroghen, dat ics (ik des) bem erre 84.
 Hi riep, als die hem sere errede... (79)
 (als iemand, die zich zeer boos maakte).

Het woord nering ontstond uit neren = voeden, onderhouden:

Maer si ueeren hem (sich) metter prooi.

Maerlant.

Slecht = vlak, effen, — het w.w. slechten = met den grond gelijk maken:

Die neuse (neus) hadde hi scone ende recht,
 Sijn voorhoofd breet ende slecht.

Walewein.

Gelag van geliggen = samenliggen, oorspronkelijk bijeengelegde voorwerpen, samengebrachte gelden; later, gezelschap van personen, die samen aanzitten. 't Gelag betalen beteekent in eigenlijken zin de kosten, de vertering betalen, in fig. zin de gevolgen dragen van een daad, die in gezelschap van anderen bedreven is.

Die selve pape hadde enen spiker (schuur),
 Daer menich vette bake (varken) in lach;
 Des haddic dicke goet ghelach. (87)

Reinaert.

Ghi stichtet ymmer een ghelach,
 Daer ghi mede verdrijft den dach.

Der Minnen Loep.

Wisen, veroordeelen, waaruit verwezen, veroordeeld en gewijsde (vonnis):

Laetti dit bliven onghewroken,
 Dat u verde (vrede) es dus tebroken,
 Ghine wreket, alse u mannen wisen,
 Men salt uwen kindren noch mesprisen (4).

Die coninc dreef die hoghe baroene
 Te vonnesse van Reinaerts sake.
 Doe w i j s t s i (deden zij uitspraak), dat men soude maken
 Ene galghe . . . . . (46).

Men ziet, dat vonnissen in die dagen ook reeds bestond, 'twelk ook blijkt uit :

Ende daer na sullen wi alle lopen
 Na Reinaerde ende sulne (zullen hem) vanghen,
 Ende bi siere (zijne) kelen hanghen,
 Sonder vonnesse, hets (het is) recht (84).

En omgekeerd leeft wijzen in den zin van uitspraak doen, oordeelen, nog in het rijmpje, door Potgieter aangehaald (zie Jan, Jannetje en hun jongste kind):

Wat de Heeren wijzen, moeten de gekken prijzen!

alsmede in de uitdrukking: in staat van wijzen zijn.

Doch genoeg, ten bewijze, dat de studie van een werk als Reinaert vruchtbaar kan zijn, ook voor den onderwijzer. Wij hebben ons een blik gegund op het oudere Nederlandsch, dat in geschrifte tot ons kwam; de tegenstelling met het heden komt op die wijze te scherper uit. Hetzelfde geldt eenigermate voor de studie van het dialect, een veld, dat nog op nijvere arbeiders wacht, al heeft men de hand reeds aan den ploeg geslagen (Onze Volkstaal, tijdschrift, gewijd aan de studie der Nederlandsche tongvallen).

Het kan voor den onderwijzer niet anders dan leerzaam zijn, de klove tusschen dat verleden en ons heden gaandeweg voor zich zelf aan te vullen, door kennis te maken met de taal van verschillende schrijvers in de opeenvolgende tijdperken. Een goed bewerkte Bloemlezing bijv. die van Eelco Verwijs en in aansluiting met deze de Bloemlezingen van Van Vloten gunnen een vrij ruimen blik op den ontwikkelingsgang van onze moedertaal. Wie zijn studie ruimer wil opvatten staan de Middelnederlandsche Bibliotheek (Groningen, J. B. Wolters) en de verschillende uitgaven onzer klassieken (Schiedam, Roelants, pantheon en — Leeuwarden, Suringar, Ned. klassieken) ten dienste.

De taal leeft het leven van het volk, dat haar spreekt, en lief heeft en de moedertaal noemt. Een woord vol beteekenis! Is er een geest van opgewekt leven, van arbeid en vlijt over het volk gevaren, dan ook spiegelt de taal dat vernieuwde leven helder af. Kwijnt de natie, heerscht er druk of tegenspoed, weelde of verslapping, het is of de taal ook met lamheid is geslagen; zij toont geen geest, geen kracht, geen kloekheid, geen luim, geen gemoed!

Op het laatst der Middeleeuwen bij de opkomst der vrije steden en der burgerij, bloeit de Dietsche taal met de bedrijvige, kloeke poorters.

In de 17^e eeuw, den tijd van de wording onzer vrijheid en de schepping onzer staatsinstellingen, toont de taal van Visscher, Coornhert en Spiegel; — van Vondel, Hooft en Huygens zulk een gloed van jeugdig leven, zulk een kracht, dat die glans ons nog in de oogen blinkt en ons opwekt tot bewondering.

De tijd der Rederijkers en de eeuw nagenoeg na Vondels dood of liever na het afsterven van Antonides († 1684) komen met den Jan-Salie-geest in hun gevolg. »De weelde, praalzucht en losbandigheid ontwierden de zeden, ontadelden den geest, deden het peil der beschaving, inzonderheid het gevoel der ware schoonheid, dalen.» 1) Ook de taal is even dof en geesteloos als volk en tijden; geen moed, geen vuur, geen scheppingskracht, geen bezieling: alles glad en effen, stil en rustig. In letter- en dichtkundige genootschappen gold allengs de leus: Beschaaft het zonder eind, beschaaft het nog al weer! en voerde men daarom soms, een schaaftank met een schaaft daarop tot zinnebeeld. Ditzelfde likken en polijsten was het, waarvan Staring spottend zegt:

Gij zonen van Apol, die min doldriftig ijlt,
En 't warmgesmede Vers bedachtzaam koelt en vijlt,
Gedenkt: schoon 't Beerenjong bij Moeders lekken winn',
Als 't lieve Leven faalt, dat lekt geen tong er in.

Alleen Poot, Justus van Effen en de Van Harens verheffen zich in dat tijdperk boven het middelmatige. De dames Wolf en Deken geven eerst van 1772—1787 hare beroemde romans in brieven, en met en na hen komt er opbeuring en verheffing: Van Alphen, Bellamy, Nieuwland en de sentimenteele Feith, allen echter in de schaduw gesteld door Bilderdijk, volgens Alberdingk Thijm, den voortreffelijksten dichter van Nederland, — die de Taal als het verhevenst godsgegeschenk en den edelsten kunstvorm waardeerde!

Wij meenen de practische waarde van dit opstel te verhoogen, door er een lijst aan toe te voegen van boekwerken en van stukken, die met vrucht door studeerende jonge onderwijzers gelezen kunnen worden.

Wel treden wij op letterkundig gebied — een terrein, dat buiten de bescheiden grenzen van dit werkje ligt — doch naar onze overtuiging zijn taal- en letterkundige studie één, en waar het te doen was om een blik over het studieveld te slaan, is het vóór alles zaak ook het heden niet te vergeten. Dat heden, wij bedoelen de 19e eeuw, vormt een schrille tegenstelling met het verleden, hetwelk Reinaert zag geboren worden.

Intusschen, dat die studie zich bepale tot hoofdzaken en niet, in een verkeerd spoor geleid, ontfaarde in beuzeling, in een spelen met jaartallen en onbeduidende bijzonderheden! *De letterkundige studie dient de kennis*

1) W. EVERTS. Geschiedenis der Ned. letteren, blz. 93, 2^e deel.

der moedertaal ten goede te komen; zij geeft modellen van stijl, zij leert het gebruik van woorden en uitdrukkingen, zij opent het oog voor zinsbouw en zinsverband. En evenals men teekenen leert door 't copiëeren of nabootsen van goede voorbeelden, leert men stellen door 't bestudeeren van de werken van groote schrijvers. — Had Hooft niet twaalf malen Tacitus gelezen? Zegt ons Da Costa niet, dat hij dicht op den toon van Bilderdijk en Vondel? Las Staring niet bij voorkeur Huygens of den Latijnschen dichter Horatius?

Waar zulke mannen voorgaan, is het vanzelf goed volgen! Het bestudeeren van een of ander beroemd gedicht, het lezen van een geroemd prozawerk, — het geeft meer vrucht, dan 't van-buiten-leeren van eene heele geschiedenis der Nederlandsche letterkunde of van eenige Spraakleer. Dergelijk geheugenwerk is een marteling, dergelijk weten is een dood kapitaal, — het bestudeeren van de meesterstukken onzer letterkunde geeft integendeel ruime winst en werkt vormend en veredelend.

Wij zullen, naast de titels der werken, de stukken of opstellen en gedichten noemen, die naar ons inzien vóór andere gelezen dienen te worden; — bij noodigen tijd en werklust blijft kennismaking met elk werk in zijn geheel natuurlijk gewenscht.

a. PROZA. *Camera Obscura van HILDEBRAND. Jongens. — Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout. — De familie Stastok. — De familie Kegge. — Een oude kennis. — Gerrit Witse.

**Schetsen uit de Pastorie te Mastland* (E. VAN KOETVELD), De rentenier van het dorp. — De haan. — De begrafenis, I en II.

**Waarheid en Droomen door Jonathan* (P. J. HASEBROEK). De huisklok. — Het schaap. — De Koning komt!

VAN LENNEP, *Ferdinand Huyck**. — *De Reisgenooten* (Voorouders).

H. DE VEER, *Trou-ring van 't jonge Holland*.

LINDO (Oude heer Smits), *Brieven en Uitboezemingen*. — *Clementine*. — *Losse Schetsen in en om Parijs*.

DOUWES DEKKER (Multatuli), *Max Havelaar**. — *Vorstenschool*.

E. J. POTGIETER, *Proza*, De Zusters. — Het Rijks-museum te Amsterdam. — 't Is maar een pennelikker. — De Ezelinnen. — Marie.

J. GEEL, *Gesprek op den Drachenfels*. — Proza.

J. J. CREMER, *Doctor Helmond en zijne vrouw**. — Anna Rooze. — Betuwsche en Over-Betuwsche novellen, als: 't Pauweveerke, Grietje van 't Hönigsarf enz.

H. J. SCHIMMEL, *Mary Hollis**. — *Mylady Carlisle*. — *Sinjeur Semeyns*.

H. CONSCIENCE, *De arme edelman**. — *De loteling*. — *De jonge dokter*. — *Wat eene moeder lijden kan*. — *De leeuw van Vlaanderen*.

MEVR. BOSBOOM—TOUSSAINT, *Majoor Frans**. — *De Delftsche Wonderdokter*. — *De hertog van Alba in Spanje*. — *Leycester in Nederland*.

S. GORTER, *Letterkundige studiën*.*

C. VOSMAER, *Vogels van diverse pluimage*.

CD. BUSKEN HUET, *Het land van Rembrand*.

J. VAN EFFEN, *Ernst en Boert uit den Hollandschen Spectator*. (Amsterdam, Wed. J. C. van Kesteren).

E. BEKKER en A. DEKEN, *Sara Burgerhart*. (De 7e druk is onlangs verschenen bij Van Cleef te 's Hage).

A. BERGMANS, *Ernest Staas*.

b. POËZIE. HOOFTS Warenar (Nederl. Klassieken).

VONDEL, *Leeuwendalers*. *Gijsbrecht van Aemstel*. *Lucifer*. *Roskam en Harpoen* (Hekeldichten). *Aanleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste*.

HUYGENS, *'t Voorhout van 's-Gravenhage*.

ONNO ZWIER VAN HAREN, *De Geuzen*.

BILDERDIJK, *Elius**. *Het wiel van Heusden**. *Floris IV**. *Urzijn en Valentijn*. *De ondergang der eerste wereld*. *Levenspijn*. *De dieren*. *Frägmenten uit de Ziekte der geleerden*.

HELMERS, *De Hollandsche natie*.*

DA COSTA, 25 jaren*, een lied in 1840. *Hagar**. *De slag bij Nieuwpoort*.

STARING, *Jaromir**. *Ivo**. *Marco**. *De twee Bultenaars**. *Van de kleinere gedichten: Aan de Eenvoudigheid**. *Herdenking**. *Aan mijne dennen**. *De Winter**. *Lentezang**.

DE GENESTET, *'t Haantje van den toren**. — *Werken-Denken-Leeren**. — *Naar de natuur**. *St. Nicolaas-avond**. *Fantasio**. *Jong-hollandsch binnenhuisje**. *Komen en gaan**. *Enkele Leekedichtjes**.

H. TOLLENS, *Overwintering**. *De verovering van Damiate*. *Hondentrouw*. *De gevels der huizen*. *Bedelbrief in den langen winter van 1844—'45*. *De vogelen*. *De jaargetijden*.

A. BOGAERS, *De tocht van Heemskerk naar Gibraltar*.

B. TER HAAR, *Huibert en Klaartje**. *St. Paulusrots*. *Abd-el-Kader*. *Het Klooster op den St. Bernhard*. *Elegie aan een spelend kind*.

H. J. A. M. SCHAEPMAN, *De eeuw en haar koning*. *Napoleon*. *Aya Sofia*.

K. L. LEDEGANCK, *De drie Zustersteden**. *Het graf mijner moeder*.

J. VAN BEERS, *Rijzende Blaren*.

J. VAN LENNEP, *Eduard van Gelre**.

c. CRITIEK. CD. BUSKEN HUET, *Litterarische fantasiën*.

E. J. POTGIETER, *Personen en onderwerpen*. *Keus uit de boekbeoordeelingen*, door Cd. Busken Huet.

DR. JAN TEN BRINK, *Letterkundige Schetsen*, 2 dln.

R. C. BAKHUIZEN v. D. BRINK, *Vondel met Roskam en Rommelpot*.

De boeken of stukken, met een sterretje aangeduid, kunnen vóór de andere gelezen worden. De studie van de overige blijft echter van groot gewicht, niet met het oog op examens — *want voor 't examen studeere men niet!* — maar als middel tot vorming en ontwikkeling. Het is ons niet

onbekend, dat sommige onderwijzers niet altijd de titels van de beste werken kennen. Moge dit lijstje hun van dienst zijn!

De *Beknopte Geschiedenis der Ned. Letterkunde* van Dr. W. J. A. Jonckbloet, uitgegeven door Dr. Georg Penon, of de *Kleine Geschiedenis der Ned. Letterk.* van Dr. J. ten Brink, of de *Geschiedenis der Ned. Letteren* door W. Everts, kan bij deze studie goede diensten bewijzen.

Van de *Camera* verscheen de 16e druk, en, zooals de gevierde schrijver beloofde, is een commentaar verschenen van zijne hand onder den titel: »Na vijftig jaar.» Het schijnt dus, dat Hildebrand heeft geoordeeld, dat de »notennood» tot een bedenkelijke hoogte gestegen is. *De Schetsen uit de Pastorie, Waarheid en Droomen* wordt het beste geacht, ons door de beide begaafde novellisten geleverd. Wie zich deze drie werken aanschafte, zal ze licht geheel lezen. — *Busken Huet* vindt *Ferdinand Huyck* den besten maatstaf van de gaven des auteurs, en het 5e deel van *Onze Voorouders*, de *Reisgenooten*, verraaft, volgens hem, misschien een nog grooter talent van vertellen. Doch in *Ferdinand Huyck* is de eenheid beter bewaard gebleven, en deze roman is de eenige onder *Van L.* proza-werken, die uitmunt door lokale kleur. *Max Havelaar* van Multatuli is een Indische roman; hij schildert de volken van den Maleischen Archipel, met Java aan de spits, als een aan knevelarij overgeleverde schaar, hij is geschreven onder den indruk van Becher Stowe's *Negerhut*. Uit het oogpunt van stijl en stijlsoorten heeft het boek zijn wedergade niet in onze letterkunde, het is tevens het volledigste en meest harmonische van Multatuli's werken. Naast *Van Lennep* staan *Schimmel* en Mevr. *Bosboom-Toussaint* als evenknieën; wellicht ware het billijk geweest ook *Lodewijk Mulder* met zijn Jan Faassen en *J. F. Oltmans* met zijn Schaapherder en Het slot Loevestein naast dat drietal te plaatsen. Hun romans behooren tot de meest leerzame soort n.l. tot de historische.

Van het meesterwerk van *Busken Huet* verscheen reeds een tweede druk; de studie van een werk als het *Land van Rembrand* weegt tegen vele andere op, altijd bij voldoende rijpheid en belezenheid.

Sara Burgerhart en *Willem Levend* verschenen opnieuw in een keurig gewaad; het zijn van die boeken, welke iets hebben van den aard en de voorrechten der goden, n.l. dit, dat zij altijd jong en frisch blijven, een eeuwige jeugd schijnt hun deel! *Busken Huet* vindt, dat *Willem Levend* aanmerkelijk hooger staat dan *Sara Burgerhart*, ook, dat de eerste roman een veel grootere mate van bekwaamheden, meer verscheidenheid van menschenkennis, een rijpe ondervinding, een stouter willen en een niet minder vaardig kunnen onderstelt 1). Wij noemden echter *Sara Burgerhart*, omdat dit werk driemaal zoo weinig omvang heeft.

1) Elders zegt hij: »In *Sara Burgerhart* had zij (n.l. juffrouw Wolff) al hare frischheid gegeven; in *Willem Levend* daarenboven al hare kracht (4e reeks, 7e deel blz. 16).

In de uitgave der Ned. Klassieken (Leeuwarden, Hugo Suringar) vindt men Hooft's *Warenar* met inleiding en aanteeken. van Dr. J. Verdam; alsmede *Costelick Mal en Voorhout*. Wie een bijzondere studie van Huygens wil maken — bijv. na het examen — kan met veel vrucht het werkje van den heer *H. J. Eymael*, Huygens-Studiën (Culemborg, Blom en Oliviersse) raadplegen. Ook de *Leeuwendalers* komen voor in de reeks klassieken. *De Geuzen*, alsmede de overige werken van de gebrs. *Van Haren*, naar tijdsorde toegelicht, werden in 1874 opnieuw uitgegeven door Dr. J. Van Vloten (Deventer, A. ter Gunne), en van *Bilderdijs* gedichten ware een kleine keur hoogst welkom; die, welke Dr. De Jager ons bezorgde, geeft te veel fragmenten, en de groote bloemlezing van Van Vloten bevat weer te veel. *De Hollandsche Natie* van Helmers is zeer net gedrukt te verkrijgen bij G. B. Van Goor te Gouda; van *Da Costa* bestaat eene goede Bloemlezing (uitgever Joh. Stenberg te 's-Gravenhage). Voor de studie van *Staring* beveel ik mijne *Keur* aan, bij de firma Wolters te Groningen verschenen, zij bevat inleiding en aanteekeningen; de gedichten van *De Genestet* zijn te Rotterdam voor een spotprijs uitgegeven, en de beide eerstgenoemde gedichten van Tollens kosten elk 15 cent. De werken van *Ter Haar* zijn reeds in den oud-Boekhandel te bekomen; *De drie Zustersteden* van Ledegank vindt men o. a. in de Bloemlezing van Jan Van Beers.

Eduard van Gelre is, volgens Busken Huet, een fraai gebouwd dichtstuk in zes zangen. Het is op dit gebied het meesterstuk van den legende-dichter bij uitnemendheid, zooals Hofdijk Van Lennep betitelt. De samenstelling er van — getuigt de dichter zelf — heeft hem driemaal zooveel tijd gekost als vroeger die van één der andere legenden.

Het is geen gemakkelijke taak uit de 23 deelen Litterarische Fantasiën en kritieken, door Busken Huet nagelaten, enkele nummers, als van 't meeste belang, aan te wijzen. De belangstellende lezer zal verstandig handelen, zoo hij een prospectus van die werken aanvraagt bij den uitgever Tjeenk Willink te Haarlem; hij kan dan zelf vinden, welke nummers de meeste opstellen bevatten over Nederlandsche schrijvers. Vooral late hij dan zijn aandacht vallen op deel I, II, VI, VII, X, XIV, XV, XXII. Elk dezer deelen kost f 1,90. De prijs van *Personen en Onderwerpen* is f 1,50, en het geroemde opstel over *Vondels Hekeldichten* is voor f 1,00 in elken boekhandel te bekomen. (Uitgever M. Nijhoff te 's-Gravenhage).

HOOFDSTUK III.

VERKLARING VAN WOORDEN EN UITDRUKKINGEN.

De »spraakmakende gemeente» stelt de wet, en deze wetten samen noemen wij het taalgebruik. Het was Hooft, die het volk het eerst als »spraakmakende gemeente» begroette, wellicht, omdat hij in handen van het volk de wetgevende macht zag op 't gebied der levende taal.

Ook Vondel was van geene andere overtuiging, want zijn levensbeschrijver Brandt zegt het ons, dat de Prins der dichteren zich niet ontzag bij het volk in de leer te gaan »om op elke stof en zaak de rechte spreekwijze te vinden».

De taal — als zijnde door het volk en uit het volk — is een afspiegeling van het volkskarakter, van den volksgeest. Zie, wat al spreekwoorden, spreuken en zegswijzen ontleend aan de zeevaart! Kon men van de taal van een volk, dat zijn vrijheid, zijn roem en zijn rijkdom vond op zee, wel anders verwachten?

Hoer, wat al honderdtallen van uitdrukkingen, die aan nering en bedrijf, aan werken en arbeiden herinneren! Kon het anders bij een volk, dat eeuwenlang op het groote tooneel der wereld handelend verscheen »met daden in de vuist» het devies huldigend: Arbeid adelt?

De taal is de ziel van geheel het volk! En al wat door een geheel volk gedacht en gevoeld, geleden en geleerd is op allerlei gebied: van zeevaart, handel en nijverheid en in duizenderlei omstandigheden van oorlog en vrede, voor- en tegenspoed; door een volk als het onze met zijn veelbewogen en roemrijke geschiedenis, het is grootendeels in de taal terug te vinden, omdat de taal met gansch het volk heeft meegeleefd. En daarom juist is de rijkdom onzer moedertaal zoo verbazend groot en is het zulk een reuzenarbeid het **W**oordenboek der **N**ederlandsche taal samen te stellen. Het is tevens de roem der Moedertaal!

Van den anderen kant, waar leven is, daar is ook het gebied van den dood. Lezen wij de werken onzer oude schrijvers en dichters, van **B**reeroo, bijv. **M**oortje of **S**paanschen **B**rabander 1), van **H**ooft, **W**arenar, alle drie geschreven in den volkston, wat al woorden vinden we, die thans afgestorven, althans verouderd zijn! En toch, ondanks dat verdwijnen, ondanks dat uitstooten van het doode en onbruikbare — wat een aanwinst,

1) Nieuwe volledige uitgave, beide met aantekeningen van prof. H. E. **M**oltzer, Gebroeders Binger, Amsterdam.

wat een vermeerdering van de schatten der taal! Het is een verschijnsel zóó treffend, zóó grootsch, dat het niet te veel gevergdd mag heeten, er eenigen tijd met aandacht bij te verwijlen. De vraag ligt dan voor de hand: Van waar die overwinst der taal, dat toenemen, zienderoogen, in rijkdom, in beeldende kracht, in vermogen, om allerlei schakeeringen en tinten met afzonderlijke namen aan te duiden?

Vooreerst bezit onze taal uiteraard een groote lenigheid en gemakkelijheid tot het vormen van nieuwe woorden door afleiding (ook klankwijziging) en samenstelling. Duizenderlei zijn de schakeeringen! De bet. der voor- en achtervoegsels leeft in het volksbewustzijn op vrij krachtige wijze; van denzelfden stam vormt men gansche reeksen van nieuwe woorden 1). En zoolang dat bewustzijn krachtig en helder blijft, vloeien, al naar de behoefte het vordert, de nieuwe woorden uit de rijke bron der levende taal sprekers en schrijvers in overvloed toe. Doch ook hier heeft men rekening te houden met het taalgebruik: veel is verstandelijk en goed, wat daarom juist niet gebruikelijk is. Als Staring in »De Hoofdige boer» zegt:

Kalmink noch sergie liep gevaar;
En schoenloos werd geen wandelaar,

dan vinden wij »schoenloos» een goed gevormd woord; het klinkt echter vreemd, omdat het door niemand gebruikt wordt.

Niet minder is samenstelling een krachtig middel tot vorming van nieuwe woorden: stoomboot, spoortrein, snelwieler, brandkast enz. Ziedaar eenige nieuwe woorden, door samenstelling ontstaan. Ook hier dient weer de wet van het taalgebruik geëerbiedigd; de samenstelling moet tot stand komen volgens Nederlandsch gebruik en woorden als: sneeuwbedekt, taalstrijdig, staatsgevaarlijk, goudgedekt, brandveilig, bloedbevlekt, goudbekranst, kunstversierd, hartontscheurd worden terecht gebrandmerkt als ontaalkundig gevormde woorden 2).

Een ander middel is reeds van oudsher in gebruik. Als de taal niet bij machte is een eigen nieuw woord te scheppen, gaat zij in den vreemde borgen, 'tzij bij oude, 'tzij bij nieuwe talen: lucifer, locomotief, locomobile, telegraaf, telephoon, stationschef, theater, fancy-fair, turnen, tunnel, clown, jockey enz. enz. En deze vreemdelingen worden langzamerhand goede bekenden en zien zich opgenomen in den kring der Nederlandsche woorden van onverbasterden bloede en oud en jong, rijk en arm kent en bezigt ze. Hun aantal beloopt duizenden 3),

1) Zie Practische Taalstudie, Hoofdstuk XIII, Woordengroepen.

2) Zie den Taalgids 1868, blz. 212.

3) Zie hoofdstuk X—XIII.

omdat op 't gebied van mode, kunst, wetenschap, industrie en sport met de zaak ook de naam in den regel zijn intrede houdt en de vreemde naam, juist om zijn uitheemschen klank, iets aantrekkelijks heeft voor een Nederlandschen mond en een Nederlandsch oor. Wie zal hem dan bannen, zoo hij het troetelkind is van de »spraakmakende gemeente», in dezen wetgever en overtreder, rechter en partij zelf? Van zulk een woord mag het wel heeten: Ik ben er, ik blijf!

Reeds in de oude dagen der Romeinen drongen op die wijze honderden vreemde woorden in het Nederlandsch; het is dus een oude geschiedenis, die eeuwig nieuw blijft! En wat toenmaals den landzaten vreemd in de ooren klonk, heeft sinds eeuwen het burgerrecht verkregen: brief, muur, roos, molen, aalmoes, kandelaar, straat, vlam, feest. En het vreemde is langzamerhand verdwenen, het woord heeft zich geschikt naar den Nederlandschen tongval, en alleen de taalkundige weet, dat het oorspronkelijk vreemdelingen zijn; het volk beschouwt ze als landskinderen en kent ze een Nederlandsche spelling en buiging toe en geeft ze een Nederlandsch kleeid. Zóó verrijken zij den taalschat.

Het allerbelangrijkste middel echter is het figuurlijk gebruik der woorden en uitdrukkingen. Ziedaar een immer wellende bron, het beste en tevens het meest gewaardeerde middel tot taalverrijking. Dit middel eischt vóór alle andere de aandacht.

Het wemelt in onze taal van figuurlijke uitdrukkingen, en zij wijken op verschillende wijzen en in verschillende graden van de letterlijke beteekenis af. Wat al zeetermen worden er bijv. niet figuurlijk gebezigd! De mannen van het vak, — de zeelieden bijv. — beginnen zelf de kunst- termen van hun beroep overdrachtelijk te gebruiken bijv. iemand de loef afsteken, voor den wind zeilen, zijn anker werpen, het over een anderen boeg wenden enz., en dit wordt door anderen nagedaan.

Op die wijze stroomt ons een rijkdom van aanschouwelijke en levendige zegswijzen toe uit verschillende bronnen, als daar zijn: ligging en klimaat, landbouw en veeteelt, zeevaart en visscherij, koop- handel en industrie, kunsten en wetenschappen, lands- verdediging en waterstaat, het tooneel, het rechtswezen en ... den godsdienst. Geen boek is zoo hoog geschat als de Bijbel, of sedert de 16e eeuw zoo sterk gelezen. Onze taal is in den letterlijken zin van het woord verrijkt met woorden en spreekwijzen aan die hooggeschatte oorkonden ontleend (Zie Laurillard, Bijbel en Volkstaal). Terecht mogen wij zeggen: Bestudeer, om de taal van een volk goed te kennen, vooral zijn geschiedenis, d. i. de geschiedenis zijner beschaving.

Er is echter meer. Al naar men de grenzen van het figuurlijk gebruik enger of ruimer trekt, ontvangt een woord een wijziging in beteekenis, ont-

staan er schakeeringen van de eerste beteekenis. Beschouwen wij het gebruik van het »woord» in de taal:

Ik kon den redenaar van woord tot woord verstaan.

Mag ik u in vertrouwen een woord zeggen?

In de vergadering vroeg deze heer het woord.

Hij heeft zijn woord gebroken; hij is dus geen man van zijn woord.

In de kerken hoort men het woord Gods.

Deze vrienden hebben woorden gehad.

Een woord is hier: een deel van een zin, een gezegde, een toespraak, een belofte, leering, openbaring, twist. — En al deze beteekenissen vloeien als vanzelf uit de grondbeteekenis voort; enkel zet zich de beteekenis ruimer of minder ruim uit.

De figuurlijke taal is daarom rijk aan schakeeringen; zij is als een palet, rijk aan verven! Een kunstenaar echter wordt vereischt om deze verven te mengen, en een groot dichter of schrijver is in staat te tooveren met dat licht en bruin. Zie wat Vondel vermag met de taal der 17e eeuw! — Van zijn taal mag het soms heeten:

Dit eischt Natuurs penseel, geen verf maer zonnestralen!

Van Vloten noemt Vondels taal met recht »hemelval». En de taal van Bilderdijk en Da Costa? Bezit zij niet een rijkdom van treffende schoonheden, een stoutheid van verheffing, een gloed van bezieling? Vooral het meesterlijk gebruik der figuurlijke taal schonk hun het vermogen der kunst in haar zuivere volheid en aan hun gedichten dien rijkdom van uitdrukking, die schilderachtigheid en zeggingskracht, welke wij niet genoeg kunnen bewonderen.

Ook de alledaagsche taal van 't volk en het minder verheven proza bezitten een rijkdom van fig. uitdrukkingen, de vrucht der volksphantasie óf — zooals wij reeds zagen — afgeluisterd uit den mond van de mannen van het vak, óf soms ontleend aan de taal van groote dichters en schrijvers (het tooneel).

Het is een uitgemaakte zaak, dat het de taak des onderwijzers is, vóór alles studie te maken van de figuurlijke taal. Woordverklaring is alzoo een vereischte. **Wat is woordverklaring?**

Woordverklaring is een verstandsoefening en kan een stijloefening zijn bovendien, als zij niet gaat ontaarden in etymologisch haarklooven, zooals helaas, ook bij het lager onderwijs, nog wel geschiedt. Zij dient in hoofdzaak de figuurlijke beteekenis van woord of uitdrukking toe te lichten; zij is een deel van de taalstudie des onderwijzers, omdat zij leert doordringen in den geest der taal, omdat zij den blik opent bij het lezen.

Woordverklaring dient alzoo evenals lezen een middel te zijn en geen doel. Zij mag niet ontaarden in een soort van taalknutselarij, in

een onbegrepen spelen met letter-geleerdheid, in een vermakelijk hanteeren van allerlei brokjes en stukjes van woorden; — maar woordverklaring dient de beteekenis en den dienst van het woord na te sporen in de levende taal, de herkomst van een uitdrukking op te diepen, op welk gebied zij ook ontstond — en voor beide kan zij de geschreven taal der vorige eeuwen soms met goeden uitslag raadplegen.

In het vorige hoofdstuk hebben wij eenigermate in 't licht gesteld, hoe de studie van een boek als Reinaert dienstbaar kan gemaakt worden aan woordverklaring. Elders 1) hebben wij aangewezen, hoe woordverklaring voor den onderwijzer het meest vruchtdragend kan zijn. Ook hier zij intusschen herhaald, dat woordverklaring en etymologie naar onze opvatting twee verschillende loten zijn van denzelfden stam, en dat men zeer goed studie kan maken van de eerste, zonder zich ten volle te wagen op het glibberige pad van de tweede.

De etymologie of woordgronding bepaalt zich niet tot de studie van de eigenlijke en de figuurlijke beteekenis van een woord; — zij wil doordringen tot de allereerste beginselen van het woord, tot den wortel, en is deze in onze taal zelf niet op te sporen, zoo gaat zij een onderzoek instellen bij verwante talen, nieuwe en oude, en zij rust niet vóór en aler zij zich aan de bakermat van dat woord bevindt, zij het in de doode talen van het verre Oosten. Aan zulk een studie, die bij veel scherpzinnigheid en helderheid van blik, een reusachtige voorbereiding eischt, kan en mag een onderwijzer zich niet wagen: zij is voor hem bovendien een veld vol voetangels en klemmen, een gladde, gevaarlijke baan. Zij is een studie voor taalvorschers! — Alleen met de beproefde uitkomsten op dit gebied kan de onderwijzer zijn voordeel doen: wat de de taalvorschers opdiepten, blootlegden en vonden, kan hij, binnen bescheiden grenzen altijd, tot zijn eigendom maken.

Bij woordverklaring heeft de onderwijzer zich echter niet te wagen op de gladde baan der etymologie; er is geen sprake van het opsporen van de beteekenis van wortels tot in verwante oud-Duitsche talen, tot in het Sanskrit. Bij de studie der woordverklaring behoeft hij de wetenschappelijke methode der taalvorschers niet te volgen, in de meening, dat hij door zulk pluizen en zoeken een schat van geleerdheid zal verzamelen. **Woordverklaring** — streeft naar verklaring, d. i. het klaar, het helder maken van de beteekenis van woord of uitdrukking in de huidige taal. **Het Nederlandsch is haar gebied, DE TAAL VAN DE MIDDELEEUWEN TOT HET HEDEN IS HET VELD VAN HAAR ONDERZOEK.** Zij kan naast de vraag: **Wat beteekent het woord (de uitdrukking)?** — ook nog deze stellen: **Waar komt het van daan?** Doch de eerste vraag nl.: **Wie ben-je?** weegt bij haar altijd veel zwaarder dan de tweede: **Waa**

1) Practische Taalstudie IIe en IIIe deel.

kom-je van daan? En deze heeft alleen reden van bestaan om het antwoord op de tweede meer helder en klaar te doen zijn.

Menig woord, menige uitdrukking bijv. wortelt in den bodem der geschiedenis, der fabelleer, of der volkshistorie. Er is een geschiedenis van aloude zeden en gebruiken, een van 't krijgswezen, een van de rechtspleging, een van den feudalen tijd met al zijn eigenaardigheden, een van den godsdienst, een van het tooneel enz. En in al die bodems ontstonden en tierden allerlei woorden en uitdrukkingen, thans in de volkstaal nog in zwang en veelal, als echt Nederlandsche idiomen, gelieft en gezocht door het volk en zijn dichters en schrijvers.

Ziehier voor elk eenige voorbeelden: *voor den prins werken, hij heeft den prins gesproken, brandmerken, geeselen, aan of op de kaak stellen, voordeel en nadeel, kiezen of deelen, schuld, een lans met iemand breken, dorperlijk, wraken, den staf breken over, twistappel, zijn proefstuk leveren, iemand in 't harnas jagen, de vuurproef doorstaan, de hoofdrol spelen, op den voor- op den achtergrond treden, zondenbok, een jobstijding, voor iemand in de bres springen, met open vizier strijden, den draak steken, vuur en vlam spuwen, in zak en asch zitten, op grooten voet leven, de plaat poetsen, aan lager wal komen, alle zeilen bijzetten, een oog in 't zeil houden, het Trojaansche paard inhalen, een Augiasstal, een Herculische kracht, de draad van Ariadne, het vat der Danaïden vullen, de Socratische leerwijze, vervallen van Scylla op Charybdis, met een lantaarnje zoeken, een sirenenzang, een Sisyphusarbeid, met Argus-oogen bewaken, den (eersten) sleen op iemand werpen, enz. enz. Aan den lezer de taak, ze naar hun oorsprong te rangschikken. 1)*

Ook bij woordverklaring kan men de leus: naar hooger! huldigen zonder te vervallen in 't napraten van onbegrepen geleerdheid. De taal uit het leven, de taal onzer voornaamste schrijvers, ziedaar het veld, waarop men moet leeren waarnemen, moet leeren vergelijken en scheiden, moet leeren vinden. Dit veld — alsmede dat der geschiedenis in den ruimst mogelijken zin — is het ware gebied der taalstudie, ook met het oog op woordverklaring. — En op dit gebied vindt men zelden voetangels en klemmen.

Het is vóór alles verder zaak, het verband tusschen de eigenlijke en de figuurlijke of overdrachtelijke beteekenis in te zien, te leeren vatten. Dat verband heeft er veel toe bijgedragen de taal beelden te doen scheppen voor het oog der phantasie; door dat verband te beseffen, genieten wij eerst recht van de beeldspraak en van de aanschouwelijkheid van proza of poëzie.

Wij beamen ten volle, wat Beckering Vinckers in Taalstudie zegt: »Bij sommige uitdrukkingen is een oogenblik nadenkens toereikend om

1) Vele dezer uitdrukkingen zijn verklaard in Practische Taalstudie II en III.

113 24

ons den weg aan te wijzen, langs welken zij met de haar thans eigen figuurlijke beteekenis in zwang zijn gekomen, bij andere verschilt de overdrachtelijke zooveel van de oorspronkelijke waarde, zijn sommige der tusschenliggende stappen zoo stout en zoo duister, dat zelfs het meest nauwgezet onderzoek er niet in slaagt ons de wijze, waarop de overdracht in haar voegen is gegaan, volkomen duidelijk bloot te leggen." En wij voegen er bij: Het is bij sommige de vraag, of er ooit een eigenlijke beteekenis bestond en of zij niet louter het werk zijn der volksverbeelding als: hij is een haarkloover, hij spant de paarden achter den wagen, hij maakt van een mug een olifant, hij vischt achter het net, zijn leven hangt aan een zijden draad, het hoofd in den schoot leggen enz.

Wij begeven ons nu op practisch terrein en zullen een verklaring geven van uitdrukkingen 1) als: Het spel van St. Joris — Zoen of weergeld — Jaar en dag — Almanak, leugenzak — De lombard — Hij doet het op zijn eigen houtje — Jan en alleman — Dat is een meesterstuk — Hij heeft den kost bij St. Joris — Voor St. Felten wenschen — Bylo of bilo — Een pluimpje krijgen — Een ruiter te paard — Iets in zijn schild voeren — In zak en asch zitten — Aan of op de kaak stellen — Iemand de duimschroeven aanleggen — Een balk in 't wapenschild voeren — Op het kussen helpen. —

Het spel van St. Joris. In één der jongste jaargangen van SCHOOL EN STUDIE werd de uitdrukking: *Den draak met iemand steken*, verklaard door te herinneren aan het spel van St. Joris. Deze Christenheld, die den draak versloeg, mocht in geen der optochten, processsiën enz. ontbreken. Met zijn lans zwaaide hij in 't rond en trof dan den denkbeeldigen draak, die in den optocht vóór hem uit zich bewoog. Dit spel leidde tot de opvatting, bij het volk, van iets als niet ernstig, maar in schijn, uit spot enz. voorstellen of doen, en zoo kon de uitdrukking de beteekenis krijgen van: *met iemand of iets spotten, iemand of iets voor den gek houden* enz. Elders vinden we een spel van St. Joris beschreven, en wij ontleenen aan die beschrijving het volgende:

Het spel van St. Joris werd volgens 'oud gebruik om de zeven jaar in de algemeene processie van het dorpje Schuelen, in Belgisch Limburg, niet ver van Hasselt, ter verheerlijking van den patroon van kerk en dorp vertoond. Eén der pastoors bericht ons, dat het spel sinds 1700 niet meer gespeeld was, doch dat hij het spel in 1719 weder had ingevoerd en daarvan, gelijk hij zegt, *de oude sproecke vernieft* (vernieuwd).

1) De meeste van deze verklaringen werden reeds opgenomen in School en Studie, 8e jaargang.

Denkelijk heeft hij het stuk of gedicht ingekort, waardoor het veel, zeer veel van zijn naïef karakter en zijne letterkundige waarde heeft verloren.

Een jong meisje, een *bruid*, aan de oevers der zee wandelende, wordt door een draak, die uit 't zilte nat opduikt, aangevallen. Zij vlucht en roept om hulp. Jonge Israëlieten, die 't gedicht *Schermers* noemt, willen toesnellen, doch hun leeraar Mozes, houdt hen tegen, opdat zij eerst hunne zonden afwasschen. Zij willen echter geen tijd verliezen en haken naar 't gevecht. De leeraar Mozes nochtans houdt zijn vermaning vol, van zich vooraf te zuiveren. Terwijl de *Schermers* nu met hun leeraar over het al of niet zuiveren twisten, ontmoet de vluchtende maagd St. Joris, een geharnasten ridder, dien zij aanmaant insgelijks in de vlucht zijn heil te zoeken. St. Joris echter wil aan geen gevaar gelooven, waarop zij antwoordt, dat het gruwelijke dier oogen vol vuur heeft en een vreeselijk gelaat. St. Joris, nu overtuigd van het dreigende gevaar, raadt haar aan in Christus betrouwen te stellen, in Hem te gelooven, en te bidden. De Bruid vraagt hem daarop naar zijn naam en zijn geslacht, die St. Joris haar in deze woorden bekend maakt:

Ick die van eel gheslaght Georgius ben geheeten,
In Capadocien heb ick mijn tijd versleten,
Met harnas ende pieck, in wapen wel geleert
En oock ten allen tijd bij Christenen verkeert.

Een vreeselijk gedruisch onderbreekt deze samenspraak. De draak nadert. Zijn oogen spuwen vlammen, zijn staart slaat in 't ronde; van schrik ontzet, smeekt zij om de hulp van St. Joris, die zegt:

O, maghet, sijdt gerust, wildt in den Heeren hoepen,
Want sijn bermhertigheijd staet voor een ieder oepen:
Sijdt cloeck en onbevrees, roept sijne Moeder aen,
Opdat sij ons dees stond den draeck helpe verslaen.

St. Joris spoort zijn ros, en na een oogenblik vechtens doorboort hij den draak, waarop een algemeen triomfgeschal volgt. »Zooals men ziet, zegt de beschrijver 1), is het niet alleen de ridderlijke dapperheid van St. Joris, die hier verheerlijkt wordt, maar vooral de overwinning van 't Christendom op 't Jodendom. Terwijl zij twisten over een geloofspunt, het al of niet zich zuiveren vóór den strijd, doen Mozes en de Israëlieten niets ter bevrijding van het menschedom uit den pool van 't kwaad. St. Joris daarentegen, door zijn vertrouwen op Christus, handelt en bekeert de jonge maagd (het menschedom), die hij redt door het verslaan van den draak, 't zinnebeeld van het ongelooft."

1) Mr. G. D. Franquinet, in *De Maasgouw* van 1879.

Zoen- of weergeld. Volgens het oud-Germaansche strafrecht was men boete (herstel) of voldoening schuldig, niet aan de maatschappij, die men door 't mishandelen, verminken of dooden van één harer leden benadeeld had, maar aan de leden van de familie des verslagenen of mishandelden. Die boete heette *weergeld* en was in de middeleeuwen bij de wet, naar een vast tarief geregeld; zij hing af van de mate der belediging en van den stand of den rang van het slachtoffer. In later dagen moest de dader of wel zijn magen en vrienden zich met de tegenpartij trachten te *verzoenen* of *vergelijken*. Kwam deze *zoen* niet tot stand, dan bestond er tusschen de familiën van weerszijden *veete* (vijandschap) of particuliere oorlog, die dan onder 't oog der lijdelijke overheid tot het uiterste gedreven werd. Die *veete* ging soms over van geslacht op geslacht, en daarop doelt b.v. Vondel in Gijsbrecht van Aemstel, als deze zegt (vers 49—31):

Noch hiel de wraeck geen stand, en gaf sich noyt te vrede,
Al had sy uytgeroyt, ten negensten gelede,
Wat Velsens stam bestond, of van zijn maegschap scheen.

Had er echter *zoen* plaats en waren partijen het eens geworden over de boete, dan zwoeren de beledigde partij en de bloedverwanten van deze *oorvede* (vrede) en wel voor de schepenbank; d. i. zij bevestigden met een eed, dat zij geen wraak hoegenaamd over het voorgevallene zouden nemen en noch den dader noch zijne magen of hoorigen in het minste lastig zouden vallen.

Onder den invloed der Christelijke leer werd de geldboete gaandeweg vervangen door een soort van kerkelijke straf, bijv. het laten lezen van herdenkingsgebeden in een klooster, het doen van pelgrimstochten naar een of ander geheiligd oord enz. Het bleef echter altijd een zaak van *geld*, al was het ook in bedekten vorm. Eerst in 't begin der 16e eeuw was de meer en meer veldwinnende beschaving oorzaak van de geheele afschaffing van het *zoen- of weergeld* en trad de maatschappij zelf op als eenige wreekster van het bedreven kwaad.

Jaar en dag. Deze uitdrukking is ontleend aan het middeleeuwsch recht. De oude Germanen, en dus ook de bewoners dezer landen, hadden één jaar als verjaringstermijn (later sloop eerst de dertigjarige termijn in). Men voegde echter bij dezen termijn nog den tijd, dien men noodig had om zijn recht voor de schepenbanken (de rechtbanken van die dagen) te doen bevestigen en uitspreken. De tegenpartij moest *driemaal*, iederen keer met een tusschenruimte van 14 dagen of liever van 14 nachten en dan nog één dag, voor 't gerecht *gedaagd* worden. *Dagen* noemde men vroeger *dag doen* d. i. den dag bepalen om voor 't gerecht te verschijnen (ons *dagvaarden*). Reeds in *Reinaert* vinden we deze wijze van dagen van kracht; zoo lezen wij blz. 33:

Men salne (zal hem) drie waerven (werven) daghen,
 Also men doet een vrien (vrijen) man;
 Ende en comt hi niet dan,
 So is hi sculdich alre dinc,
 Daer af hi vor den coninc
 Van desen heren is beclaghet.

Het woord *dag* heeft dus in de uitdrukking *jaar en dag* niet de bet. van *etmaal*, maar die van 3 keer 2 weken en één dag of 6 weken en drie dagen.

De uitdrukking *jaar en dag* beteekende alzoo oorspronkelijk een wettelijke tijdruimte. Later, bij verandering der wettelijke bepalingen door meerderen invloed van 't Romeinsche recht, nam het volk ze op in den zin van een vrij lange tijdruimte. Zoo vinden we bij Staring zelfs *eeuw en dag*, in den Hoofdigen Boer, vers 27:

Tot, na verloop van *eeuw en dag*,
 De Tooverkunst begraven lag.

Nog dient opgemerkt te worden, dat *jaar en dag* ook in 't burgerlijke leven werd toegepast. Zoo moesten de kinderen *jaar en dag* rouw dragen wegens het overlijden hunner ouders. Dit gebruik is nog in leven; men rouwt nog één jaar en zes weken. Ook bij 't huren van dienstboden gelden de zes weken nog; evenzoo in den handel, zooals Potgieter ons leert in de Zusters: blz. 50 »verlegenheid, waarin de Londensche Rothschild zijne Duitsche landgenooten brengt, als hij den een of ander hunner »de zes weken» geeft» (d. i. als hij na verloop van 6 weken alle betrekking met een hunner afbreekt).

Almanak, Leuzenzak. Dit rijmpje moet van boerenoorsprong zijn, want het doelt op de valsche voorspellingen der weerprofeten. In oude dagen was de almanak bijna de eenige literatuur voor het volk en werd door den kleinen burger en den boerenstand gretig gelezen. Er zijn in ons vaderland almanakken van oudsher. Onder al deze, schijnt die van Enkhuizen in Holland spreekwoordelijk geworden te zijn; althans Hildebrand legt den humanen Robertus Nurks iets dergelijks in den mond, waar hij opmerkt over de onhebbelijkheden van zijn lieven neef: »hij bedierf er de uitwerking van (van de anecdote nl.), door juist, als 't op de aardigheid aankwam, het verhaal al raffelende voor u af te maken, van den Enkhuizer Almanak van 't jaar één te spreken enz.» Het woord *almanak* is een Arabisch woord en beteekent *de telling*. De eerste almanak, welke in druk verscheen, dateert van het midden der vijftiende eeuw. Hij verscheen nl. in 1460 te Weenen. Deze almanak kon dienst doen voor verscheiden jaren; eerst in den loop der 16e eeuw kwamen jaarlijksche almanakken in den handel. In de 17e eeuw werden bij den kalender sterrenkundige bijdragen, voorspellingen en inlichtingen gevoegd, en nog later plaatste men in den almanak kleine verhalen, anecdoten, aardig-

heden. Weer later kwamen gedichten en prozastukken aan de beurt en werd de kalender bijzaak. Geen wonder dus, dat verschillende drukkers almanakken ter perse legden, want ze leverden goede winsten op. Zoo werden in Maastricht zooveel almanakken gedrukt, dat de werkjes geen voldoende debiet meer hadden en maar de helft van de oplaag soms aan den man kon worden gebracht. Daarom wendden zich in 1742 de drukkers tot de Commissarissen Déciseurs »dat den een den anderen quame te impieteeren en op dese en gene pretexte te misbruijken malkander octrojje.” Toen werd het drukken van almanakken op 25 October 1742 bij ordonantie voor goed geregeld.

De Lombarden (lommerden) of Banken van Leening. Het woord *lommerd*, dat een krachtig en taai leven heeft, vooral in de lagere standen, is een bewijs te meer, hoe het volk een woord gaat verbasteren, als het de oorspronkelijke beteekenis niet meer begrijpt. Het is genoeg bekend, dat de geldhandel zijn wieg en bakermat heeft in het toenmaals bloeiende Italië 1), waarvan het noordelijk deel Lombardije heette, om zijn rijke steden door heel Europa benijd. Toen door en na de kruistochten het verkeer met Italië was toegenomen (men weet, dat de schepen van Venetië en Genua de meeste kruisvaarders over de Middellandsche Zee brachten), vestigden zich in deze gewesten, vooral in Brabant, rijke Italiaansche kooplieden, die door het oprichten van wisselbanken, het leenen van geld, het geven van voorschotten enz. den groothandel van dienst wisten te zijn. Weldra onttaarde echter hun bedrijf in woeker, en in 1260 werden de wisselaars uit den lande van Brabant verbannen. Het duurde echter niet lang, of zij kwamen door een achterdeurtje weer binnen, en in 't begin der 14e eeuw vinden we ze in Gelre, waar men ze algemeen *Lombardiers* noemt, naar het land hunner afkomst. Den graven en hertogen van Gelre was de hulp dezer Lombardiers zeer welkom, daar zij in den regel in geldverlegenheid zaten; de wisselaars schoten aan die vorsten groote sommen voor, en zoo kon het gebeuren, dat de burgerijen, bij haar klachten over den woeker en den overmoed der vreemdelingen, bij de landsheeren niet altijd gehoor vonden. In 1366 nam een der graven echter het besluit, dat geen der Lombardiers van schepenen een vestigingsbrief konde erlangen, die langer dan één jaar van kracht was, welke maatregel in 1371 werd bevestigd. Daardoor was men jaar aan jaar in staat om de wisselkantoren, die den woeker te ver dreven, bij 't einde van elk jaar te sluiten. Intusschen was zulk een winstgevende handel ook in handen van sommige Israëlieten geraakt. Deze hielden er vooral pandjeshuizen op na voor den minderen man en lieten den geldhandel met edelen en rijke burgers in handen der bekende Lombardiers. Van die

---

1) Hieraan herinneren ons bijna al de termen, nog bij den geldhandel in gebruik.
SPROKKELINGEN. 3

pandjeshuizen hebben we heden ten dage nog de voortzetting in onze *Lommerden* of *Banken van Leening*, welke onder toezicht en het bestuur staan van het openbaar gezag.

Hij doet dat op zijn eigen houtje. Hij handelt eigendunkelijk, zonder te letten op den raad, de rechten, de inzichten van anderen. Het *houtje* is hier de kerfstok. Zooals men weet, hielden koper en verkooper, in vroeger dagen, toen het schrijven geen algemeene kunst was (vooral in den bakkerswinkel), er een stok of houtje op na; — deze stokjes pasten naast of tegen elkaar, en bij elken verkoop sneed men op beide houtjes een gelijke kerf d. i. een kerf op dezelfde hoogte. Naar men wil, was deze wijze van rekenen vroeger te Maastricht bij de bakkers algemeen. Wie nu kerven maakt op zijn eigen houtje (het doelt hier natuurlijk op den verkooper), handelt zonder voorkennis, zonder overleg; hij doet iets buiten een ander, die mede in de zaak betrokken is, om. Hij handelt op eigen gezag, eigendunkelijk.

Wij knopen hier verder uitdrukkingen aan vast als: *Veel op den kerfstok hebben* = veel schuld hebben, ook in fig. zin; *den kerfstok afdoen* = betalen; *het loopt over den kerfstok* = de schuld is groot, te groot; in fig. zin: het is te erg; *ik wil dat niet op mijn kerfstok hebben* = ik wil dat niet voor mijn verantwoording hebben; *zijn kerfstok is vol* = de schuld is zeer groot, in fig. zin: de maat der zonden, misslagen enz. is gevuld; *de kerfstok is nog geen ijzer* = er is nog vertrouwen of crediet, de bakker geeft opnieuw brood en snijdt weer een kerfje in; *het loopt hoog op stok* = het is zeer duur, eischt veel geldelijke uitgaven. — Zoo kreeg *kerfstok* de bet. van schuldboek en kon hij in verschillende omstandigheden des levens zijn toepassing vinden. — Tevens diende de dubbele *kerfstok* als een waarborg (contrôle); van beide zijden was men voor verzuim of bedrog gevrijwaard.

Jan en Alleman. Deze uitdrukking bet. *iedereen*, van groot tot klein, van rijk tot arm, het geheele publiek. Hij vertelt het aan *Jan en Alleman* = aan ieder, die het hooren wil; hij toont zijn werk, zijn kunststuk enz. aan *Jan en Alleman* = aan ieder, die het zien wil. — Harrebomée wil, dat deze woordkoppeling afkomstig zou zijn van zekerer *Jan Alman*, een burger van Vlissingen, die zich den 6 April 1572 tegen de Spanjaarden te wapen stelde en door zijn voorbeeld *alleman* of *iedereen* tot verzet aanwakkerde. — Het kan wel zijn, dat H. gelijk heeft; in den regel hechte men echter niet te spoedig geloof aan dergelijke verhalen. Een *allemans* vriend laat zich zeer goed uit het woord-zelf verklaren; zoo ook: *De gekroonde allemansgading* enz. enz. En dat dit *alleman* het veel gebezigde *Jan* als tegenhanger kreeg, is zoo vreemd niet, indien men let op koppelingen als: *Jan Rap* en zijn maat enz. — Wie Potgieters eerste stuk proza

gelezen heeft, weet, wat al verschillende Jans de oude Jan en Jannetje hunne zonen noemen. — Wij missen er echter *Jan den Wasser*, met wien wij ons in onze jeugd vermaakten, en van het hof van *Jan Vlegel* is ook geen sprake. Het is dan ook geen lof, als men van een zijner kinderen moet zeggen, dat hij aan 't hof van Jan Vlegel is groot gebracht. Een *vlegel* toch, het dorschwerktuig, was vanouds één der kenteekenen van den verachten dorper; — het woord werd bij uitbreiding gebruikt voor een onbehouwen, ongelikt, lomp persoon, en als die uitbreiding nog verder wordt opgevat, voor een brutaal, vrijpostig, ondankbaar wezen, een ondankbare, die 't goede met kwaad loont en alle edele en hoogere neigingen mist.

Dat is een meesterstuk. Een meesterstuk is een stuk werk, door een meester vervaardigd, het is synoniem met *proefstuk*. Zoo heeft men meesterstukken op 't gebied van *bouw-, schilder-, beeldhouwkunst* enz. Ook op letterkundig gebied is het woord *meesterstuk* in gebruik. Men begrijpt, dat het dan doelt op een voortreffelijk werk, een klassiek gewrocht. Wil iemand iets naders omtrent de *proefstukken* van verschillende ambachten kennen, zoo leze hij de volgende mededeelingen.

Het proefstuk der **LAKENSCHEERDERS** wordt bepaald in de *Rechten, Statuten, Costuymen ende Usantiën des godden Ambachts van der Lakenscheyders tot Maestricht*, door den gemeenteraad den 27 Juni 1588 vastgesteld. Ziehier de bepalingen, in tegenwoordig Nederlandsch overgebracht.

Zoo iemand van buiten of van binnen (de stad) het ambacht wil uitoefenen, dient hij het bij een meester twee jaar lang te leeren en aan den deken van 't gilde vier goudgulden te betalen, ten behoeve van het ambacht. Wanneer zijn leertijd om is, en hij voor eigen rekening wil werken en meester zijn, zoo zal zijn leermeester bij den schutspatroon van het gild zweren, dat de knecht zijn leertijd heeft volbracht. Alsdan is de knecht gehouden zijn proefstuk te leveren, te weten drieërlei fijn laken te scheren, elk stuk van drie el, al hetwelk door de meesters en de ambachtsbroeders zal onderzocht (gevisiteerd) worden.

Het gilde der **SMEDEN** was een der oudste, zoo niet het oudste der stad. Het bekleedde, zoowel bij geestelijke omgangen (processiën) als bij stemmingen, de eerste plaats, iets, dat misschien aan de talrijkheid van zijn personeel te danken was. De proefstukken werden opnieuw voorgeschreven op 10 Mei 1715, en wel door den Magistraat, omdat deze bij een twist tusschen de verschillende afdelingen van het gilde als scheidsrechter was ingeroepen. Ziehier eenige opgaven voor proefstukken. a) *Hoefsmeden*. Ten eerste bestaat de proef in het voorbrengen van een paard, van hetwelk men een voor- en cok een achterpoot zal mogen opheffen en bezien; — voor dit paard zal men dan smeden vier geschikte ijzers om het te beslaan, zonder dat het veroorloofd is de ijzers te verzetten. Verder te

maken een paar banden voor karwielen, zwaar 60 of 65 pond. Voorts een paard de spatader te korten aan het voorste of achterste been. b) *Zwaardvegers*. De proeve der zwaardvegers bestaat in het vijlen van een gevest, zoo en gelijk het uit ruw ijzer gesmeed is; het te verzilveren en te vergulden, zooals het behoort en daarenboven moet het met loofwerk ingesneden (geciseleerd) zijn. Verder een scheede met een wasdoek, 'twelk bestand is tegen het water. c) *Slotenmakers*. Het proefstuk der slotenmakers bestaat in het vervaardigen van een dubbel nacht- en dagslot, geschikt voor een poort of straatdeur. Verder: een voorhamer en een handhamer van staafijzer. Voorts: een nieuw pompijzer, geschikt voor een huispomp en vijf voet lang. Het proefstuk voor het **VLEESCHHOUWERS**-ambacht werd den 20 Maart 1719 voor Maastricht aldus vastgesteld: »het slachten en stukken van een *osken* van tweehonderd pond of daaromtrent, een *schaap*, *kalf* en *lam*»; daartoe waren niet verplicht de zonen van vleeschhouwers, die het ambacht door geboorte hadden, maar wel de zonen, uit dochters van vleeschhouwers geboren.

Hij heeft den kost bij St. Joris. St. Joris, de held der legende, die den draak versloeg, was bij onze voorouders zeer populair. Niet alleen vindt men zijn heldendaad afgebeeld op uithangborden in dorpen en steden, niet enkel werd die daad in beeld voorgesteld bij optochten en omgangen (men denke aan den *draak steken met iemand*); maar de schuttersdoelen kozen hem als schutspatroom en noemden hun gezelschap dan *St. Joris* of *In St. Joris*; de proveniers- of armenhuizen zelfs werden met zijn ridderlijken naam bestempeld. En aan deze laatste omstandigheid dankt onze spreekwijze haar ontstaan. Zij beteekent: hij is een diaken-huismannetje, zijn familie geeft hem zijn bescheiden deel, maar sobertjes en poover; hij is een bestedeling enz.

Voor St. Felten wenschen. In het vierde bedrijf, vierde tooneel van *Warenar* door P. C. Hooft leest men de volgende aan den Vrek in den mond gelegde verzen:

Dat hem, byget! *Sint Felten schen!* wel moght ick'er van schromen;
Nu uytscyeyen! nu uytscyeyen! 'k heb 't geluk 1) al annemen.

De Vrek is hier woedend, omdat Ritsert hem mededeelt, dat zijn oom Rijckert van »'t lylick" met »Claertjen" afziet. Bovenstaande versregels slaan dan op 't woord van Ritsert:

Dit quam ickje nou segghen, mijn Noom scheyter uyt.

Leendertz teekent er bij aan: Dat hem St. Felten schen = *hij krijge de vallende ziekte*. In de editie (1845) van M. De Vries vindt men op deze plaats een breede aantekening, waaruit wij het volgende overnemen.

1) d. i. de felicitaties.

Dat hem Sint Felten schen! Gewone verwensching. Nog heden zegt men: *loop voor St.-Felten!* maar de eerste vorm was oudtijds algemeener, en de naam werd daarin ook wel *St. Felten* geschreven. Wat den oorsprong der spreekwijze betreft, BILDERDIJK heeft dien, dunkt me zoo voortreffelijk aangetoond, dat wij niet beter kunnen doen, dan zijne woorden hier aan te halen. „Sint Velten, zegt hij, is *Sint Valentijn*, en was van oudsher hier en elders, gelijk nog in Engeland, het eerste zoogenaamde Vroegfeest, als waarop men het nieuw voorjaarsgroen zag, en dat dus met algemeene wandelingen (vooral van de jeugd), naar buiten, gevierd werd . . . Ieder jong meisje moest dus op dat feest, als de Franschen het noemen, een *chapeau* hebben, en die er geen had, moest met een bloot vriend of bekende gaan. *Met een meisje loopen* was eene aanduiding van vrijerij, evenals naderhand *met haar verkeer*. Doch als het slechts eene hoffelijkheid van 't Sint-Veltensfeest was, noemde men het *slechts*, voor *Sint Felten loopen*. Het drukt dus geen verwensching uit, maar eene bloote onverschilligheid. Intusschen, sedert men de *Vallende ziekte* (Epilepsie) uit onbetaamlijke spotzucht, bij wege van alliteratie *Sint Veltens* plaag heeft genoemd, is het wel degelijk een vloekwoord geworden.”

Bylo, bilo. Dit is een bastaardvloek uit de 16e en 17e eeuw. De gissingen naar den oorsprong van dit woord, dat ook in den vorm van *belo* en *beloo* voorkomt, zijn zeer verschillend. In Warenar van Hooft vindt men in de uitgave Leendertz, in de 5e tooneel van het 3e bedrijf bij den versregel:

. . . . . wat mienje *Bylo*?

aangeteekend: *Bylo* = bij St. Loth.

In M. De Vries' uitgave lezen we o. m., dat volgens TUINMAN (Spreekw.) deze uitroep zou ontleend zijn aan den evangelieprediker Eligius, die in de volksuitspraak *St. Eloy of Loy* geheeten wordt. Maar ook dit gevoelen is weerlegd. Men heeft aangetoond, dat *bylo* slechts een samentrekking is van ouderen vorm, *bilode*, die bij onze vroegste schrijvers in gebruik was en welks gemeenschappelijke oorsprong met *sakkerloot* en *slapperloot* (sapperloot) als zeker mag aangenomen worden. Men wil dan *lo* in verband brengen met LODINE (bijnaam der gemalin van *Odin*) of met LOKE, den god van het helsche vuur.

De bastaardvloeken waren in die dagen velerlei. Zoo vindt men in Warenar bij M. De Vries o. a. *by gans doot* d. i. *by Gods doot!* Men houde hierbij in 't oog, dat de onbedachte vloeker den schijn van zonde wil afweren, en daarom verdraait en verwringt hij de namen, dat ze schier onkenbaar worden. Zoo is Jezus tot *Jemini*, Bliksem tot *Blikstager*, Duivel tot *Duiker*, *Duizend*, *Duister*, *Deksel* en de naam van het Opperverzen tot *Get*, *Gut*, *Goot*, *Pots*, *Gans*, *Gansch* verbasterd.

Ziehier nog enkele bastaardvloeken uit WARENAR:

By gans eleweecken d. i. *bij Gods heilige weke*, namelijk de lijdensweek, vóór Paschen.

Gans sackerlijjsens d. i. *bij Gods sacre calice* (bij den heiligen kelk des Heeren!) of misschien uit *Gans sakker lijden!*

Bij Gans honden d. i. *bij Gods wonden*. Later werd dit *Gans hondert!*

Bij Gans lijden, d. i. bij Gods lijden.

Gans bloet! d. i. Gods bloed.

Gans lichters! d. i. bij Gods gewijde kandelaren!

Hij krijgt een pluimpje. In de middeleeuwen mochten de schildknepen of edellieden hun helm niet met pluimen sieren, vóór en aler zij tot ridder geslagen waren. Wij lezen, dat de koning wegens ongehoorden moed, weergalooze dapperheid, of om te beloonen voor eenig schitterend wapenfeit, op het slagveld zelfs, sommige edelen tot ridder sloeg. De plechtigheden, aan de verheffing in den ridderstand verbonden, vindt men elders uitvoerig beschreven. — *Bilderdijk* herinnert aan deze spreekwijze in zijn *Elius*, zang IV couplet 4, waar hij zegt:

Zijn schildknaap had hij, met een eed,
Den schoonsten van de pluimen
Uit Diedrijks helmkam toegezegd,
Bij 's berkemeiers schuimen.

In de tegenw. beteekenis heeft de spreekwijze alleen een fig. zin; zij wil zooveel zeggen als: Hij wordt geprezen, hij bekommt lof.

Een ruiter te paard. In den tijd van de Republiek der Vereenigde Nederlanden bestond het gebruik, dat men in vreedstijd een gedeelte der ruitery (cavalerie) zonder paarden liet. Zoo had men ook te Maastricht, evenals in andere garnizoenen, *ruiters te voet* en *ruiters te paard*. Deze laatste uitdrukking, eigenlijk een pleonasme, hoort men nog bezigen door kinderen en minder ontwikkelden.

Iets in zijn schild voeren. Voeren beteekent hier *dragen, hebben*. Een ridder had op 't schild zijn wapen afgebeeld, *geschilderd*. Aan dit wapen herkende men zijn geslacht, en men wist tot welke partij *hij* behoorde. *Wat voert hij in zijn schild*, was alzoo in de dagen der middeleeuwen en ook daarna een zeer gepaste vraag. Men kende dan zijn streven, zijn partij. — In de spreekw.: *Iets in zijn schild voeren*, is op 't schild wel *iets* te zien, doch men kan het niet onderscheiden, het is nog onbekend, geheim. Men past de spreekw. dan ook toe op hem, die blijkbaar geheime bedoelingen tracht te verwezenlijken, die iets beoogt, in den zin heeft, dat hij vooralsnog verborgen houdt.

In zak en asch zitten is ontleend aan de gebruiken bij het Isr. volk. Als de Isr. in diepen rouw gedompeld werden, scheurden zij hunne kleederen (reeds van vader Jacob leest men dit); zij hingen een grauwen zak om de leden en bestrooiden zich met *asch*. In *zak en asch* zitten, is alzoo een uiterlijk teeken van diepe droefheid, van rouw, van afzondering.

— *Aan of op de kaak stellen.* Het was oulings de gewoonte, personen, die zich aan een licht misdrijf hadden schuldig gemaakt, op de markt ten toon te stellen. Om hen beter te doen zien, bezigde men misschien in de eerste tijden een *ton*, (bij Kiliaan en Plantijn *kaecke*). Men zei dus toen waarschijnlijk *op de kaak stellen*. 't Kwam misschien ook soms voor, dat de beschuldigde onwillig was; men kan toen een paal op een verhevenheid (die altijd door den naam van *ton* of *kaak* bleef behouden) opgericht hebben, om den misdadiger vast te binden, zoodat men even goed *aan de kaak* als *op de kaak stellen* kon zeggen, wanneer men nl. in 't eerste geval den paal voor het geheel nam.

Deze uitdrukking dus vindt zijn' oorsprong in het feit, dat misdadigers vroeger op een houten of steenen verhevenheid, *kaak* genaamd, werden te pronk gesteld. Ze moesten een bord dragen, waarop hunne overtreding met groote letters was uitgedrukt.

Bovenstaande uitdrukking heeft alzoo een ongunstige beteekenis. Wanneer men iemand *aan* of *op* de kaak stelt, laat men een helder licht schijnen over zijne verkeerde daden, men geeft aan zijne verkeerde handelingen een groote mate van bekendheid.

— *Iemand de duimschroeven aanleggen.* De duimschroeven zijn ijzeren werktuigen, die het gerecht vroeger algemeen gebruikte als »lichte torture» om iemand tot bekentenis van de een of andere misdaad te brengen. Wanneer men van iemand iets wil vernemen, en hij is niet genegen het te zeggen, of wel, hij wil het een of ander niet bekennen, dan gebruikt men tegenwoordig geen duimschroeven, maar men tracht hem door een reeks van vragen te brengen, waar men hem hebben wil. Men gebruikt dus niet hetzelfde middel als vroeger de rechters, maar men beoogt hetzelfde doel. En zoo kan men in fig. taal spreken, van »iemand de duimschroeven aanleggen voor iemand in 't nauw, in de engte drijven, iemand dwingen, iemand tot bekentenis noodzaken enz.

Vloeken, die *een balk in hun wapenschild voeren*, zijn bastaardvloeken. De afkomst van de uitdr. blijkt uit dezen zin (*Schimmel, Mylady Carlisle* bladz. 20): Uit een vernederd geslacht, dat in Yorkshire woonde, gesproten, een geslacht, dat als eenig overgebleven eere mocht bogen op verwantschap met het aloude huis der Plantagenets, waarvan het 't wapen mocht voeren, *mits met den balk der bastaardij*, ontleende hij aan zijne afkomst de eerste aanleiding tót, het eerste voedsel vóór zijne eerzucht (*Stafford*).

Een balk of streep over het schild (zie *Da Costa: Uit Portugal, 48ste couplet*, met de daarbij behorende aanteekening) kenmerkt geboorte buiten het huwelijk, of bastaardschap. Vloeken, die een balk in hun wapenschild voeren, zijn dus bastaardvloeken. *

Voor *bastaardvloeken* verwijzen wij verder naar *Warenar*, uitgave

De Vries blz. 153 (zie bijv. blz. 37), of naar de uitgave van Dr. J. Verdam in de Nederlandsche klassieken. — De bij *Da Costa* aangewezen plaats luidt:

en menig schild van vorstenrang
met *streep* of *barensteel*.

Da dichter teekent aan: »De *dwarze streep* over het schild kenmerkt geboorte buiten het huwelijk, — de *barensteel* op het schild boven de stukken duidt een jongeren familietak aan.»

Op het kussen helpen. De spreekwoorden, die op de Hollandsche voorzichtigheid en langwijligheid in spreken en handelen slaan, schijnen in onze vergaderingen erkend en bevestigd te zijn. 't Ging in de vergaderingen van stads- en landsbestuur heel dikwijls »op zijn elf en dertigst.» Geen wonder, dat de Hollander, die kalm de redevoering van zijn breedsprakigen collega tot het einde bleef aanhooren, een zacht kussen boven eene harde bank verkoos. Reeds de »regenten» schaften dan ook kostbare kussens aan met het stadswapen versierd, waarop zij als vroede mannen plaats namen. *Op het kussen zitten*, we begrijpen het, wil dus zeggen: in de regeering zijn, de macht mede in handen hebben. Iemand of een partij *op het kussen helpen* = iemand een plaats in de regeering bezorgen, behulpzaam zijn bij het verkrijgen van gezag.

Deze uitdrukking is dus ontleend aan een oud gebruik. Reeds sedert eeuwen heeft men begrepen, dat het overeenkomstig hun' rang is, dat hooggeplaatste regeeringspersonen zetels hebben, met kussens bekleed. — »Reeërs — jouwerliefde mien ick, Die van ver *op 't kusse vicht*.» — (Huygens' Scheepspraet). Iemand op het kussen *helpen*, wil alzoo zeggen: hem een plaats in lands- of stadsbestuur bezorgen: zorgen, dat hij lid wordt van de Hooge of van de Stedelijke regeering.

Verder volgt hier de verklaring van de uitdrukkingen: *in de lij zijn* — *in het onderspit delven* — *aan lager wal zijn* — *op zijn paardje zijn* — *de kroon spannen* — *ergens een speldje bij steken* — *spijkers op laag water zoeken* — *violen laten zorgen* — *op zijn voorman zetten* — *niet door den beugel kunnen* — *den dans ontspringen* — *den gek met iemand steken* — *in 't honderd sturen* — *te hooi en te gras* — *naar de kroon slaan* — *met kunst- en vliegwerk* — *branden als een tier* — *uit de lijken slaan* — *een wassen neus* — *vuur en vlam spuwen* — *een zak zout met iemand eten* — *in den aap gelogeerd zijn* — *aan den balk schrijven* — *de kat uit den boom kijken* — *een klap van den molen beet hebben* — *niet in de schaduw kunnen staan* — *mank gaan aan* — *zich niet onbetuigd laten* — *de opgaande zon aanbidden* — *op haren en snaren zetten* — *iemand de loef afsteken* — *zich schrap zetten* — *hij is Benjamin-af* — *met vuur spelen* — *in 't ootje-nemen* — *water naar zee dragen* — *te elfder ure* — *met eens anders kalf ploegen* — *in 't gareel slaan* — *lucht geven*

aan — den polsslag voelen — een hart onder den riem steken — om zeep gaan — bij tooverslag — een witten voet bij iemand hebben — op zwart zaad zitten — zich uit de voeten maken — den draak steken — water in den wijn doen — de paarden achter den wagen spannen — over 't paard tillen — den pas afsnijden — hij is bij de pinken — dit is een witte raaf.

Je zelt voorzeker in 't onderspit raeken.

Met de uitdrukking het *onderspit delven* kan menigeen niet in 't reine komen. Laat ons zien, wat prof. Verdam er van zegt in *Warenar*, (vrs. 640).

De aant. luidt: »*Onderspit*, onderlaag in eene mijn. In het onderspit raken, er onder raken; (het) onderspit delven (reeds in het mnl. in gebruik) eene onderlaag uitgraven, waardoor de bovenlaag instort en al het verrichte werk vruchteloos wordt.» Hetzelfde bet., met een beeld aan den wind ontleend, de uitdr. in *de lij zijn* vrs. 637:

Die mit een rijk man anspant, men is voorzeker *in de ly*.

Lij is de van den wind afgekeerde zijde van het schip, tegenover *loef*. Bekend is nog de uitdrukking *iemand in de lij brengen*, voor *er in* (d. i. in het ongeluk) *laten loopen*."

Aan lager wal komen of zitten. Wie een watertochtje doet, treft het, wat den wind aangaat, niet altijd even best. 't Zou goed gaan, wanneer hij 't »voor het lapje" had; 't kon goed gaan zelfs,

»Al en was 't maer wind op zy."

Maar de wind moge niet vlak tegen zijn, de richting is toch zoo ongunstig, dat men werk heeft het »op te zeilen." Nu is er stuurmanskunst en beleid noodig, om het vaartuig de gewenschte richting en tevens hooger wal te doen houden. 't Gaat eenigen tijd goed, maar — de schuit zwenkt iets, en eenige oogenblikken later zit men aan lager wal (aan lij), d. i. het vaartuig zit vast in het riet aan den waterkant. Maar wat bedoelt de fig. taal met de uitdrukking? Niet altijd wordt iemand door de fortuin begunstigd, niet steeds gaan zijn zaken goed, vaak heeft hij met tegenspoed te worstelen, dikwijls gaat het hem niet »voor den wind." Hij doet zijn best, hij kampt tegen het ongeluk; maar gaat meer en meer achteruit; hij geraakt langzaam maar zeker »aan lager wal." Wie »aan lager wal zit," heeft zijn geld, zijn macht, zijn goeden naam soms, kortom wat hem aanzien gaf, zien verloren gaan.

Aan lager wal komen of zitten. *Lager wal* noemt de schipper dien wal, welk aan de *lij-zijde* (lage zijde) van 't schip is gelegen. Komt zijn schip door storm of andere oorzaak tegen dien *lagen wal*, dan zal het vaartuig stranden en schipbreuk lijden. In eig. zin kan dus de schipper slechts aan lager wal geraken, in fig. zin echter bestaat de kans voor vele

anderen met hem. Ieder toch, die niet op zijn zaken past, of de tering niet naar de nering zet, loopt groot gevaar, eenmaal hetzij vroeg of laat, aan *lager wal* te komen; een financieele schipbreuk is in zulke gevallen dikwijls onvermijdelijk.

In *Warenar*, vers 657 leest men:

Gans lijden! *ik was zoo op men peertjen*; ik was zoo quaet.

De aant. luidt: *Op zijn peertjen zijn*, dezelfde gemoedsbeweging, die elders wordt uitgedrukt door *met een staand* (wij zeggen *opgestreken*) *zeil naar iemand toegaan*, zie vrs. 483 van *Warenar*:

Hy op de bien, *mit een staend' zeil*, al kosten 't een ton mit gout.

De uitdrukking bewaart eene herinnering aan den riddertijd (doch heeft een min of meer komische tint door het verkleinwoord *paardje*), gelijk ook: *voor iemand in het krijt treden*, *iets in het schild voeren*, *het harnas voor iets aantrekken*, *iemand in het harnas jagen* enz. In de Middeleeuwen vindt men de uitdrukking *op zijn paert werden* gebruikt van ridders, die in verwarring op de vlucht gaan.

Hij spant de kroon. Het is duidelijk, dat in dit spreekwoord de *kroon* het zinnebeeld is van *huldiging*, *hooge eerbetooning*, van *eer*, van *voortreffelijkheid*, wanneer men let op de beteekenis der volgende uitdrukkingen: Een vorst *kronen* = hem de *kroon* (in *letterlijken* zin) op het hoofd plaatsen en hem daardoor *huldigen* als den *vorste*, den *eerste* in den Staat, als regeerend vorst. Iemand de *kroon* (in *figuurlijken* zin) van het hoofd nemen = iemand belasteren, en daardoor in zijn *eer* belagen, hem zijn *eer* door lastertaal ontnemen. Iemand de (of een) *kroon* (weer) (fig.) opzetten = iemand in zijn *eer* herstellen, als een ander hem de *kroon* (zijn *eer*, zijn *goeden naam*) ontnomen heeft, iemand *huldigen*, *eer bewijzen* wegens de een of andere prijzenswaardige daad of eigenschap. Iemand *bekronen* (fig.) = hem den prijs der *voortreffelijkheid* toekennen.

Maar wat beteekent nu dat *spant* in de kroon *spannen*?

Letten we eerst eens op de verklaring, die Dr. Brill geeft van een uitdrukking, waarin ook *spannen* voorkomt, nl. *De vierschaar spannen*. Volgens die verklaring beteekent *spannen* het *sluiten* van de *vier schoren* (= *scharen* door overgang van o in a), of *schragen*, die in vroeger dagen bij een rechtszitting geplaatst en door het opleggen van planken, tot *banken* dienende, een ruimte *afsloten*, waarbinnen de rechtszitting plaats had. De bank was dan *gehegerd* of *geheegd* (van *heg* = *omheining* = *afsluiting*) of *gespannen* = *gesloten*.

Spannen beteekent hier dus *sluiten*, *verbinden*, *binden*.

Letten we o. a. ook op het woord *spanvoets* en op de beteekenis, die de landbouwer aan *spannen* hecht, als hij een koe *spant*, door haar een touw om de achterpooten te binden, ten einde haar te beletten onder

het melken weg te loopen, dan worden we in het gevoelen zeer versterkt, dat *spannen* = *sluiten*. Immers is *spanvoets* hier of daar overspringen, of zooals de jongens zeggen: er over *spannevoeten*, met *aaneengesloten* voeten er overspringen (b.v. over een sloot of een greppel) en »een koe *spannen*» haar achterpooten door een touw *aaneensluiten*. Dit een en ander doet ons zeggen: Zou *spannen* in de kroon *spannen* ook niet *sluiten* beteekenen? De kroon *spannen* = de wrongel der kroon om het hoofd toebinden, haar er goed om doen *sluiten*. Hij *spant* de kroon moet alzoo beteekenen: Hij *sluit* wegens zijn voortreffelijke hoedanigheden, zijn uitmuntende werken enz. de kroon, het zinnebeeld van huldiging, van voortreffelijkheid, om zijn hoofd. Hij verdient den prijs der voortreffelijkheid, hij munt boven allen uit, hij draagt de kroon.

Spannen in de bet. van *binden* vindt men ook in een Hekeldicht van Vondel, *Roskam*, vers 55 en in *Bat. Gebrs*, vers 400.

— *Ergens een speldje bij steken*. Ik geloof niet, dat deze uitdrukking aan het werk van den kleermaker ontleend is, zooals sommigen meenen. Ware zulks het geval, dan zou zij in eigenlijken zin »ophouden met naaien» moeten beteekenen, en dat gebeurt geenszins, als de kleermaker hier en daar een speld steekt in het kleedingstuk, dat hij onder handen heeft.

Van Dale geeft van deze spreekwijze een verklaring, die mij volkomen bevredigt. In zijn woordenboek schrijft hij bij *speldje*: »Sommigen hadden vroeger de gewoonte bij het lezen van een boek eene kleine speld te steken op de bladzijde, waar zij geëindigd waren.»

Van deze gewoonte getuigt meer dan een oud boek, dat als familiestuk in eere bleef. Menig boek wemelt van geschreven aantekeningen, blijken van den ijver des vroegeren bezitters, en op enkele bladzijden zijn spelden gestoken, die blijkbaar den dienst moesten verrichten van de tegenwoordige *jusqu'icitjes*.

— *Spijkers op laag water zoeken*. Deze uitdrukking wordt gebezigd in de beteekenis van: *met kinderachtige vitterijen voor den dag komen, onbeduidende critiek oefenen, laffe argumenten bijbrengen om een kwaad oogmerk te verhelen*. 't Is een spreekwijze ontleend aan 't zeemansleven. J. VAN LENNEP zegt er van in zijn Woordenboek 1): »Het is alleen, als 't water laag is, dat men de gezonken waren en kostbaarheden, die uit een gestrand schip te gronde zijn gegaan, op den bodem gaat zoeken. Maar, wie daarvoor duikt en zijn leven waagt, brengt gaarne iets boven, dat waarde heeft, en laat de gezonken spijkers liggen. Die dus, op laag water, beweert spijkers te zoeken, is óf een dwaas, óf iemand, die zijn wezenlijk doel verbergen wil.»

1) Ik geef hier deze verklaring voor 'tgeen ze is; ongetwijfeld zal menigeen opmerken, dat ze niet van gezochtheid is vrij te pleiten.

Kan men zich met deze verklaring vereenigen? Of zou men misschien als **BILDERDIJK** denken, dat we hier te doen hebben met een uitdrukking als: *van den os (horse, orse, ros) op den ezel springen, in de waagschaal (wagen = wegen, wagen = op 't spel zetten) stellen enz.*, en dat de volksphantasie van een verouderd woord *speien, spijen* het bekende *spijkers* heeft gevormd?

Iemand *laat violen zorgen*, als hij een onbezorgd en onbekommerd leven leidt en 't zich weinig aantrekt, hoe de zaken gaan. De violist van beroep laat zijn viool altijd even lustig gaan of liever, de viool, hier als zelfwerkende voorgesteld, brengt steeds alle bekende en onbekende deuntjes voort. En, of men elders al moge zorgen, de viool is onbekommerd. De uitdrukking zal dus aan de boerenkermessen ontleend zijn.

Aldus zegt Harrebomée. Hij verwerpt de zienswijze van Bilderdijk, die *viool* verklaart met *violist*; ook die van Tuinman, die aan bloemen denkt. Het spreekwoord is zeer oud en gold eertijds in aanprijzenden zin: *Laat violen zorgen!*

Iemand *op zijn voorman zetten*. Deze uitdrukking is aan de exercitiën der soldaten ontleend. Zijn eenige gelederen achter elkander opgesteld, dan is ieder soldaat van het voorste gelid de voorman van dezelfde nummers uit de volgende gelederen. Alleen, als ieder soldaat juist achter zijn voorman staat, kunnen de oefeningen regelmatig worden uitgevoerd. Die niet achter of *op* zijn voorman staat, is hinderlijk voor de orde, veroorzaakt wanorde. Hij moet op zijn voorman gezet worden, hetgeen niet altijd op zachte, aangename wijze geschiedt. Iemand *op zijn voorman zetten* beteekent dus in eigenlijken zin: hem op de rechte plaats, in de rij stellen en hem zodoende beletten tegen de goede orde te handelen.

De figuurlijke beteekenis wordt hier nu licht uit afgeleid.

Het streven naar verbetering van maatschappelijke toestanden is in iederen mensch te prijzen. Het ware evenwel goed, zoo de lieden, bij wie dat streven zich toont door allerlei verstoring van openbare orde en veiligheid, eens flink op hun voorman werden gezet.

Door den beugel kunnen. Deze uitdrukking is aan het beugelspel ontleend. In een beugelbaan wordt door den ring d. i. »een ijzeren ring op het vlak der baan» de bal geslagen. De bal kan even door den beugel, hij past er nagenoeg in.

Van iets, dat niet met ons zedelijk gevoel, met algemeen aangenomen gebruiken, met het fatsoen in strijd is, zeggen wij in fig. zin, dat het door den beugel kan. Met »den beugel» bedoelen wij de maat, waarmede wij de daden van anderen beoordeelen. — Gewoonlijk wordt de uitdrukking ontkennend gebruikt. Dat men haar bevestigend bezigt, kan alleen dan door den beugel, als men haar bezigt voor, wat »even» door den beugel kan.

De *beugelbaan* vindt men nog op menige plaats in N. B. Tegenover de kortste zijde der rechthoekige baan, van waar de spelers het spel aanvangen, staat op eenige dm afstands van en evenwijdig aan den rand, een *dubbele* of *enkele* ijzeren beugel, altijd zoo groot, dat de ballen er met den driehoekigen slager door »gekamerd» kunnen worden. Den bal slaat men niet door den beugel, als de ligging te onvoordeelig, te ongunstig is. — Wat dus niet *gunstig*, niet *passend*, *voegzaam*, niet *behoorlijk* is, kan in fig. zin niet door den beugel.

— *Den dans ontspringen.* Bij deze uitdrukking denk ik altijd aan de *vuurproef*, het loopen (dansen) over gloeiende staven, ons door Hofdijk in zijn Voorgeslacht zoo treffend beschreven.

Den gek met iemand scheren. Het woord *scheren* vinden we reeds in het Middelned. gebezigd als *scerne*. »Iemand te *scerne* driven», zooals voorkomt in »Reinaert»:

Menichfout was sijn ghedochte,
Hoe hi vonde sulken raet,
Daer hi Brune, den fellen vraet,
Te scerne mede mochte driven
Ende selve bi siere (zijne) ere bliven.

En elders:

Doe Reinaert eschede (eischte) sijn deel,
Antwordi hem in *scerne*.

Scerne heeft hier de beteekenis van scherts, spot, en *sceren* = *scheren* = spotten. Den gek met iemand *scheren*, is derhalve: met iemand spotten, alsof hij een gek, een zot is.

De uitdr. is ontstaan door samenvloeiing van de beide zegswijzen: *Den gek scheren* en *Met iemand scheren*. Het woord *scheren* in de laatste uitdr. is ontleend aan 't woord *scerne* = *spot*, zoodat *met iemand scheren* hetzelfde beteekent als: *met iemand spotten*. In: *Den gek scheren* heeft *scheren* de bet. van: *het haar afsnijden*, wat in de Middeleeuwen minachtend werd toegepast op *gekken* en *dwazen*. *Den gek scheren* was alzoo: iemand door 't afsnijden van 't hoofdhaar voor een ieder bespottelijk maken, en als een *gek* doen doorgaan.

Door de verbinding nu van deze beide, in beteekenis overeenkomende uitdr., ontstond de zegswijze: *Den gek met iemand scheren*.

— *In 't honderd sturen.* Synoniem met deze uitdrukking is: *In 't riet sturen*. Beide beteekenen: *In wanorde brengen*, zoodat het doel niet bereikt kan worden. In den regel worden verdere pogingen gestaakt, als een zaak in wanorde is gebracht. Ook dit gevolg ligt in bovengenoemde uitdrukking opgesloten.

Reeds Vondel kende de uitdrukking *in het honderd*. In Batav. Gebroeders, vers 633:

Een ieder schiete en houwe *in 't honderd*, dat het kraecht.

En in de Leeuwendalers vers 861:

Maer nu komt Goverts knecht zoo wijt,
Dat hy moedwillighlijk een' eicken knepel smijt
In *'t honderd*, in den hoop, daer al de hoenders picken
De boeckweite op mijn werf.

Eelco Verwijs teekent hierbij aan: »honderd wordt hier als onbepaald getal gebruikt en *in 't honderd* is zoo veel als *in 't wilde*." — *Verder* bestaat nog: *praatjes in 't honderd*; het loopt in *het honderd* enz.

Te hooi en te gras. Ontleend aan 't aloude gebruik, dat de beul tweemaal per jaar, in najaar en voorjaar, (hooi- en grastijd) het land rondreisde. Van deze beteekenis (tweemaal in 't jaar) kwam die van »nu en dan, maar zelden." Tot zoover Beck.-Vinckers. Iets geschiedt *te hooi en te gras*, wanneer in de opvolging der handelingen geene orde bestaat, maar een aan verwaarloozing grenzende wanorde.

»De uitdrukking *te hooi en te gras*, stamt hoogstwaarschijnlijk uit den tijd, dat bij onze Germaansche voorouders nog recht werd gesproken door de volksvergadering. Die vergadering werd b.v. ten tijde van Clovis gewoonlijk tweemaal 'sjaars gehouden; in den *grastijd* (in het voorjaar) en in den *hooitijd* (in den zomer). Rechtszaken en andere gewichtige quaesties werden dus veelal slechts *te hooi en te gras* behandeld. De uitdrukking kreeg later de beteekenis van: *zelden, slechts nu en dan*."

Naar de kroon steken, is letterlijk een poging aanwenden om de kroon voor zich te verkrijgen. Oorspronkelijk droeg alleen de eerste, de beste, de voorste, de vorst, een kroon. De beste van een gezelschap zal dus, in fig. zin althans, een kroon dragen. Poogt een ander lid van zulk een kring zóó uit te blinken, dat hij als de eerste wordt aangezien, dan steekt hij den kroondrager naar de kroon.

Met kunst- en vliegwerk. Om in de schouwburgen zoo min mogelijk tijd te verliezen met het veranderen van het tooneel, maakte men van *vliegwerk* gebruik. De uitdr. met kunst- en vliegwerk beteekent met allerlei kunstmiddelen. Een enkele maal hoort men met vlieg- en kunstwerk. Zoo schrijft Dr. Ten Brink in zijn »Kleine geschiedenis der Nederl. letteren": »Amsterdam bleef voortdurend het middelpunt voor de dramat. kunst en literatuur. Men had in 1665 den schouwburg vergroot, herbouwd en vooral ingericht tot het vertoonen van spektakelstukken met veel *vliegh- ende konstwercken*."

„*Het brandt als een lier.*” Een lier is een boom, hij draagt tegenwoordig den naam van *lariks* of *lorkenboom*. De lariks behoort tot de naaldboomen en bevat, evenals alle soorten uit de familie der kegeldragers, veel hars- en teerachtige stoffen, waardoor zijn hout zeer brandbaar is. Op de Alpen bereikt hij een aanzienlijke hoogte. Hij levert de Venetiaansche terpentijn.

Een ander brengt *lier* in betrekking tot den wortel *li*, dien men ook heeft in *licht*, *flikkeren*, *glimmen*.

O. i. verdient de eerste verklaring de voorkeur.

Hoe is men aan de uitdrukking: *uit de lijken slaan*, gekomen?

Deze vraag is moeielijk te beantwoorden, dat is te zeggen, zal zij goed begrepen worden door den leek. *Uit de lijken slaan* is een zeemansterm. Door een lijk verstaat men touw, dat in den omtrek van een zeil ingenaaid is om het versterken, en niet zooals *Van Dale* zegt: touw, om een zeil vastgenaaid; als dat zoo was, dan zouden er honderden zeelieden uit de lijken geslagen worden. Dit vooraf tot het eigenlijke antwoord op de vraag te komen. Het grootmarszeil b.v. is met het bovenlijk vastgemaakt aan de marsera, de uiteinden van het onderlijk worden over schijven, die in de toppen der groote ra zijn aangebracht, uitgehaald, waardoor het onderlijk gespannen wordt. Zal nu bij stormweer dit zeil gereefd worden (kleiner gemaakt worden), dan laat men de marsera zakken (dit noemt men vallen of gaan), de matrozen begeven zich op de groote ra, staan op turwen (paarden), die onder aan de ra hangen en grijpen het onderlijk vast ten einde het zeil op de ra te halen en vast te binden (dit heet een rif insteken). Het spreekt vanzelf, dat het zeil nu bol staat, het hangt als het ware evenals een zak naar omlaag, zoodat het gemakkelijk op de ra gehaald en vastgemaakt kan worden. Bij het reven behoort alle mogelijke voorzorg tegen het slaan van het zeil genomen te worden. Dit hangt veel af van den gezagvoerder, hoe hij op dat oogenblik het schip laat sturen. Nu begrijpt men licht, dat met het slaan, het lijk uit de handen der matrozen geslagen kan worden. Gebeurt dit, dan gevoelen zij een soort van krampachtige tinteling, die de handen krachteloos doet worden, het lijk slaat los, en zij storten onvermijdelijk neder; men is alsdan uit of liever door den wind van het lijk losgeslagen. Ook moeten bij het vallen der ra en het reven van het zeil een menigte touwen gevierd en aangehaald worden, ten einde het werk den matrozen gemakkelijk te maken. Al die touwen en zeemanstermen zouden ons in de war brengen, waardoor bovendien dit antwoord minder gemakkelijk begrepen zou worden.

„*Een wassen neus.* De wassen beelden zijn bekend (panopticum). Zij ontleenen hunne grootste waarde hieraan, dat de kleur zeer veel overeen-

komt met de kleur van onze huid. Wie een wassen neus heeft — bij spelende rederijkers enz. kwam dit veel voor — verbergt zijn eigen neus en geeft ons een anderen te zien, die gewoonlijk door een zonderlingen vorm in 't oog valt. Hierdoor *bedriegt hij ons, hij neemt ons beet, hij wil ons in 't ootje nemen*. Omgekeerd zeggen we nu van iets, dat ons misleidt, of van iets, dat aangewend wordt, om ons iets wijs te maken: 't Is een wassen neus. »Al het geschreeuw op de markt, van goedkoope waar, van radicale geneesmiddelen enz., 't is in den regel niets meer dan een wassen neus.»

Vuur en vlam spuwen. Een uitdrukking, aan de mythologie der Grieken ontleend.

Belast met het bewaken van groote schatten, was de draak met alle eigenschappen toegerust, welke daartoe noodig waren. Onder meer verschrikkelijks bezat hij de gave, elkeen, die hem naderde en zodoende zijn toorn opwekte, met vuur, dat hij uit den bek spoog, te verdrijven.

De wijze, waarop sommige menschen hunne gramschap uiten, komt vrij wel overeen met de wijze, waarop de draak lucht gaf aan zijn toorn. Vandaar het fig. gebruik der uitdrukking.

Een zak zout met iemand eten. Zout wordt in de spijsen gebruikt, maar niet bij groote hoeveelheden gelijk. Eer dus met iemand een zak, dat is een groote hoeveelheid, zout gegeten is, zal er een geruime tijd verloopen. Gedurende den tijd, benoodigd tot het eten van een zak zout, zijn personen in de gelegenheid elkander door en door te leeren kennen.

Eer uw vriend een zak zout met u gegeten heeft, staat dus gelijk met: Eer gij gelegenheid hebt gehad, elkander goed, door en door, te leeren kennen. Eenigszins anders komt de uitdrukking »een zak zout met iemand eten» voor in 't volgende versje:

Als ge een mensch voor 't eerst pas ziet,
Prijs hem niet, of laak hem niet:
Om elkanders aard te weten,
Moet men zout met *schepels* eten.

Ook hier is de beteekenis duidelijk.

Brood en zout waren en zijn bij de Arabieren onderpanden van gastvriendschap. Twee Arabieren, die met elkander zout eten, geven daardoor stilzwijgend elkaar een bewijs van vriendschap. Die vriendschap is zeker meer innig, dan die in onze kringen; ten minste als *gast* van den Arabier, buiten de tent is zij meestal verbroken. Om dit te staven, herinner ik mij, dat zekere Arabier 's avonds een gast ontving; hij at zout met hem. Een korten tijd daarna werd het lijk van den zoon des gastheers binnengebracht, en het bleek, dat de gast de moordenaar was. Nu was het

zout-eten van dien invloed, dat de gast in de tent niet het minste leed ondervond. Den volgenden dag werd de zaak beslist, nog ten voordeele van den gast. — De verdere verklaring is eenvoudig.

— *In den aap gelogeerd zijn.* Dit spreekwoord beteekent gewoonlijk: »voor zijn plezier uit zijn,» »het kind van de rekening, de dupe der historie zijn,» »bedrogen uitkomen.» De aard van den »schomminkel,» zooals men in Vlaanderen, of van den »scharminkel,» zooals men in Holland zegt, is genoeg bekend, hij is grillig, snaaksch, ondeugend, altijd er op uit u beet te nemen, kortom, hij is een aap, een »sim die niet en dient als om den geck te scheren.» Kiest nu een herbergier een aap tot uithangteeken, dan zijn zijne gasten voor hun plezier uit, zij krijgen slechte bediening voor veel geld, »zij zijn in den Vliegende Harlekijn gelogeerd,» (ook al een spreekwoord van gelijke beteekenis). — Rembrandt had eens het portret van een gierigaard gemaakt, maar deze wilde hem niet betalen, en gaf voor, dat het niet geleek. Rembrandt zou zich wreken: tegenover hem was een herberg, waar *de Aap* uithing; met goedvinden van den waard hing hij nu het portret boven de deur der herberg en vlak boven het opschrift: *in den Aap*. Spoedig kwam er bekijks genoeg, ieder riep: »dat is de oude Hans Veerle!» Deze haastte zich, wat hij kon, om den schilder het volle bedrag te betalen, maar moest tevens nog den waard schadevergoeding geven voor het gemis van het uithangbord, toen hij zijn beeltenis opeischte. Zoo was hij *in den aap gelogeerd*. (Zie *Uithangteekens* I, blz. 180).

— *Met een krijtje aan den balk schrijven.* Wie met het maatschappelijk leven onzer voorouders bekend is, weet, dat zij de gewoonte hadden, gewichtige gebeurtenissen aan een balk te schrijven en dat wel (meestal) met een krijtje, zooals de uitdrukking luidt.

Nemen wij Ter Gouw's Boek der Opschriften ter hand, dan lezen we aldaar op blz. 117—118:

»Ook historische opschriften werden in de kerken geplaatst en daar doorgaans aan de balken geschreven, die van oudsher bestemd waren tot aantekening, van wat men merkwaardig genoeg oordeelde om in 'tgeheugen bewaard te worden. Vandaar 't oude spreekwoord, als men iets bijzonders hoorde: »dat mag wel met een krijtje aan den balk.»

Toen de Amsterdammers op den 11den Febr. 1535 het aller-ongewoonste schouwspel genoten hadden van een gezelschap mannen en vrouwen, dat, zonder voor de koude te schromen, in Paradijs-kostuum de Zoutsteeg kwam uitspanceeren, werd ter gedachtenis daarvan met roode letters aan een balk in de Nieuwe Kerk geschreven:

Int jaer vijftien hondert vijf en dertich, wilt dit onthouwen,
Liepen hier naect mannen ende vrouwen.

Een betamelijk gevoel van kieschheid echter deed de Kerkmeesters begrijpen, dat dit den menschen niet al te dicht onder de oogen moest gehouden worden, en daarom lieten zij 't dan ook op een der bovenste schoorbalken schrijven, waar bijna niemand het lezen kon.

't Staet 'eschreven an de hanebalcken,"

liet Bredero zijn Ouwe Geertruyt zeggen.

Ik sla het nu volgende over en lees op blz. 118:

»Het vernielen der Spaansche onoverwinnelijke vloot, een gebeurtenis, die als een wonderdadige redding uit het nijpendst gevaar werd beschouwd, werd in een aantal kerken aan den balk geschreven: te Amsterdam zoowel in de Oude als in de Nieuwe kerk; wij schrijven alleen het laatste uit, omdat dit het kortst is:

De Spaanze Vloot,
Machtig en Groot,
Heeft Godt te niet gebracht,
Int jaer tachtentig acht.

Zulke opschriften (die nog met een groot aantal andere vermeerderd kunnen worden, doch als toelichting voldoende zijn) golden in der Vadersen tijd voor merkwaardigheden; de grootvader liet ze den kleinzoon lezen, en de koster toonde ze den vreemden bezoeker. Thans zijn ze, óf (als het eerste en laatste voorbeeld, dat wij gaven) door de vlammen verteerd, óf door verf- en witkwast onzichtbaar gemaakt; en de weinige, die er nog bestaan, kijkt niemand meer aan."

Ik voeg aan het bovenstaande nog het volgende toe. Men leest in de historie van Willem Levend, roman in brieven van de dames Wolff en Deken, deel VI, 1ste brief:

»Komaan, dacht ik in mijn eigen, ik mag mijn beste Pronkkamer eens uithalen. Met wordt er gescheld. En er rijdt een koets bij het hek. De meid ging het opensluiten, want met dien bedroefden Oorlog sluit ik alles, bij dag zoowel als bij nacht. En daar was zuster van Oldenburg. »Wel", zei ik zoo, »mijn lieve mensch, wat jaagt jou hier? *Dat mag wel met een krijtjen aan den balk.*"

De oude Tijd, 1871, blz. 310 geeft nog het volgende:

»Aan een balk in den Ouden Schouwburg — toen *de* schouwburg bij uitnemendheid, want hij was eenig in ons land, — stond in de 17de eeuw het bekende:

De Byen storten hier het eélste datse lesen,
Om d' Ouden stock te voên en Ouderloose Weesen.

En aan een anderen balk daartegenover stond de andere helft van den vierling:

Het spel heeft oock sijn tijd, wanneer 't de tijd gehengt;
't Vermaeckelijk en Nut wert hier van pas gemengt.

Later schreef men de twee eerste regels op het tooneelgordijn, en vergat de beide andere.

In de scholen las men veeltijds bijbelteksten, die een paedagogische strekking hadden, aan de balken, b.v.

Prov. 23. Weert de tucht van den jongen niet, vs. 13 ;

en aan den anderen daartegenover :

vs. 14. Gij sult hem met de roede slaen. Prov. 23 ;

of ook, als de Meester een retrosijn was, een »poëtycs punct” van gelijke strekking, b.v.

Elck wil — hem stil — en vroet — soo draghen,
Dat hij — blijft vrij — van boet — en slaghen ;

of wel lofspreuken op de kunst en de studie, b.v.

Pennekonst baert Jonst.

En: Geeft u tot studeeren om kunst te vermeereren.

In de gelagkamers der herbergen las men nooit een bijbeltekst, en zelden een »poëtycs punct” aan de balken, maar dikwijls iets anders, dat daar wel te pas kwam :

Gezegend zij uw ingang, als u het geld niet faalt,
Gezegend zij uw uitgang, wanneer gij hebt betaald.

De kat uit den boom kijken. De onverdraagzaamheid, die er bestaat tusschen de honden- en de kattenfamilie, is bekend. Hoe menigmaal neemt poes niet de wijk voor een kwaadwilligen hond! De eerste boom, dien ze bereiken kan, biedt haar een veilige schuilplaats aan, en de hond, niet geoefend in klimkunst, is genoodzaakt zijne vervolging te staken. Niets blijft hem over dan te wachten, tot poes uit den boom komt; onafgewend houdt hij de oogen op de vluchteling gericht, alsof hij haar uit den boom wil kijken; hij is genoodzaakt een afwachtende houding aan te nemen. De figuurlijke beteekenis van deze spreekwijze wil dan ook zeggen: »een afwachtende houding aannemen.”

Van hem, die bij de volvoering van een plan zijne handelingen schikt naar de omstandigheden, zegt men: »dat hij de kat uit den boom kijkt.

Hij heeft een klap van den molen beet. Kampen was in de middel-eeuwen de stad der dwaasheden, men ving er Kampersteur en haalde er Kamperstukjes uit. Wanneer hare bekeering precies heeft plaats gehad, heb ik niet kunnen ontdekken, maar zeker is het, dat zij sinds eeuwen dien twijfelachtigen roem niet meer verdient. In den ouden tijd dan, stond er aan den weg buiten de poort een molen, die zoo gebouwd was, dat zijne wieken de geheele breedte van den weg bestreken en bovendien, zooals men dat nog wel bij molens ziet, bijna rakelings langs den grond

gingen. Niemand kon dus den weg opgaan naar de stad, of hij kreeg een klap van den molen tegen het hoofd, hij begon ook te malen, hij werd mal; en als hij in de stad was, deed hij daarom even dwaze dingen als de overige Kampenaars, zonder dat hij het zelf bemerkte. — Die molen is al sinds eeuwen afgebroken, maar het spreekwoord bestaat nog en wordt toegepast op iemand, »die niet recht snik is, bij wien één van de vijf op den loop is, wiens bovenkamer te huur staat, enfin, die van Lotje getikt is.”

✓ *Een slag van de molen weg hebben* (= niet bij zijn verstand zijn).

Vele spreekwoorden, waarin het woord *molen* voorkomt, hebben betrekking op een verward brein. Hier volgen er eenige: Hij loopt met *molentjes*; hij heeft een slag van den *molen* beet; hem draait een *molentje* in 't hoofd; iemand aan de ooren *malen*; hij loopt te *malen* over dit punt.

Reeds lang voorheen was de *molen* het teeken van dwaasheid. Cesare Ripa verhaalt ons het volgende in zijne *Iconologia* (vert. door D. P. Pers 1644): »De sotheyt ofte malligheyt wordt afgebeeld door een vrouwe, die slordigh gekleet is, lachende om een *Meulentje*, dat iemand in de hant hout, daermede de kinderkens ommeloopen, en dat door den wind gedraeyt wordt. Het meulentje vertoont, dat gelijk hare gedachten zijn, soo sijn oock haere werckingen van geener waerde, gestadigh ommedraeyende. De Sotheyt, Geckheyt, Dwaasheyt wordt uitgebeeld door een bedaeght Man met lange swarte kleederen, laghende en op een Rietstock te Paerde rydende, houdende in syn regterhand een *Meulentje* tot vermaeck, daer de kinderkens mede spelen, 't welck hij met groote naerstigheid in den wind doet ommeloopen.”

Uit 't bovenstaande blijkt, dat men 't malen van den molen op een verward hoofd heeft toegepast, als zinnebeeld. Oorspronkelijk voor 't woelen van 's menschen gedachten, ook in gezonden zin. De overgang tusschen deze twee is: *het hoofd loopt hem om*.

Zie ook Marco van *Staring*, vrs. 19—21 en *Potgieters* Proza blz. 409. De molen is nog het beeld der *dwaasheid*, zoo voert de sociëteit Momus alhier een draaienden molen in haar wapen. Sommigen willen in *slag* niet de beteekenis van *klap*, *slag* zien, maar die van *gelijkenis*; de uitdr. zou volgens hen bet. *iets van een molen weg hebben, op een molen gelijken*. M. i. zal de vruchtbare volksverbeelding ook hier haar werk wel verricht hebben: sommigen wijzen dan ook terecht op het avontuur van *Don Quichotte*, die *een strijd tegen windmolens* aanbond en deerlijk te pas kwam. De plaats uit *Staring* leert ons, dat, wie een slag of tik van den molen beet heeft, gaat peinzen, denken, zeuren, malen over één enkel punt, waarom heen dan al zijne gedachten als molensteen of molenraderen ronddraaien. Uit *Potgieter* leeren we, dat »met molentjes loopen” meer schertsend gebezigd wordt.

Hoe verklaart men de uitdrukking: *Niet in de schaduw kunnen staan*

van? (b.v. Tollens kan niet in Vondels schaduw staan.) In eigenlijke beteekenis kan iemand niet in de schaduw van een ander staan, wanneer hij grooter is, dus wanneer hij de *meerdere* is. Figuurlijk gebruikt, geeft het juist *minderheid* te kennen. Hebben we hier te doen met een verandering, of liever omkeering van beteekenis?

Het komt mij voor, dat men eene onjuistheid begaat door te zeggen, dat in eigenlijken zin iemand niet in de schaduw zou kunnen staan van een ander, die kleiner is. Wanneer deze maar niet te klein is om schaduw af te werpen, zal er altijd, mits de lichtstralen schuin genoeg vallen, een grootere in kunnen staan.

De uitdrukking wordt verklaard als volgt:

Tollens kan niet in Vondels schaduw staan beteekent: T. blijft op grooten, zeer grooten afstand (wat betreft talenten, enz.) van V., zijn talent haalt op verre na niet bij dat van V., hij staat ver bij V. achter, is dus verreweg de mindere.

Mank gaan aan. *Mank* hangt samen met (*ver*)*minken*. Wie *mank* gaat, is verminkt, gekwetst, gebrekkig, zwak (aan één zijner beenen). Hij gaat gebrekkig, vordert weinig en bereikt met moeite zijn doel.

In de fig. taal vindt men ook de uitdrukking *mank gaan*: een redeneering, verklaring gaat soms *mank*. Een redeneering nl., waarin iets voorkomt, dat geheel onnatuurlijk, ja, onmogelijk is, heeft gebreken, gaat ook gebrekkig: zij gaat *mank*. Ook personen kunnen, in fig. zin, *mank* gaan. Zoo zegt v. Effen, die met een »dispuutzieke» jongeling aan tafel zit: »Maar ik was kwaadaardig genoeg, ziende aan wat *euvel* de jongman *mank ging* om mij te verdedigen met korte, nietsbeduidende antwoorden.»

Voorbeelden. Wij allen *gaan aan* eenzelfde *euvel mank*: de menschelijke zwakheid. Breken wij daarom den staf niet te spoedig over een gevallene; reiken wij hem liever de hand, om hem op te richten.

Dit ('t deftige, 't pruikerige van Van Lenneps taal) komt vooral uit, als wij zien, hoe men in Van Lenneps tijd als ongedwongen en natuurlijk prees, wat ons voorkomt *aan* het tegenovergestelde *euvel mank te gaan*.

Jonckbloet (Ned. Lett.)

Zich niet onbetuigd laten. *Onbetuigd*, het hoofdwoord in deze uitdrukking, komt van het verouderde woord *tuige*, dat hetzelfde beteekent als *getuige*. Van *tuige* is het werkw. *tuigen* gemaakt, dat getuigen, getuigenis afleggen beteekent. Zoo hoort men nog dikwijls het volk zeggen: »Tast toe, het eten *tuigt*,» dat beteekent: Tast toe, het eten legt van zich zelf getuigenis af, dat het smakelijk is.

Het voorvoegsel *be* van *betuigen* is een verzwakking van *bij*; *betuigen* beteekent alzoo *tuigen bij*, evenals *beroepen* beteekent roepen *bij*, *berusten*,

rusten *bij*, enz. *Betuigen* beteekent dus *tuige*, of *getuigenis afleggen bij*, *getuigenis geven van iets*, *verzekeren*, *bewijzen*. De hond *betuigt* zijnen meester vriendschap, wil dus zeggen: De hond bewijst, geeft getuigenis van vriendschap aan zijnen meester, legt *getuigenis* van vriendschap af *bij* zijn meester.

Onbekend = *niet* bekend, onbemind = *niet* bemind, zoo ook is *onbetuigd* = *niet betuigd*. Onbetuigd beteekent dus geen getuigenis afleggen bij, geen getuigenis geven van iets, niet bewijzen, betoonen, verklaren. Laat iemand zich nu onbetuigd, dan geeft hij geen getuigenis van zijn aanzijn, dan legt hij geen getuigenis af van zijn bijzijn, dan geeft hij niet te kennen, dat hij tegenwoordig is. Laat iemand zich aan een goedvoorzien tafel onbetuigd, dan geeft hij geen blijk, getuigt hij niet van zijne tegenwoordigheid, dan legt hij geen getuigenis af van zijn bijzijn, dan doet hij de tafel geen eer aan. Laat hij zich *niet* onbetuigd, dan geeft hij *wel* blijk van zijne tegenwoordigheid, hij last goed toe, eet dus goed.

Dit over de eigenlijke beteekenis van *zich niet onbetuigd laten*. Ook de fig. taal heeft deze uitdrukking overgenomen.

Weet de onderwijzer door zijn onderwijs en voornamelijk door zijne vertellingen de kinderen te boeien, weet hij ze aan zich te verbinden, en is hij zelf een kindervriend, de eerbied, de liefde van de kinderen tot den onderwijzer zal *zich niet onbetuigd* laten en zich spoedig openbaren.

Zich niet onbetuigd laten beteekent dus: *zijn best doen*, *toetasten*, *de tafel eer aandoen* (in eigenl. bet.); *voor den dag komen*, *wilen*, *uit den hoek treden* (in fig. bet.).

Voorbeelden. Weldadigheid is een karaktertrek van het Nederlandsche volk; telkens, als het vaderland door rampen werd getroffen, *liet het zich niet onbetuigd*, maar lenigde den nood met milde hand.

Wie de gave der kunst bezit, late zich nimmer *onbetuigd*, wanneer de natuur in hare schoonheid, de wetenschap en het vernuft in hunnen rijkdom, het gevoel in hare macht hem stof voor nieuwe scheppingen biedt.

De opgaande zon aanbidden. De opgaande zon is 't zinnebeeld van ontlukende pracht en majesteit, alles herleeft, naarmate zij rijst. Geen wonder, dat de heidenen de opgaande zon aanbaden als eene godheid; zij beschouwden haar als voorbode van voorspoed en geluk.

Voorzie ik nu, dat iemand tot voorspoed zal geraken en vlei ik hem houd ik hem tot vriend, dan *aanbid* ik de *opgaande zon*. Ben ik nieuwe begrippen met hart en ziel toegedaan, omdat ik verwacht, dat zij welig wortel zullen schieten, dan *aanbid* ik de *opgaande zon*.

Op haren en snaren zetten. De beteekenis van de uitdrukking *op haren en snaren zetten* ligt voor de hand, t. w. alle moeite doen, alle krachten inspannen, hemel en aarde bewegen, om zijn doel te bereiken.

De oorsprong is ook niet moeielijk te vinden. De violspeler weet wel, dat een goede uitvoering zijner nummers voor een deel afhankelijk is van de hoedanigheid zijner instrumenten, n.l. van den *strijkstok* en van de *viol*; aan den eerste vindt men de *haren*, aan de andere de *snaren*. »*Alles op haren en snaren zetten*» is dus zooveel als: »alles op de viol spelen, wat men weet, alle deuntjes, alle wijsjes.» Wanneer men zich herinnert, welk een belangrijke rol de speelman bij kermissen en bruiloften vervulde, dan is het licht verklaarbaar, dat de viol aan verschillende spreekwijzen het aanzijn heeft gegeven. »Zoo iets heb ik nog nooit op de viol hooren spelen,» zeggen wij van iets, dat ons heel vreemd en dwaas in de ooren klinkt, al wordt het ook beweerd door iemand, die gewoon is in vergaderingen en bijeenkomsten »de eerste viol te spelen.» Terwijl de onverschillige en trage »violon laat zorgen,» zet de voortvarende »alles op haren en snaren.» (Zie ook blz. 44).

✓ *Iemand de loef afsteken.* Deze uitdrukking is aan het zeezezen ontleend. De zeelieden onderscheiden *loef* (de windzijde) en *lij* (de stille zijde). Tevens kennen zij een w.w. *oploeven*, d. i. zeilen in een richting, bijna tegen den wind in. Het volk zegt: »het is hier lij!» d. i. »hier is het stil, hebben we geen last van den wind. Bij het zeilen in slooten en vaarten kan een gebouw of hoog staand veldgewas den wind onderscheppen. Zoo kan ook, wanneer twee schepen naast elkander zeilen, het ééne, dat »te loevert» ligt, het andere den wind benemen, of den wind opvangen, of, zooals de zeelui zeggen, *de loef afsteken*. Het tweede ligt dan eenigen tijd nagenoeg stil en wordt dus voorbijgehaald. *Fig.* gebruikt, moet de uitdrukking dus beteekenen: *een ander voorbij halen, in de schaduw stellen; het van een ander winnen, in gunstiger omstandigheden zijn, het voordeel aan zijne zijde hebben, een ander vóór zijn*, enz.

✓ *Iemand de loef afsteken.* Deze uitdr. is ontleend aan de zeevaart, en beteekent in eig. zin: met zijn schip *loefwaarts* (d. i. aan de windzijde) van een ander vaartuig komen, en zodoende aan het vaartuig het voordeel van den wind benemen. (Men zegt thans meer: iemand de loef *afwinnen*, *afknijpen*). Wanneer men alzoo *iemand de loef afsteekt*, is het voordeel aan den kant van eerstgenoemde; de opvarenden, die zich aan de *lijzijde* bevinden, moeten achterblijven. Ook in *fig.* zin is dit het geval. Wie boven een ander *bevoordeeld* is, of hem in zijne handelingen, hoedanigheden *overtreft*, wordt gezegd hem *de loef af te steken*.

✓ *Zich schrap zetten.* Het hoofdwoord in deze uitdrukking is *schrap*. *Schrap* staat voor *scharp* evenals *grut* voor *gort*, *bron* voor *born*, enz. Men denke ook aan *vriezen* en *vorst*; *nooddruftig* van *derven*. *Schrap* is hetzelfde als *scherp*. Men denke aan *smart* en *smert*, *slak* en *slek*, *hart* en *hert* enz. *Schrap* = *scharp* = *scherp* is hier *fig.* gebruikt en

beteekent: *vast, onwrikbaar*. *Zetten* = *stellen, plaatsen*. *Zich schrap zetten* wil dus zeggen: zich scherp, vast zetten; met een vasten voet een stelling innemen, zich in een goeden stand plaatsen, om zich tegen een aanvaller te kunnen verdedigen, of om beter weerstand te kunnen bieden aan een schok, een stoot, of een aanval. Evenals in eig. zin kan men ook in fig. zin zich voorbereiden op een aanval, een schok of een stoot, dien men te duchten heeft. Wanneer men b.v. gevaar loopt door iemand met woord of geschrift te worden aangevallen, kan men zich ook tegen zulk een aanvaller schrap zetten, d. i. men kan zich klaar, gereed maken, om hem met goed gevolg te bestrijden. Men kan zorgen, dat men goede, overtuigende bewijzen heeft, om te kunnen weerleggen, hetgeen gezegd of geschreven wordt. Wanneer men moet strijden tegen zijne hartstochten, kan men zich ook tegen hun aanval eenigszins beschermen, door n.l. een kloek en vast besluit te nemen, zich niet door zijne driften te laten beheerschen, door de middelen aan te wenden, die ter bestrijding van die vijanden noodzakelijk zijn, door zich gereed te maken tot den strijd, door *zich schrap te zetten*. Men zegt ook: Zijne zinnen *schrap* zetten d. w. z., al zijne krachten inspannen om goed toe te luisteren, opdat niets van hetgeen men hoort of ziet aan de aandacht zou ontsnappen; al zijne aandacht aan iets wijden. Deze uitdrukking beteekent dus in fig. zin: Alle krachten inspannen om hen, die het op onze eer of onzen goeden naam gemunt hebben met goed gevolg te bestrijden, om hun aanval geruster te kunnen afwachten. Zijn best doen om ongelukken of onheilen van zich af te weren.

Voorbeelden. Gewoonlijk staan wij machteloos tegenover de geheime aanvallen van nijd, afgunst en laster. Gelukkig hij, die zijne vijanden met open vizier op zich ziet afkomen: hij kan *zich schrap zetten* om zich te verdedigen.

Slechts bekrompenen en armen van geest blijven met angstvallige gehechtheid aan het oude en verouderde hangen, *zetten zich schrap* tegen elke nieuwigheid, zonder te vragen of het *nieuwe* ook soms het *betere* kan wezen.

Hij, wiens ernstig streven het is, een goed onderwijzer en waar kindervriend te worden, moet zich niet door de moeielijkheden en teleurstellingen, die hij zoo dikwijls ondervindt, laten ontmoedigen, *hij dient zich schrap te zetten*, om die moeielijkheden te overwinnen en met blijvenden lust voort te gaan op zijn weg.

Hij is Benjamin-af. Benjamin was de jongste zoon van den aartsvader Jacob. Hij en Jozef waren zoons van Jacobs geliefde vrouw Rachel. Na Jozefs ontvoering was Benjamin de lieveling, en Jacob was zeer bezorgd voor hem. Van het jongste zoontje uit een huisgezin zegt men ook, dat het de »Benjamin,» de lieveling, is. Het wordt soms bedorven en ver-

troeteld door vader en moeder, want — Benjamin moet wat toe hebben, ook van de andere broers. Hij is Benjamin-af wil dus zeggen: hij is niet meer Benjamin, niet meer de jongste, de lieveling, het troetelkindje. Komt er een »klein broertje,» dan

„Ben-je nu niet meer Benjamin,
Dan neemt een ander je plaatsjen in,
Mijn lieve, kleine jongen!”
„Dan sta-je gelijk, jij, met de andere broers.”
„Dan heerscht er een ander op moeders schoot.”

Dan ben je Benjamin-af.

Het woordje *af* heeft hier dezelfde beteekenis als in de uitdrukkingen: »hij is de trap *af*;» »hij is burgemeester *af*.» In de eerste dezer twee wil men zeggen: hij is op de trap geweest, maar is nu beneden. Hij is burgemeester *af* = hij is burgemeester geweest, maar is het nu niet meer. Zoo beteekent dan ook »hij is Benjamin-af,» dat hij Benjamin geweest is, maar nu niet meer de lieveling is. De Genestet geeft in zijn fraai gedicht zelf verder de toepassing.

Met vuur spelen. Met vuur spelen is gevaarlijk, vooral voor kinderen en onhandigen. Licht branden zij zich, en niet zelden zijn groote ongelukken het treurige gevolg van hunne onvoorzichtigheid. Vuur is eene gevaarlijke stof, en bij 't gebruik van vuur is voorzichtigheid de moeder der wijsheid. De fig. taal gebruikt daarom, en juist, de uitdrukking: »met vuur spelen» voor: met gevaarlijke zaken onvoorzichtig omgaan; bij het behandelen van ernstige aangelegenheden ondoordacht te werk gaan; bij gevaarlijke ondernemingen niet aan mogelijke gevolgen denken. Een redenaar, die door groote woorden een onontwikkeld publiek opwindt, *speelt met vuur*.

Met vuur spelen. Hoe nuttig het vuur ook is, en hoe menigmaal het ook, vooral bij volksfeesten, wordt aangewend tot vermaak van het publiek, toch blijft het zaak, er zeer voorzichtig mee om te gaan, *er niet mee te spelen*. De dagbladen overtuigen er ons genoeg van: herhaaldelijk melden zij verschrikkelijke ongelukken. Onze jongens hebben nog altijd het »vuurtje stoken» op de lijst van hunne vermakelijkheden staan. Niet denkende aan het groote gevaar, waaraan zij zich blootstellen, *spelen* zij nog graag het gevaarlijke spelletje. De fig. taal bezigt de uitdrukking, om aan te duiden, dat iemand zich onnadenkend in gevaar begeeft, iets onderneemt, dat hem veel leed berokkenen, dat hem ten gronde richten kan. Wie de harts-tochten van het volk prikkelt, wie een toornig man uitlacht of sart, *speelt met vuur*.

✓ *In 't ootje nemen.* Om de regelen van het knickerspel, die in de »Camera Obscura» voorkomen, goed te kunnen vermelden, zoude men een der Hollandsche jongens moeten zijn, zooals Hildebrand ze beschrijft. Onder *ootje knikkeren* verstaat men, knickers uit een cirkel of O te schieten, zonder zelf binnen die O te geraken. De knickers, die in het *ootje* of kuiltje staan, zijn het mikpunt van de kleine spelers.

En de figurlijke taal, bedoelt met de uitdrukking: *iemand in 't ootje nemen* nagenoeg hetzelfde. Een gezelschap neemt iemand in 't *ootje*, als het een onnoozelen bloed tot mikpunt of doel kiest van scherts, spot, grappen enz. Men *neemt iemand in 't ootje*, als men hem voor den gek houdt, hem een poets speelt enz.

✓ *Water naar zee dragen.* De zee is de grootste waterplas. Draagt men nu water in dezen onmetelijken plas, dan verricht men een noodeloos en verloren werk, want hoeveel en hoelang er ook water naar toegedragen wordt, de zee zal nog geen mM rijzen. *Water naar zee dragen* beteekent dus: Een *nutteloos* werk verrichten, *verloren* arbeid doen.

Een gelijke bet. hebben de spreekwijzen: *Balken naar Noorwegen zenden*, *Peper naar Ceylon voeren*, *Steenkolen naar New-Castle gaan brengen*, *Uilen naar Athene dragen* enz.

✓ *Te elfder ure.* In de gelijkenis van de arbeiders in den wijngaard (Matth. XX) lezen we: »En uitgegaan zijnde omtrent de derde ure, zag hij anderen ledig staande op de markt. En hij zeide tot dezelve: »Gaaf gij,» enz. Wederom uitgegaan zijnde omtrent de zesde en de negende ure deed hij desgelijks. En uitgegaan zijnde omtrent de elfde ure, vond hij anderen ledig staande en zeide tot hen: »Wat staat gij hier den geheelen dag ledig?»

Het bovenstaande wijst ons den weg aan om tot de verklaring der uitdrukking: *te elfder ure* te komen. In streken meer nabij den evenaar gelegen, duurt de dag van 's morgens zes tot 's avonds zes uur, dus twaalf uur. De arbeiders, die alzoo omtrent de elfde ure door den heer in dienst werden genomen, kwamen op het *laatste* uur van den dag in den wijngaard, m. a. w.: zij kwamen *te elfder ure*. Langzamerhand is het begrip *tijdmaat* in deze uitdrukking verloren geraakt en de beteekenis van *tijdstip* er aan vastgeknoopt. Zegt men bijvoorbeeld: hij werd *te elfder ure* gered, dan beteekent dit: de hulp kwam op het laatste oogenblik, op het laatste tijdstip; eenige oogenblikken later verleend, zou zij geen resultaat gehad hebben.

In Palestina rekende men de uren van den dag naar de zon; om 6 uur verscheen zij aan den horizon, om 6 uur was zij aan de westerkim gedaald; het uur van opgang werd het eerste genoemd, de middag was dus daar het 6de uur, het uur van ondergang was het 12de; de dag

duurde alzoo 12 uur. *Te elfder ure* wil dus zeggen: op het laatste uur van den dag, in overdrachtelijken zin: laat, zoo laat mogelijk. De wijngaardenier ging nog op de 11de ure d. i. bijna op 't eind van den dag uit om arbeiders voor zijnen wijngaard te huren.

✓ *Met eens anders kalf ploegen.* Zoo gij met mijn kalf niet hadt geploegd, gij zoudt mijn raadsel niet hebben uitgevonden. Deze regelen vindt men opgeteekend in Richteren 14, vers 18.

Met eens anders kalf ploegen wil zeggen: van iemand heimelijk hulp ontvangen. Simson gaf aan de dertig metgezellen een raadsel op, namelijk: »Spijze ging uit van den eter en zoetigheid van den sterke.» Zij konden dit raadsel niet raden in zeven dagen. Toen gingen zij heimelijk tot zijne huisvrouw en wisten haar over te halen Simson de oplossing er van af te persen. Hij gaf haar die, en vóór het einde van den zevenden dag antwoordden de dertig man: Wat is er zoeter dan honig? en wat is sterker dan een leeuw? waarop Simson aanstonds zeide: »Zoo gij met mijn kalf niet hadt geploegd, gij zoudt mijn raadsel niet uitgevonden hebben.»

✓ *Met eens anders kalf ploegen.* Indien het waar is, dat Gutenberg de kunst om boeken te drukken van Koster heeft afgezien en haar daarna een vinding van zijn eigen genie heeft verklaard, dan kan men van hem terecht zeggen, dat hij »met eens anders kalf heeft geploegd.»

In 't Oosten spande men het rund voor den ploeg. De werkelijke beteekenis ligt voor de hand, en de fig. beteekenis kan geene andere zijn dan: met hulp van anderen een werk verrichten, en het dan geheel voor eigen werk willen doen doorgaan. De fig. taal hecht dus een ongunstige beteekenis aan de uitdrukking.

✓ *In 't gareel slaan.* Een *gareel* is een lederen halsjuk of halsgordel; het dient om het paard of het trekdier vóór den wagen te spannen. Daardoor is het dier in een staat van dienstbaarheid, van afhankelijkheid gekomen, waaruit het zich niet kan bevrijden. Dit denkbeeld van *afhankelijkheid* bleef verbonden aan de uitdrukking: *in 't gareel slaan*, toen deze in fig. zin werd gebruikt. Zoo zegt men van iemand: hij is in 't gareel van zijne driften geslagen, als hij zijne driften niet meester is, maar steeds handelt, zooals zijne driften, ondanks zijne goede neigingen, het hem ingeven. Evenzoo zijn wij dag aan dag *geslagen in 't gareel* van onze plichten.

Uit de eigenlijke beteekenis van bovenstaande uitdrukking kan de fig. gemakkelijk worden afgeleid. Zij wil zeggen: afhankelijk, dienstbaar maken, onderwerpen, het slavenjuk opleggen.

Voorbeeld. In Da Costa's Hagar leest men van Mohammed:

Ach! uwe niet alleen was 'topzet om één waarheid
met al haar hemelglans en goddelijke klaarheid
te *spannen in 't gareel* ten dienste van een Macht
van menschenvonden en verfoeisels.

Lucht geven aan. Wanneer en met welk gevolg in eig. zin *lucht aan iemand wordt gegeven*, weet ieder. Hij, die lucht krijgt, keert tot bewustzijn terug, zijne benauwdheid is geweken.

Op grond van deze beteekenis zegt men in fig. zin: *Lucht geven aan* zijne woede, aan zijn verdriet, aan zijne smart, aan zijne vreugde, aan zijne blijdschap, aan zijne droefheid, enz.

Wanneer iemand *lucht geeft aan* zijne woede, hetzij in harde woorden, hetzij in bedreigingen, zoo schijnt zijn hart ontlast te worden van een pak, dat daarop drukte: hij zelf krijgt zijne gewone gemoedsstemming terug.

Wanneer iemand *lucht heeft gegeven aan* zijn verdriet, aan zijne droefheid, dan gevoelt hij zich vrijer, opgeruimder. Wanneer iemand *lucht heeft gegeven aan* zijne vreugde, dan bespeurt men minder van zijne groote opgewektheid, hij is kalmer geworden.

Uit deze verklaring blijkt duidelijk 't nauwe verband tusschen *lucht geven aan* in eig. en in fig. zin.

Synoniemen van *lucht geven aan* in fig. zin zijn: *ruimte geven aan*, *losbreken in*, *iets op hevige, ongemeene wijze uitdrukken*, enz.

Er zijn oogenblikken in 't leven, dat de mensch overstelpt raakt van smart. Hoe zalig is het hem dan aan 't hart van een vriend *lucht te geven aan* zijne droefheid, daar vertroosting te zoeken en te vinden!

Sommige menschen laten bij den minsten tegenspoed den moed zakken. Dikwijls *geven* zij hun hart dan *lucht* in allerlei jammerklachten, en trachten de rol van ongelukkigen, van verongelijken te spelen.

Den polsslag voelen. Willen wij weten, of iemand dood is, dan voelen wij hem den pols. Slaat deze nog, dan heeft het leven niet opgehouden. Men kan dus den polsslag voelen van een slapende, van een bedwelmde, van een' schijnodoode, niet van een wezenlijken doode. Een flauwe polsslag zegt ons, dat het leven bijna heeft opgehouden. Een krachtige polsslag bewijst, dat er een krachtig leven aanwezig is. 't Zou kunnen zijn, dat men door onervarenheid enz. zelfs een vrij krachtigen polsslag niet voelde. Omgekeerd kan een polsslag zoo flauw zijn, dat een fijn gevoel zelfs hem niet bespeurt. Dat alles vinden wij in 't figuurlijk gebruik der uitdrukking terug. Als wij de weekmarkten in onze drukke steden bezoeken, voelen wij er den polsslag van den Nederlandschen binnenhandel. Als de storm de zee beroert, dat het duin heeft onder onze voeten, dan voelen wij den polsslag van den oceaan. Als wij zien, hoe weinig

schrijvers zich in de Nederlandsche letterkunde van de 18e eeuw boven 't middelmatige verhieven, dan voelen wij in dat tijdvak slechts met een flauwen polsslage haar leven. In deze drie gevallen moeten wij ons den handel, den oceaan, de taal als een belichaamd wezen voorstellen. De uitdrukking behoort volstrekt niet tot de gewone spreektaal. Ze beteekent steeds: *leven bespeuren, leven ontdekken*.

Na den slag bij Leipzig was Napoleons val onherroepelijk. Zijne heldhaftige verdediging van Frankrijk deed slechts de koortsachtige *polsslagen* voelen van een stervenden reus.

In het nimmer rustend gewoel aan de stations te Utrecht, *gevoelen wij den polsslage* van de hartader van ons binnenlandsch verkeer. (Bruins Wereldrond).

Al zijn er steden, waar de omzet veel grooter is dan te Amsterdam, toch *voelt* men, de kaaien onzer hoofdstad langs wandelende, er *den polsslage van den wereldhandel*.

Onder de Ptolemaeën was Alexandrië een brandpunt van geleerdheid; krachtiger dan ergens ter wereld *voelde* men daar *den polsslage van wetenschap en kunst*.

— *Iemand een hart onder den riem steken*. Vroeger en nog laatst, ten tijde van Napoleon, droegen de soldaten twee breede, witte riemen of banden, kruiselings over de borst. De één diende om de sabel, de andere om de patroontasch op te houden. Onder één dier riemen bevindt zich het hart. Dit werd door de Vaderen als de zetel van den moed beschouwd. Vandaar, dat men van iemand, die geen of weinig moed bezat, zeide: »Hij heeft geen hart.» Den laffen soldaat moest dus door woorden of door daden moed ingestort worden. Geen wonder, dat men hiervoor zei: »Men moet hem een hart geven.» De plaats hiervan nu is onder den riem. Bijgevolg: »Men moest hem een hart onder den riem steken. Het volk echter kent deze uitdrukking niet, wel eene andere, die hetzelfde beteekent: Een riem onder het hart steken» (beter binden). Deze uitdrukking zou nog niet geheel te wraken zijn; immers, wanneer men iemand een riem onder het hart bindt, wordt belet, *dat het in de schoenen zinkt*, dat hij den moed kwijt raakt. De taalkundigen verwerpen de uitdrukking echter.»

— *Om zeep gaan*. In Bilderdijks uitgave van Huygens, lezen wij: »*Om zeep gaan*» is *omkomen*. Men zei van de kruisvaarders, dat zij om zeep gingen, n.l. om *Jeruzalemsche zeep* te halen, die in hooge achting was, zijnde de zeep toen nog zeer zeldzaam en kostbaar. En daar verre de meesten daarbij omkwamen, en niet wederkeerden, zoo rekende men het *om zeep gaan*, zoo goed als *omkomen*; en het werd een *euphonismus* om de dood uit te drukken: *om zeep zijn*. Bij 't gemeen was 't in mijn tijd nog een zeer gewone spreekwijze, als men naar iemand vroeg: *hij is om zeep*.»

Bij tooverslag.

„Een ebbenhouten *Stok*

Kon in des Wijzen hand, voorheen het zwerk regeeren;
Een enkel Woord kon berg tot dal verneëren.” (Staring, *Marco*).

De uitdrukking »bij tooverslag» dagteekent uit den tijd, toen de tooveenaar d. m. v. zijn tooverstokje het prachtigste, het meest grootsche of ook het schrikwekkende op de geheimzinnigste en tevens op wondervlugge wijze te voorschijn wist te roepen.

Aan het *tooveren* wordt geene waarde meer gehecht, sedert het verstand den mensch leidt bij zijn werken en streven; de *uitdrukking* echter is bewaard gebleven. Als nog iets op wonderlijk snelle wijze ontstaat, op eene wijze, die doet denken aan tooveren, dan spreekt men van »bij tooverslag.» Zoo rezen in Amerika steden als *bij tooverslag* uit den grond; zoo is, na een malschen lenteregen, woud en veld als *bij tooverslag* in 't groen gedost enz.

— *Een witten voet bij iemand hebben.* Hier volgt een korte verklaring van deze uitdrukking. Men heeft bij iemand een *witten* voet, als men bij hem gezien is, als men een potje mag breken. Vergelijk: op *goeden* voet met iemand staan, leven. *Voet* bet. manier, wijze, verhouding. *Wit* heeft ook in andere uitdrukkingen een gunstige bet. bijv.: Zij lachte *witjes* (vriendelijk); en bij VONDEL: O, driemaal *witte* dag = driemaal blijde dag! De felle Doot, die nu geen *wit* mag zien, verschoont de grijze liën; *wit* = vroolijkheid, vreugde; wel mocht hij (Godefried uit Harpoen) *wit* zien = vroolijkheid. *Wit* is de kleur der vreugde, in tegenstelling van *zwart*.

— *Op zwart zaad zitten.* De meeste vogels houden meer van wit dan van zwart zaad. Zitten zij dus op *zwart zaad* (een dief *zit* of *zat* weleer op water en brood), dan missen zij hun geliefd voedsel en moeten zich behelpen met minder aangenamen kost. In fig. zin zit men op *zwart zaad*, als de kas niet ruim voorzien is van geldmiddelen en men zich dus eenige of velerlei ontbering heeft te getroosten. Jonge menschen, zonder veel overleg, die in 't begin groote verteringen maken, boven hun financiële krachten, zitten meestal op 't eind der maand op *zwart zaad*; zij hebben het *witte* zaad (overvloed, lekkernij) in overdaad verteerd, zij waren te kwistig, en nu blijft niets dan *zwart zaad* in 't bakje. De uitdrukkingen: *Er is geen zaad in 't bakje*; *er is weer, er is veel zaad in 't bakje* voor: *de beurs is leeg, is opnieuw, is goed gevuld* herinneren we hierbij terloops.

— *Zich uit de voeten maken.* Deze uitdrukking diende te zijn: zich uit de *paardenvoeten* maken; zij bet. zich van den grooten rijweg verwijderen;

de heirbaan verlaten, langs binnenwegen gaan, ten einde niet gezien, bespeurd te worden. Zoo handelt een dief, een misdadiger, een boosdoener. Bij de dichters der 17e eeuw vindt men *paardevoeten*, bijv. bij Hooft in Warenar:

Men loerd' me zoo niet, het (geld) moest uit de *paardevoeten*,

8e tooneel, 3e bedrijf.

en deze uitdrukking is dan ook de oorspronkelijke en was in algemeen gebruik.

In het Woordenboek op Hooft (uitgave A. C. Oudemans) vindt men een eenigszins afwijkende verklaring. »Als uitroep bet. het oorspronkelijk *pas op* (namelijk, dat je niet overreden wordt), *pak je weg*; doch, werd deze uitdrukking elliptisch gebezigd, dan bet. ze meestal *geborgen, buiten gevaar gebracht*." Als opheldering leest men, dat de koetsiers, toen de koetsen op 't einde der 16e eeuw langzamerhand in zwang kwamen, nog weinig bedreven waren in hun vak. Als lofspraak gold toen het: *hij kan rijden en omzien*, wat we vinden in de gedichten van Hooft, ook in fig. zin toegepast op hem, die bij de hand is.

»Het is dus niet te verwonderen, dat men, bij zulke vreemde dingen, telkens bang was voor ongelukken, en onachtzamen voetgangers en vooral kinderen, toeriep: »*Maak-je uit de paardevoeten!*» welke uitdrukking later, toen men aan de rijtuigen gewoon raakte, tot: »*maak-je uit de voeten*» is ingekrompen." De tweede bet. nl. die van »*verzekerd, geborgen, buiten gevaar, van alle kwaad bevrijd*» komt bij de oude schrijvers meermalen voor, bijv. Hij zit wel uit *der peerdenvoeten*, die op den toren de klokken doet beiaarden. Ellendige gewesten, die alle overrompeling onderworpen en nimmer *uit de paerdevoeten zijn enz.*»

— *Den draak met iets steken.* In de 3e eeuw leefde een ridder, St. Joris of Georgius, die een draak doodde. In later tijd moest, bij elken feestelijken optocht, St. Joris *voor de grap* met zijne lans rondzwaaien en er een linnen draak, met stroo opgevuld, mede doorsteken. Hier werd aan fopperij gedacht, waardoor de uitdrukking hare beteekenis van *iemand* (of iets) *voor den gek houden* heeft verkregen. (Zie ook blz. 29).

— *Een steek onder water geven.* Deze uitdrukking is aan het zeezezen ontleend. Een *steek* is volgens v. Dale een vereeniging van twee saamgevlochten touwen, die door den ring van een ankerroog gestoken worden.

Wordt het anker gelicht en ziet de matroos den *steek* of de *knoop* boven water, dan is hij zeker, dat het anker *klaar* is en roept hij den kapitein toe: »Hij is gezien! *steek boven water*." Zoolang echter de *steek onder water* is, is het twijfelachtig, of niet het touw, om de *armen* (ook

wel *handen* en *bladen* genoemd) of om den ankerstok geraakt is en de zee-man daardoor een *onklaar* anker heeft.

De fig. taal heeft deze uitdrukking overgenomen en het denkbeeld van *gevolg* op den voorgrond geplaatst.

Men bezigt dan ook deze uitdrukking, als men wil te kennen geven, dat de een den ander een *bijtend*, *scherp* gezegde toevoegt, dat zoo fijn is, dat men *twijfelen* moet aan de bedoeling, of dat dubbelzinnig kan worden opgenomen. Daarentegen beteekent *iemand een steek boven water geven*, iemand een gezegde toevoegen, waarvan de bedoeling zeer duidelijk is. Beide uitdrukkingen worden door goede schrijvers gebezigd.

Zoo gebruikt Potgieter op de 2e bladzijde van zijn Proza n.l. in zijn: »Jan, Jannetje en hun jongste kind» de uitdr. *steken onder en boven water geven* in één zin, als hij, na John Bull en Hans Moff aangehaald te hebben, zegt:

..... »tot Jonathan toe, waratje, die nog op geen New-York zou bluffen, als ik geen Nieuw-Amsterdam had aangelegd, allen geven ze mij *steken onder en boven water*», wat bliefje? maar dat behoort ook zoo, — het is beter benijd dan beklaagd! . . . .

— *Van leer trekken.* Bovenstaande uitdrukking is ontleend aan het soldatenleven.

De sabel van een soldaat bevindt zich in een lederen scheede. Trekt hij de sabel uit de scheede, dan trekt hij de sabel uit het leer; waarvan het taalgebruik gemaakt heeft: *hij trekt van leer*. Trekt de soldaat van leer, dan is dit een teeken, dat hij zich strijdvaardig maakt; dat hij gereed is om te strijden.

Ook in overdrachtelijken zin komt de uitdrukking voor. Wanneer men na schooltijd begin te studeeren, dan trekt men van leer. Wanneer iemand in het dagelijksch leven aan een of ander werk begint, dan trekt hij ook van leer enz. Het geheele leven is een strijd en tegen de moeilijkheden enz. in 't leven, bij de studie, in de samenleving enz. *trekken wij van leer*.

— *Water in den wijn doen.* Deze spreekwijze is aan het dagelijksch leven ontleend. Door water bij of in den wijn te doen, vermeerderd de hoeveelheid, terwijl de kracht vermindert. Vandaar dat zulke gemengde wijn zeer geschikt is voor kinderen en zwakke lijdens, voornamelijk voor borst- en teringlijders, wier organen dan niet geprikkeld worden door de scherpte van den wijn. De fig. taal plaatste het gevolg van de handeling op den voorgrond en gaf aan de uitdrukking een beperkte beteekenis.

Men zegt van iemand, dat hij *water in zijn wijn doet*, als hij eenig onrecht of een geringe verongelijking verdraagt, of zijne eischen matigt, b.v. in handelszaken, in regeeringszaken enz.

— *De paarden achter den wagen spannen.* Niet alle uitdrukkingen wortelen in den bodem der eigenlijke taal. Menig woord, menige uitdrukking is een product van de phantasie der spraakmakende gemeente. Men denke aan: *haarklooven, muggenziften, eene adder in den boezem kweeken, iets aan de groote klok hangen* enz. Naar mijn inzien is ook de bovenstaande uitdrukking in eigenlijken zin niet te verklaren. Het volk *dacht*: Wie de paarden achter den wagen spant, werkt averechts, zal niet vooruitkomen, of wel de paarden trekken zijnen wagen in tegengestelde richting, en dit beeld past het toe op de handelwijze van hem, die lijnrecht verkeerd te werk gaat en als gevolg daarvan meer achterwaarts tobt dan vooruitkomt. Een student, die meer van pret maken houdt dan van studie, spant de paarden achter den wagen; een onderwijzer, die aanhoudend het woord voert en op orakelachtige wijze zijne wijsheid voor de jeugd lucht, spant veelal de paarden achter den wagen; een koopman, die geene berekening of geen doorzicht heeft, spant veelal de paarden achter den wagen; eene regeering, die het uitvoeren van groote werken uit een beginsel van zuinigheid uitstelt of verzuimt, spant veelal de paarden achter den wagen enz. enz.

— *Hij is over 't paard getild.* Wien men over (op) het paard tilt, kan in betrekkelijk korten tijd ver komen. Men bezigt deze spreekw. vooral van hen, die in hunne betrekking door protectie vooruitgehouden worden en dus in *korten* tijd tot een hoogen post of rang geraken. De heer Franquinet zegt: Die is hooger geklommen dan hij verdient, meer dan waarop hij aanspraak kon maken, vooruitgehouden.

Iemand den pas afsnijden. Het w.w. *afsnijden* vinden we in de taal meermalen gebezigd in den zin van *beletten, belemmeren, verhinderen, benemen* enz. enz. *Iemand den weg, den toegang afsnijden; den vijand de levensmiddelen afsnijden, de vlucht afsnijden; de ruitery van het leger afsnijden, een legerkorps afsnijden* enz. Zoo ook: *iemand den pas afsnijden* = iemand den voortgang beletten, hem hinderen bij 't verwezenlijken zijner *plannen*; hem *hinderpalen in den weg stellen* enz. Het tegengestelde is: *Iemand voet geven, iemand helpen, begunstigen* enz.

— *Hij is bij de pinken.* Hij is *bij de hand*. In 't dialect van Maastricht bezigt men nog 't woord *pinken* voor *vingers*. Men zegt het van een persoon, die vlug is met de hand en tevens vlug van begrip.

— *Dat is eene witte raaf.* De raven zijn alle zwart; witte raven bestaan niet. De spreekwijze doelt dus op eene onmogelijkheid, of bij uitbreiding op een geval of eene zaak, die bij heel zeldzame of niet te gelooven uitzondering geschiedt of bestaat. (Zie POTGIETER, *Proza* blz. 4.)

Thans volgt de verklaring van de woorden: *huisbakken* — *meesmuilen* — *neskheid* — *pondspondsgewijze* — *akefetje* — *wittebroodsweken* — *ontwikkeling* — *buitensporig* — *doorluchtig* — *smeltkroes* — *onbekookt* — *ontnuchteren* — *geestverwant* — *onwraakbaar* — *doodverven* — *mijlpaal* — *wrijfpaal* — *onstuwimig* — *laatlunkend* — *nabootsen* — *zich verkneukelen* — *zwanezang*.

't En was geen backers deegh, 't was *huys-back*.

(CLUYSWERK, vers 48.)

Dr. J. Verdam zegt: »Huys-back, óf eene samenstelling uit *huis* en *bak* (voor gebak), óf (hetgeen het waarschijnlijkst is) eene verkorting uit *huisbakken* (nl. brood), d. i. een in huis (ge)bakken brood; vgl. *oudbakken* en *nieuwbakken*. —» Huisbakken is alzoo eigen baksel, en in 't fig. kreeg het licht de beteekenis van *minder deugdelijk* bijv. *huisbakken* meeningen, opvattingen, zienswijzen.

Meesmuilen beteekent een onplezierig gezicht trekken, omdat er iets is, dat ons minder bevalt; den mond (muil) naar een bitter lachen trekken, grimlachen; het bestaat uit *mees* voor *mies*, *mieze* en *muil* met den werkw. uitgang. Dit *mies*, *mieze* vindt men ook nog in *miezelig* bijv. het is *miezelig* weer d. i. *mistig*, *donker*, *regenachtig* weer 1).

Oorspronkelijk beteekende meesmuilen: zijn gezicht vertrekken, omdat er iets minder aangenaams voorvalt, later kreeg het de beteekenis van: den mond (muil) tot een bitter lachen trekken, grimlachen.

Men zal ongs voor *nesk* houwen, veur ien paar malle bloën.

(WARENAR, vers 1413.)

En de aant. van Dr. J. Verdam luidt:

»*Nesk*, dwaas, gek, eigenlijk week (ook van *hersenen*), zacht. Nog heden is *nesch* van *eieren* in gebruik in verschillende dialecten.

Bekend is de regel van Vondel, Leeuwendalers vrs. 1323:

Een *neske* koeckkoeck broet een anders eiers uit.

vgl. het 17e-eeuwsche *neskebol*, weekhoofd en verder De Vries blz. 233."

Een en ander ter verklaring van het *Hooftiaansche neskheid*, C. O. blz. 34.

Pondspondsgewijze. Pond beteekende oudtijds geld, b.v. een pond groot d. i. *f* 6.— een pond sterling d. i. *f* 12.— Vandaar kreeg het woord ook de beteekenis van schat, bezitting, en de Middelnederlandsche dichters klagen steen en been over de »minres (*minnaars*) van den ponden." Een

1) Dr. Joh. Franck zegt: »meesmuilen, een Middelnederl. woord, waarvan het eerste lid van onbekenden oorsprong is."

bedrag pondspondsgewijze omslaan, beteekent dus naar evenredigheid van ieders bezitting, of van ieders aandeel. Door het woord *pond* te herhalen drukt men het meervoudig begrip uit.

✓ *Dat is een akefietje.* Deze uitdrukking wordt meestal schertsend of spottend gebezigd, bijv. *Dat is een mooi akefietje*, en wel van iets onaangenaams, iets walgends enz. Een *akefietje* is eigenlijk iets goeds, eene aangename zaak, een lekker brokje of slokje. Het woord werd verbasterd uit het Middeleeuwsche *aqua vita* = levenswater, een gezondheidsdrankje, bij den apotheker te bekomen. 1)

✓ *Hij is in de wittebroodsweken.* Men is nog lustig en vroolijk over eene heuglijke gebeurtenis, zegt de heer Franquinet. Wij voegen er bij, over 't algemeen bezigt men deze uitdrukking vooral van hen, die eerst onlangs in 't huwelijk traden. Denkt men hierbij aan de zegswijzen van onze naburen (de Engelschen bv. spreken van *honig*-maand), dan dient *wittebrood* opgevat te worden als eene lekkernij, welke enkel opgedischt werd bij feestelijke gelegenheden. Dit strookt ook geheel met den eenvoud der oud-Hollandsche zeden. In de eerste dagen, weken, maanden van het pas gesloten huwelijk heeft voor het jonge paar alles een feestelijk, een rooskleurig aanzien.

Ontwikkeling. Door middel van het achtervoegsel *ing* is dit zelfstandig n.w. afgeleid van het w.w. *ontwikkelen*. Dit w.w. is door het voorvoegsel *ont* afgeleid van *wikkelen*, eveneens een werkwoord. *Wikkel* (Hoogd. *Wickel*) beteekent rolletje, zwachtel, windsel. *Wikkelen* heeft dus de beteekenis van: rollen in, winden in, voorzien van windsels.

In *ontwikkelen* duidt *ont* het brengen in een nieuwen toestand aan. *Ontwikkelen* is dus een voorwerp ontdoen van hetgeen er om gewonden is, van de wikkels; bij uitbreiding: wat den groei belemmert, wegnemen; de toeneming bevorderen; in kracht (doen) winnen.

Ontwikkeling. Dit zelfst. nmw. is door middel van 't achtervoegsel *ing* afgeleid van 't werkw. *ontwikkelen*, dat op zijne beurt weer afgeleid is van 't werkw. *wikkelen* door voorvoeging van *ont*. *Ont* heeft hier de beteekenis van: *geraken of brengen uit een vroegeren toestand*. *Wikkelen* beteekent in doeken draaien en is afgeleid van 't woordje *wikkel*, dat een verkleiningswoordje is van *wik*, *wikke*, welk laatste woord in vroegeren tijd, *doekje*, *lapje* beteekent. *Ontwikkelen* beteekent dus *geraken of brengen uit den toestand van in doeken gedraaid te zijn, de wikkels losmaken*;

---

1) Over de nering en het bedrijf der apothekers in vroegere eeuwen zie men Dr. G. D. J. Schotel, *Het Maatschappelijk leven* onzer Vaders in de 17e eeuw, 1e deel, blz. 175 en volgende.

en die werking heet dan *ontwikkeling*. Hij, die in eigenlijken zin in *wikkels* ligt, kan zich slechts weinig bewegen, zich ternauwernood verroeren, maar hij, die ontwikkeld, uit de wikkels genomen wordt, krijgt meer ruimte, kan zich vrijer bewegen. Zoo ook kan iemand op stoffelijk en zedelijk gebied ontwikkeld worden; zijn verstand, begrip en oordeel wordt ruimer, zijn geest beweegt zich vrijer, de horizon zijner kennis wordt uitgebreider; vandaar *ontwikkeling* in de fig. beteekenis van uitbreiding, toeneming, uitzetting enz. op stoffelijk, en op geestelijk gebied vooral van 't *verstand*, van *kennis* 1).

Buitensporig beteekent: *buiten het spoor zijnde*. Rijdt een wagen over een zandweg, dan laat hij een *spoor* achter. Zoekt iemand een veiligen weg, die tot zijn doel leidt, dan heeft hij in dat *spoor* een goeden wegwijzer. Gaat hij niet langs dat *spoor*, dan raakt hij, onbekend met zijne omgeving, al spoedig op eene plaats, waar hij niet wezen wilde. Verbeeldt zich dus iemand, dat hij, hoewel onbekend met het pad, zijnen weg wel kent, en acht hij het niet noodig een *spoor*, een pad, een gebaanden weg te volgen, dan zal hij weldra de verkeerde gevolgen ondervinden.

In fig. zin spreekt men ook vaak van een *spoor*, bijv. »hij, die in 't *spoor* der glorie des eersten Willems streed.» Iemand nu, die dat *spoor* betreedt, is dus op *weg* om roem te behalen. Hij, die door slechte handelingen iets trachtte te krijgen, laat ook een *spoor* achter. Andere lieden kunnen dan zien, hoe het met hem, die zulk spoor kiest, afloopt.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat het *spoor* aangeeft, welken *weg* wij moeten gaan, of dat *spoor* de bet. kon krijgen van *pad*, *weg*, *baan*. Menschen, die zich verbeelden, dat zij geen spoor behoeven, komen licht op een verkeerd spoor: zij raken *buiten* het (rechte) *spoor*, zij raken het spoor bijster. Dan gaan ze op goed geluk vooruit en — bereiken hun doel zelden of nooit.

In fig. zin kreeg *buitensporig* dus eene ongunstige beteekenis n.l. die van *onredelijk*, *bijster*, *erg*.

Buitensporig. In *buitensporig* heeft men een voorbeeld van samenstelling, door afleiding. Het achtervoegsel *ig* bewerkt de samenstelling van 't partikel *buiten* met 't zelfstandig naamw. *spoor*. In letterlijken zin is iemand dus *buitensporig*, wanneer hij *buiten het spoor is*, van het spoor is afgedwaald en alzoo niet daargaat, waar hij behoort te gaan. De figuurl. beteekenis is hieraan gelijk. Iemands gedrag of iemands handelingen zijn b.v. *buitensporig*, wanneer ze niet zoo zijn, als 't behoort, als ze buiten het spoor gaan.

Opgeruimdheid is voor den onderwijzer een noodzakelijk vereischte,

---

1) In het Limburgsch dialect heet de lange, smalle lampekous (lampekatoen) nog *wiek* of *wik*.

ze mag echter niet in luidruchtigheid of *buitensporige* vroolijkheid ontaarden.

Lodewijk XIV was in 1672 *buitensporig* in zijne eischen, toen de Republiek hem gezanten zond, om over den vrede te onderhandelen.

Doorluchtig. In de Gramm. fig. van Dr. J. te Winkel vindt men, dat het tweede lid van *doorluchtig* samenhangt met *licht*. Iets is dus *doorluchtig*, als het 't *licht* doorlaat. Bijv. vers 283 van 't *Costelick Mal*:

Hier sit ghy voor 't gerecht, daer dicht-bedochte mommen
Doorluchte glazen zijn, daer een Alwetenheyt
 Siet datmen niet en hoort, hoort datmen niet en zeyt.

Dr. Verwijs teekent hierbij aan: doorlucht = *doorschijnend* en verder: doorluchtigheid = doorschijnendheid. — *Doorluchtig* is waarschijnlijk eene vertaling van het Latijnsche *illustris*, 'twelk in de laatsté Romeinsche tijden als een eeretitel voor personen van gezag gold. Vandaar zeker, dat *doorluchtig* de beteekenis kreeg van: achtbaar, aanzienlijk. In Anna Bijns: Hoe schoon moet God zijn, vindt men:

Wilt nu ontweeken (= ontwaken), doorluchtige sinnen,
 Door sMeys beginnen, set druck besyen;

en de aant. bij dit *doorluchtige* luidt:

»Doorluchtig oorspr. *doorschijnend*, *helder*, *klaar*; hier moet men denken aan: frisch, scherp, voelend. — Ons *doorluchtig* blijft in elk geval een dwaze titel.»

De oorspronkelijke beteekenis van *doorluchtig* is dus doorlichtend, doorzichtig. Dit blijkt o. a. nog uit de volgende aanhaling van Huygens, vers 140 van 't *Costelick Mal*:

„In die doorluchticheyt sal syn wil, sal syn wenschen,
 Wat hy hoopt, wat hy haet, wat hy mint, wat hem quelt,
 Voor al dat oogen heeft, ten toone zijn gestelt.

Wellicht dienen wij *doorluchtig* op te vatten als *onbesmet*, *zuiver*, *helder* en *rein* in betrekking tot den zedelijken mensch. Dan, welke beteekenis wij er ook aan moeten hechten, wij noemen het met Dr. Verwijs een *onzinnigen* titel voor vorstelijke en hooggeplaatste personen, alsof bij dezen helder verstand en zedelijke waarde steeds te vinden waren.

Smeltkroes. Een smeltkroes is eigenlijk een porfieren vat, waarin metalen worden gesmolten, meestal met het doel om die metalen te zuiveren van vreemde bestanddeelen. Goudsmeden maken er dikwijls gebruik van. Bij het noemen van het woord smeltkroes, denken wij onwillekeurig aan zuiveren: de twee begrippen schijnen bij elkander te behooren, vandaar dat ze veelal verbonden optreden. De figuurlijke taal paste echter het be-

grip »zuiveren» niet alleen op metalen toe, maar ook op andere stoffelijke en onstoffelijke dingen. Zij sprak bijv. van personen, die *gezuiverd* werden van verdenkingen, die op hen rustten, van eene *zuivering* van het dienstpersoneel enz. Toch ondergingen die personen zelf geene inwendige verandering, hun aard, hun gehalte, hun innerlijk zijn werd niets veranderd.

Wanneer nu door invloeden van buiten eene of andere zelfstandigheid veranderde van aard, samenstel enz. evenals goud in een smeltkroes door vuur, was het dan wonder, dat ook de figuurlijke taal het woord smeltkroes te hulp riep, om de wijze aan te duiden, waarop die zelfstandigheid gezuiverd, gelouterd werd? Het spreekt vanzelf, dat smeltkroes in dit geval eene onzinnelijke beteekenis aannam.

Hij toonde het met onwederlegbare bewijzen aan, hoe iemand door eene grondige beoefening der natuurwetenschappen zedelijk beter en verstandelijk grooter moet worden; vroegere vooroordeelen wijken, de zin voor het ware, goede en schoone wordt meer en meer gewekt; in één woord, de geest wordt gelouterd in den smeltkroes van studie en onderzoek.

✓ *Onbekookt.* Het woord *onbekookt* wordt gebruikt als bijwoord en als bijv. n.w., b.v.: Hij heeft *onbekookt* gehandeld, een *onbekookt* oordeel. 't Heeft als bijwoord de beteekenis van *onnadenkend*, als bijv. n.w. die van *ondoordacht*, *onbesuisd*. Wie *onbekookt* handelt, wil in dolla vaart het doel, dat hij zich voor oogen gesteld heeft, bereiken en denkt niet na over de gevolgen, die zijne wijze van handelen kan hebben.

Onbekookt wil letterlijk zeggen: *niet bekookt* d. i. niet *overal*, niet *door en door* gekookt, dus niet geschikt om gegeten te worden. Het voorvoegsel *be* komt in de beteekenis van *overal*, o. a. voor in de volgende woorden:

Iets *betasten*, *bevoelen* = iets op *alle* plaatsen, *overal* tasten, voelen.

Iets *begrijpen* (*om-grijpen*) = alle deelen er van grijpen, d. i. tot zijn eigendom maken. *Bemesten* wil zeggen: den mest *door* den grond, op alle plaatsen *in* den grond werken. Is eene spijze ongekookt, dan is zij ongeschikt om gebruikt te worden, een *onbekookt* oordeel mist de geschiktheid om uitgesproken te worden. B.v.: Een land, dat aan zee ligt, moet een zeeklimaat hebben" — is een *onbekookt* oordeel, eene vereniging van begrippen, die niet bij elkander behooren.

Driftige menschen denken er in den regel eerst ernstig aan, zich te leeren beheerschen, als zij zelf één- of meermalen het slachtoffer van hun *onbekookte* handelwijze geworden zijn.

AANTEKENING.

Het woord *onbekookt* is één van de vele, die de figuurlijke taal aan de keuken heeft ontleend, als daar zijn: *kruiden*, goed *gekruid*, *aanzetten* (sterk *aangezet*), *doorspekken*, keurige *schotels*, *hoofdschotel*, *schuimen*, *sterk gepeperd*, *inpeperen*, *ongare kost* enz., welke in den bloeitijd der *Letteroefeningen* hare schoonste triomfen vierden. Zie ook C. O. blz.

243. — Men vergelijkte ook: *ongeschaafd* en *onbeschaafd*, *gekleed zijn* en eene betrekking *bekleeden*.

Ontnuchteren is van *nuchter* afgeleid door het voorvoegsel *ont* en den uitgang *en*. *Nuchter* noemt men iemand, die op zekeren dag nog niets gebruikt heeft; ook komt het voor, als het tegengestelde van *dronken*. Uit deze twee beteekenissen spruiten ook twee beteekenissen van *ontnuchteren* voort. Iemand, die zijn ontbijt gebruikt heeft, zegt: Ik heb mij ontnuchterd. Deze persoon is dan niet *nuchter* meer. De betekenis van het voorvoegsel is nu als in: *ontgroenen*, *ontheiligen* enz. De tweede betekenis is geheel verschillend van deze. Is de dronkaard *nuchter* geworden, of heeft men hem *nuchter* gemaakt, dan zegt men: Hij is ontnuchterd. Hier heeft *ont* dezelfde betekenis als in *ontvreemden*, *ontblooten* enz. Deze woorden beteekenen *vreemd* worden (maken), *bloot* maken, en evenzoo beteekent ontnuchteren *nuchter maken*. De kracht van het voorvoegsel is dus bij de twee beteekenissen van *ontnuchteren* verschillend. In het eerste geval houdt het *nuchter zijn* op, in het tweede geval neemt die toestand een *aanvang*.

In fig. zin spreekt men van een verwaande ontnuchteren. Een verwaande, door de loftuitingen van vleiers van zijn stuk gebracht, handelt soms als een dronken mensch. De Genestet spreekt in zijn »Kritiek» van »den laffen *roes* der onverdiende glorie» en zinspeelt daardoor op de overeenkomst tusschen den toestand van den dronkaard en dien van den bewierookte. Wordt nu aan zoo iemand eens flink de waarheid gezegd, zoodat hij zijne dwaasheden begint in te zien en na te laten, dan zegt men: Hij is *ontnuchterd*. Waar de toestand van den verwaande, den bewierookte een *roes* werd genoemd, kwam de taal er vanzelf toe, het overgaan »van dezen in den normalen toestand *ontnuchteren* te noemen. Bij het verklaren van de fig. betekenis komt ons dus het laatste geval der eig. betekenis ten goede.

De jonge kunstenaar, die steeds gevleid wordt, denkt zijn werk onverbeterlijk en streeft naar geene hoogere volmaking, daarom mag hij van geluk spreken als eene gezonde critiek hem nog tijdig *ontnuchtert*.

Geestverwant is gevormd van *geest* en *verwant* en beteekent *verwant* naar den *geest*, evenals bloedverwant beteekent *verwant* naar den bloede, stamverwant *verwant* naar den stam. Dingen, die veel overeenkomst hebben, heeten *verwant*. Zoo zegt men van twee planten, die naar den aard van het hout, in den vorm van stam, takken en bladeren veel overeenkomst hebben, dat zij *verwant* zijn. *Verwant* beteekent alzoo *overeenstemmend*. *Geestverwanten* zijn dus zij, die overeenkomen naar den geest. De geest openbaart zich vooral door zijne werken. Het werken van den geest heet denken. Het onderscheid naar den geest tusschen eenige menschen bestaat dus vooral in het verschil van denkwijze hij die personen. Uit

verschil van denkwijze volgt verschil van beginselen, uit overeenkomst van denkwijze volgt overeenkomst van beginselen. Denkwijze, beginselen bepalen dus den aard van den geest, daarom zegt men van menschen, die in denkwijze, in beginselen overeenkomen, dat zij overeenkomen naar den *geest*, dat zij *geestverwanten* zijn. Evenzoo *geelofsverwanten*.

Robespierre was geen geleerde, geen staatsman, geen krijgsheld, maar een wreedaardig monster, en toch heeft deze man, gesteund door zijne *geestverwanten*, een geheel jaar Frankrijk met ijzeren hand geregeerd.

Onwraakbaar is door middel van 't voorvoegsel *on* afgeleid van *wraakbaar* en dit laatste door 't achtervoegsel *baar* van 't werkw. *wraken*. *Wraken* beteekent: als onwaardig *verwerpen*, *afkeuren*", en daar *baar* van trans. werkw. bijv. naamw. vormt, die de geschiktheid uitdrukken tot het ondergaan der werking, beteekent *wraakbaar*: »geschikt, in staat om gewraakt, d. i. verworpen, afgekeurd te worden." 't Voorvoegsel *on* duidt eene ontkenning aan, en hieruit volgt de beteekenis van *onwraakbaar*, n.l.: »niet als onbevoegd te verwerpen." Vandaar dat men b.v. spreekt van *onwraakbare* bewijzen; dit zijn bewijzen, die niet kunnen weerlegd worden, die onbetwistbaar zijn, *onwraakbare* getuigenissen enz.

✓ *Doodverven* is een denominatief, gevormd van *doodverf*. De doodverf is de eerste verf, die de schilder gebruikt, als hij eene schilderij wil maken; 't is de *grondverf*. Als de schilderij in de doodverf staat, kan men wel ten-naaste-bij zien, wat ze voor zal stellen. Evenwel, de kleuren ontbreken nog en daarmede het leven der schilderij.

De figuurlijke beteekenis van *doodverven* laat zich gereedelijk uit de eigenlijke afleiden, zooals blijkt uit het volgende:

Hij wordt met die betrekking gedoodverfd, d. w. z. men zegt algemeen, dat hij tot die betrekking benoemd zal worden. Men weet wel, wie de aangewezen man is, men kan het ten minste wel gissen. Evenwel heeft de zaak nog niet haar beslag. De officiële benoeming ontbreekt nog 1).

Mijlpaal. Langs groote wegen treffen wij *mijlpalen* aan, palen, die van mijl tot mijl geplaatst zijn. De eenzame wandelaar toeft soms bij zulk een paal, zoo niet om lichamelijk uit te rusten, dan toch onwillekeurig in gedachten, om te overpeinzen, hoeveel hij nog af te leggen heeft, eer hij op de plaats der bestemming zal aankomen. De mijlpaal is voor den wandelaar een *rustpunt*.

Volgen wij den weg, dien onze beschaving heeft afgelegd van den tijd der Batavieren tot heden, dan is de aanraking der Batavieren met de

1) Zie ook C. O. van Hildebrand, blz. 258: *een gedoodverfd gesprek opwerpen*. In *Palamedes*, derde bedrijf, vers 451 vindt men: *Hij zet zijn doodverf voor: hij verbleekt*.

Romeinen een eerste *mijlpaal* op dien weg der beschaving. Het verschijnen eener nieuwe leesmethode is een *mijlpaal* op den weg van het aanvankelijk leesonderwijs. Dat er verband bestaat tusschen de eig. en de fig. beteekenis van *mijlpaal*, blijkt duidelijk uit deze voorbeelden. Immers, evenals een *mijlpaal* een rustpunt is op een wezenlijken weg, een punt, waaraan wij zien, dat wij vorderen, een punt, waarbij wij onwillekeurig stilstaan om na te denken, hoever wij gevorderd zijn, zoo ook is een *mijlpaal* op den weg der beschaving een punt, dat wijst op vooruitgang, een punt, waarbij wij in gedachten stilstaan, om te overwegen, hoe ver de beschaving enz. is gevorderd, hoeveel zij nog vorderen moet.

De grijsaard, die terugblijkt in zijn leven, die in gedachten zijn afgelegden levensweg volgt, staat stil bij zijn huwelijks, den voornaamsten *mijlpaal* op zijn levensweg, om te overwegen, welken keer zijn leven nam, door het aanvaarden van den echtelijken staat.

Ook langs onze spoorwegen staan genummerde *palen* eene *mijl* of een gedeelte eener *mijl* uit elkander. Ze dienen om de lengte van den weg of een gedeelte er van te doen kennen. Zijn we nu op reis, dan roepen die palen ons als 't ware toe, hoe lang de weg is, dien we reeds hebben afgelegd.

De figuurlijke taal kon het beeld van den *mijlpaal* goed gebruiken, daar het woord *weg* vaak in fig. zin gebezigd wordt. Zoo spreekt zij van den levensweg, den weg des verderfs, der deugd enz. Op al die wegen nu plaatste de verbeelding *mijlpalen*. Zoo ontstond b.v. de uitdrukking: Elke verjaardag is een *mijlpaal* op onzen levensweg.

Wrijfpaal. Een *wrijfpaal* is een paal, midden in 't weiland geplaatst, opdat het vee er zich aan zou kunnen wrijven of schuren. Dat zulk een paal nog al een stootje te verduren heeft, wie zal het tegenspreken! Bij overdracht noemen we nu iemand, die nog al wat (van de menschen) te lijden heeft, die dikwijls iets aanhooren moet, insgelijks eenen *wrijfpaal*, zoo zeggen we bijv., dat de roode Hertog (v. Wolfenbuttel) inzonderheid de *wrijfpaal* was van de partij der patriotten; dat Granvelle steeds de *wrijfpaal* was der veelal komische rederijkers enz.

Onstuimig. In het Duitsche *ungestüm* is *stüm* ons *stom* = *stil*. *Ungestüm* wil dus zeggen: *niet stil*, maar *wild en woest*. Zoo ook *onstuimig*, waarin *stuim* het Duitsche *stüm* en *on* de ontkenning is, terwijl de uitgang *ig zijnde* beteekent. Letterlijk bet. *onstuimig* dus: *niet stom*, *niet stil zijnde*, waaruit de beteekenis *wild*, *woest* ontstond.

Onstuimig heet het weder, als de wind zich bij vlagen verheft en buldert. Een mensch handelt *onstuimig*, als hij eensklaps en met veel geraas in een vertrek stormt, zoodat het gezelschap erg verschrikt. Zijne gemoedsbewegingen zijn *onstuimig*, als zij zich plotseling geweldig verheffen.

Van opvliegende menschen mag het gelden:

Doet moed en gramschap sacken,
Stilt d' ongestuimige. (Westerbaen).

Laatdunkend, synoniem met *opgeblazen*. De opgeblazene wordt geacht, den kikvorsch in de fabel nagevolgd te hebben; hij wil zich grooter voordoen, dan hij is:

d' Allerhoogste, die met wenken
In eenen oogenblik het al,
Wat zich *opblaest* brengt ten val. (Vondel)

Zulk een karakter toont zich doorgaans in het uiterlijke. *Laatdunkend* ziet meer op het inwendige, en duidt aan, dat men zich dwaselijk nopens zich zelve *iets laat dunken*, zich een hoogen dunk van zich zelve veroorlooft, of zich veel laat voorstaan, en hiertoe niet gerechtigd is:

Welk eene *laatdunkendheid* van Lodewijk XIV zich bij de zon te vergelijken!

In vroegeren tijd (Hoofts *Warenar*, vers 443) was de uitdrukking in zwang, *zich laten dunken* voor: *zich inbeelden*.

. . . . . asser slechts wat roock nytvliecht,
Dat is, *laat hy hem duncken*, soo veel warmt verloren.

Thans is deze spreekwijze verouderd, en ons woord *laatdunkend* = zich inbeeldend, met ijdel en waan meenend enz. bleef over 1).

Nabootsen is een oneigenlijk samengesteld werkw., gevormd uit het bijwoord *na* (dat met dezelfde beteekenis voorkomt in *nadoen*, *namaken*, *nateekenen*, *napraten*, *nababbelen*, enz.) en een vroeger werkw. *bootseen*, een denominatief van *bootse*, dat eertijds gebruikt werd in de beteekenis van *omtrek*, *model*, *lijst*.

Dat oude *bootse* is in 't Nederlandsch zoo goed als afgestorven, doch door 't Fransche *bosse* zijn weder in onze taal gevormd *bootseen* en *boetseeren* (vroeger *bootseeren*), die eene werking te kennen geven, welke tot doel heeft het voortbrengen van datgene, wat door het grondwoord wordt genoemd. *Bootsen* moest dus beteekenen: het vervaardigen van eene *bootse* (= *omtrek*, *model*, *lijst*, verheven beeldwerk), en hieruit is gemakkelijk de beteekenis van *nabootsen* te verklaren.

Zich verkneukelen. Het woord *verkneukelen*, *zich verkneukelen* heeft tot stam *kneukel*, *knook*, *knok*. Het bet. zich de *kneukels* wrijven, of

1) Dr. J. Verdam teekent hierbij aan: *Laat hy hem duncken*, verbeeldt hij zich, meent hij. De uitdr. *hem (zich) laten dunken* heeft later de bet. van zich inbeelden aangenomen (vanwaar *laatdunkend*), evenals *zich laten voorstaan*, dat in de 17de eeuw beteekende *zich voorstellen* (*laten of doen staan* = *stellen*).

zich de handen wrijven en dat wel van genoeg, van blijdschap. In den regel heeft het woord eene ongunstige bijbeteekenis. Men *verkneukelt* zich in andermans leed, in den tegenspoed van een ander, als men met leede oogen zou aanzien, dat het geluk hem diende. IJverzucht is er in den regel de oorzaak van, ook eigenbelang, enz.

Zwanezang. Uit de Oudheid is, onder meer, tot ons gekomen de geschiedenis van: »De stervende zwaan», waarin deze zich beklagt bijna de eenige te zijn in het rijk der gevederde scharen, die zijn leven moet slijten zonder eens van geluk en zaligheid te hebben gezongen. Hij wenscht vurig naar die gave. Hij wil wel sterven, indien hem dat voorrecht te beurt moge vallen. De schoone Apollo stond aan den oever, en sprak: »Aanminnig wezen, wat gij reeds zoo lang in uwen stillen boezem hebt gekoesterd, zal nu vervuld worden.» Onmiddellijk daarop streek hij met zijne lier langs den vogel. Een verrukkelijke toon doordrong den door Apollo bevoorrechte, die dankbaar, blij in reïne harmonie de glanzende zon bezong. Langzaam en statig zong hij voort, de watervlakte over, tot hij aanlandde — in het Elyseum, aan den troon van Apollo. Het gezang, dat hem tijdens zijn leven onthouden was, was zijn Zwanezang geworden. — Tot zoover de mythe of sage.

Bij de Grieken was de zwaan de heilige vogel van Apollo, en in sommige mythen kondigt hij zijn dood aan door een klaaglied. Geen wonder daarom, dat de naam zwaan aan dichters wordt gegeven: Agrippijnsche Zwaan voor Vondel, Vacluses Zwaan voor Petrarca, Sulmo's Zwaan voor Ovidius, — en dat een laatste gedicht een Zwanezang genoemd wordt.

De slag bij Nieuwpoort was Da Costa's Zwanezang.

Behalve den gewonen zwaan kent men ook den zingenden zwaan, die het Noorden van Europa, Azië en Amerika bewoont en in Griekenland het geheele jaar door verblijft. Hij heeft eene heldere, welluidende stem, die hij vooral in tijden van gebrek onverpoosd laat hooren.

Ook bij het naderen van den dood laat hij zijne weemoedige tonen klinken.

Bij de oude Grieken was deze vogel aan Apollo geheiligd; men geloofde, dat het dier de gave der voorspelling bezat en in zijn gezang ook zijn naderenden dood aankondigde.

Om deze laatste reden noemt men het laatste lied eens dichters: zijn *zwanezang*.

Verder volgt de verklaring van eenige eigenaardige uitdrukkingen of spreekwijzen, als: de *Spaansche Tiberius* — de *Portugeesche Homerus* — de *Semiramis* van het Noorden — de Nederlandsche *Tacitus* — de Nederlandsche *Martialis* — hij is een *Amphitryon* — hij is een *Zoilus* — het *Procrustusbed* spreiden — met *Attisch* zout besprenkelen — een

panische schrik — een *Sisyphus*-arbeid — iemand *tantaliseeren* — een wet van *Perzen* en *Meden* — het *Trojaansche* paard inhalen.

Tiberius, Romeinsch keizer (14—37 n. C.), opvolger van Augustus, onderscheidde zich door zijne veldheerstalenten; na den dood van zijne gemalin Agrippina, huwde hij de dochter van Augustus. Zijne moeder *Livia* wist 4 n. C. den Keizer te bewegen, *Tiberius* als zijn zoon aan te nemen, en nadat hij het Romeinsch gezag aan den Rijn gehandhaafd had, werd hij tot mederegent aangesteld (13) en in 14 als keizer erkend. Zijne regeering, aanvankelijk gematigd, werd weldra eene aaneenschakeling van gruweldaden. Door de gestrengheid, waarmee Filips II v. Spanje te werk ging ten opzichte van *plakkaten* en *inquisitie* wordt hij weleens vergeleken met *Tiberius*, en noemt men hem den *Spaanschen* Tiberius.

De Portugeesche Homerus. Homerus ($\pm$ 950 v. C.) is de grootste heldendichter, die ooit geleefd heeft. Zijne twee grootsche dichtstukken: »*de Ilias*» en »*de Odyssee*» zijn tot op den huidigen dag onovertroffen gebleven. Welke onderwerpen deze stukken behandelen, is zeker elk der lezers bekend.

Hij, die Homerus nog het meest nabijkomt, is *Luis de Camoëns* (1524—1579), wiens dichtstuk »*Os Lusíados*» bijna even bekend is als de *Odyssee*. Het schetst den tocht van Vasco di Gama en zijne gezellen op hunne ontdekkingsreis naar Indië. Zoozeer is dit epos bij de Portugeezen bekend, dat niet alleen geleetterde personen, maar ook lieden uit den middelstand, ja, zelfs sommigen, die niet eens lezen kunnen, geheele stukken uit het hoofd opzeggen. Met recht heet L. d. Camoëns dus »*de Port. Homerus*».

De Semiramis van het Noorden. De historie verhaalt ons van eene mythische koningin van Assyrië, die met zoo veel beleid haar rijk bestuurde, dat haar naam soms tot vergelijking dient. Deze koningin, Semiramis genaamd, was de gemalin en opvolger van Ninus en regeerde roemrijk 42 jaar over Assyrië. Beroemd waren tijdens haar bewind de hangende tuinen van Babylon; merkwaardig ook zijn hare oorlogen tegen de Indiërs.

Margareta van Zweden (1332—1412) was eene even krachtige vrouw als Semiramis. Zij bracht in 1397 de Unie van Calmar tot stand, waarbij de drie noordsche rijken: Zweden, Noorwegen en Denemarken onder één hoofd werden vereenigd. Ook Semiramis bracht Babylonië en Assyrië onder één hoofd.

De Nederlandsche Tacitus. P. C. Tacitus is een Rom. geschiedschrijver,

die ook de zeden en gewoonten der Germanen beschreef. Helmers in zijne Holl. Natie zingt: (6e zang blz. 131)

Wie praalt aan Vondels zij' met ridderorde en band?
't Is Hooft! de Tacitus, de roem van Nederland!

De dichter Hooft heeft zijn grootsten roem behaald als geschiedschrijver. Welke werken hij op dit gebied gaf, kan men in elke geschiedenis der letterkunde vinden. Hij had, zooals verhaald wordt, Tacitus twaalf malen gelezen, vóór hij aan zijne Nederlandsche historiën de eerste hand legde.

De Nederlandsche Martialis. Martialis (Marcus Valerius) is een beroemd Romeinsch puntdichter (40—100). Hij schreef niet minder dan 14 boeken puntdichten, waarvan sommige zeer geestig en schrander, doch vele onwelvoeglijk, onkiesch zijn. De Ned. Martiaal is *Roemer Visscher*. Ook hij gaf in zijne »Brabbeling» een groot aantal grappige puntdichten of »Quicken», overvloeiend van levenslustige scherts en dat geestige losse (schoon soms wat onkiesche), waaraan de dichtkunst ten onzent geheel ontwend was en dat aan Martialis doet denken.

Hij is een Amphitryon. De Grieksche mythologie doet ons Amphitryon kennen als koning van Tiryne, die, als alle personen uit de godenleer der Ouden, een veelbewogen leven leidde, waarin vreemde en fabelachtige voorvallen elkander als om strijd afwisselden. Molière koos Amphitryon als hoofdpersoon in een zijner blijspelen, en sinds dien tijd noemt men naar aanleiding daarvan een' gullen, vroolijken gastheer een' *Amphitryon*.

Een Zoilus in de letterkundige wereld. Zoilus was een taalgeleerde van Amphipolis, die onder Ptolemaeus Philadelphus (285—247 v. C.) leefde. Hij is bekend door zijn kleingeestige vitterijen op Homerus. Een Zoilus in de letterkundige wereld is dus een kleingeestig vitter, een overdreven scherp en kwaadaardig beoordeelaar, een criticaster.

— *Een Procrustusbed spreiden.* Procrustus was een roover in Attica, die, onder den schijn van doortrekkende reizigers gastvrij in zijne woning op te nemen, hen doodde. Hij had namelijk twee bedden, een groot en een klein. Groote menschen wees hij het kleine bed als rustplaats aan, en hieuw hun dan de voeten af, die er buiten staken. Het groote bed echter was bestemd voor kleine menschen, die hij dan, onder voorwendsel van het bed voor hen pasklaar te maken, uitrekte, totdat zij ten gevolge van de hevige pijnen stierven. Nu spreekt men heden ten dage nog wel van het Procrustusbed der critiek. Sommige critici n.l. hebben de onhebbelijke gewoonte, alles wat men aan hun oordeel onderwerpt, alleen te beschouwen van het standpunt, waarop zij met hun eigen dikwijls

bekrompen denkbeelden staan, en het daarnaar te verwringen of te verminken. In allen gevalle komt er zelden een geschrift geheel onghavend van onder hunne handen te voorschijn. Er valt altijd wat af te kappen of bij te voegen (uit te rekken) evenals bij de gasten van Procrustus.

Met Attisch zout besprenkelen. Het landschap Attica in Middel-Griekenland of Hellas had tot hoofdplaats Athene, eene stad, wier bewoners, evenals de Parijzenaars, uitmunten door *luim* en *geestigheid*, en deze eigenaardigheden kenmerkten hen zoowel in voor- als tegenspoed. Naar die Atheners heeft men nu geestvolle gezegden, vroolijke luim en fijne opmerkingen met den naam van *Attisch zout* bestempeld. Evenals het zout de spijzen kruidt en smakelijk maakt, zoo kruiden vroolijke kout, luimige invallen, koddige zinzendingen enz. het gesprek. Als nu gesprekken besprenkeld heeten met *Attisch zout*, dan is dat een lofspraak van hooge waarde.

Een panische schrik = een schrik, zooals door den afzichtelijken veldgod, Pan, onder de Titanen (reuzen) werd verwekt, toen zij den hemel wilden bestormen om Jupiter te ontronen. Een *panische* schrik is dus een *grootte, volkomen, algemeene* schrik.

Pan was, volgens de weelderige phantasie der Grieken, een *wanstaltig, gedrochtelijk* wezen, een soort van duivel. Hij droeg een paar hoornen op het hoofd; een neus, als die van een bok, misvormde zijn gelaat; hij had bokspooten en een langen, slependen staart. Van dit woord *Pan* is afgeleid het znw. *paniek* (= onverklaarbare, algemeene schrik, bv. bij een leger, dat op de vlucht slaat) en het bvn. *panisch*. Daar Pan het beeld was van het schrikwekkende of angstaanjagende, is de beteekenis dezer woorden duidelijk.

Een Sisyphus-arbeid. *Sisyphus*, een gewezen koning van Corinthe, moest, volgens de Grieksche mythe, in de onderwereld aanhoudend een steen tegen een berg opwentelen, eigenlijk een beeld van de rusteloos op- en neergaande zeegolven, maar later als een straf beschouwd, waaraan men dan ook eene misdaad verbond. Met het werk van dezen Sisyphus wordt vergeleken alle arbeid die doelloos is, of boven de maat der krachten gaat. In het tweede bedrijf van *Palamedes*, eerste tooneel, wordt deze Sisyphus, opgejaagd door Megera, eene der wraakgodinnen, op de planken gebracht.

Sisyphus, de stichter der stad Ephyra, welke later Corinthe genoemd werd, had volgens eene legende de geheimen der goden verraden. Daarom was hem door Minos als straf in de onderwereld opgelegd, een rotsblok naar den top van een berg te rollen. Wanneer hij zijne taak bijna had volbracht, rolde het blok weder naar beneden, zoodat de arbeid opnieuw een aanvang moest nemen.

Aan dezen persoon Sisyphus is de uitdrukking »Sisyphus-arbeid» ontleend. Men wil er mee te kennen geven een vergeefs, nutteloos streven naar datgene, wat 's menschen kracht te boven gaat.

Iemand tantalisieren. Tantalus was een koning in Phrygië. Hem werd eene goddelijke afkomst toegeschreven, ook was hij zeer bevriend met de goden. Evenwel twijfelde hij aan hunne alwetendheid, en om van dezen twijfel verlost te zijn, stelde hij hen op de proef. Hij noodigde hen op een maal, waar hij hen zijn in stukken gehouwen zoon als wildbraad liet voorzetten. Hierover werden de goden zoo vertoornd, dat hij als straf voor zijn misdrijf, in de Onderwereld in een water geplaatst werd, dat hem tot aan de lippen reikte, terwijl een boom met geurige vruchten boven zijn hoofd de takken neerliet. Hier moest Tantalus eeuwigen honger en dorst lijden; wilde hij eten, de takken met de geurige vruchten trokken zich onder zijne hand terug; wilde hij drinken, het water verwijderde zich van zijne lippen. Wekt men nu bij iemand lusten op, die niet te bevredigen zijn, of vuurt men die aan, plaagt, sart men hem dus, zooals de goden Tantalus deden, dan *tantaliseert* men hem. (Zie bijv. *Camera Obsc.* blz. 8).

Dat is eene wet van Perzen en Meden. De oude geschiedenis verhaalt ons, dat bij de Perzen en Meden eene wet, eenmaal gemaakt en afgekondigd, eene eeuwig verbindende kracht had en dus nooit herroepen, afgeschafft of buiten werking gesteld kon worden.

Vandaar, dat eene bepaling, waarvan in geen enkel geval, hoe ook genaamd, afgeweken mag worden, »eene wet van Perzen en Meden» genoemd wordt. Zie in Esther I: 19, dat de »tegenwoordige» beteekenis al vrij oud is.

Het Trojaansche paard inhalen. In den Troj. oorlog viel Troje door eene krijgslid den Grieken in handen. Zij hadden een groot houten paard vervaardigd, waarin een aantal soldaten verborgen waren, en nu maakte Sinon den Trojanen diets, dat zij, die dit paard in bezit hadden, onverwinnlijk waren. Ondanks de waarschuwingen van den priester Laokon braken zij een deel van de poort af en haalden het paard met gejuich binnen. 's Nachts kwamen de Grieken echter terug, en de verborgen soldaten verlieten hunne schuilplaats, waarop zij weldra van de stad meester waren. Dit feit uit de Oude Gesch. gaf aanleiding tot genoemde uitdrukking, die gebezigd wordt, wanneer men argeloos het gevaar, zijn ongeluk, zijn ondergang berokkent, terwijl men juist het tegendeel verwachtte.

Nog volgt de verklaring van enkele spreekwoorden en spreekwijzen:

De vlag dekt de lading. — *Hij is op eene stroowisch komen aandrijven* —

Hij laat hem vergulde pillen slikken — Hij heeft de gebreken zijner deugden — De muren hebben ooren — Elf is 't gekkennummer — Hij is een lichtmis — Hij pakt zijne biezen — Hij zendt uilen naar Athene — Daar is het hutje met het mutje.

De vlag dekt de lading. Deze spreekwijze is ontleend aan de scheepvaart, in tijden van oorlog. Zijn twee staten met elkaar in oorlog en bestaat er een verdrag, om den handel van neutrale mogendheden op de havens van beide landen niet te belemmeren, dan moet men natuurlijk op de vlag, welke een schip voert, afgaan bij de beoordeeling, of het al dan niet tot eenen onzijdigen staat behoort. In het eerste geval strekt de vlag tot bescherming, tot dekking van de lading, welke het schip inhoudt. Het teeken van afkomst vrijwaart de zaak, welke het voert, dus van elken aanval. Hiermee stemt het figuurlijk gebruik der uitdrukking geheel overeen. Zoo is de naam van den schrijver vaak voldoende, om een boek tegen elke afkeuring te beveiligen; een adellijke titel strekt dikwijls, om zijnen drager te beschermen tegen eenen billijken aanval. In het algemeen: *uitwendigheden dragen gewoonlijk bij tot eene meer gunstige beoordeeling van het inwendige, dan waarop het door zijne innerlijke waarde aanspraak zou mogen maken.* Heeft het misbruik, dat men vaak maakte van het varen onder bevriende of neutrale vlag soms aanleiding tot de ongunstige bijbeteekenis, aan de uitdrukking gegeven?

Hij is op eene stroowisch komen aandrijven. Eene stroowisch is een platte bundel stroo. Nu heeft in ons land het stroo geene groote waarde, maar eer eene geringe. Dit heeft er toe geleid, om iemand van weinig beteekenis met stroo te vergelijken. Men zegt b.v. een »mannelijc van stroo» van iemand, die zwak is. Zoo ziet men in de gedachte ook een bundel stroo, wellicht weggeworpen, komen aandrijven op het water. Omdat eene stroowisch bijna geene waarde heeft, gaf dit aanleiding van iemand, die arm, behoeftig of berooid in stad of dorp zich vestigde, te zeggen, dat hij op eene stroowisch is komen aandrijven.

»Wij willen ons niet uitgeven voor hetgeen we niet bennen, gelijk er menig is, die op eene stroowisch is komen aandrijven. (Justus van Effen).

Hij laat hem vergulde pillen slikken. In eigenlijken zin is eene pil een geneesmiddel. De vaak bittere smaak, welken dit middel bezit, heeft aanleiding gegeven, dat *pil* in vele uitdrukkingen eene ongunstige beteekenis heeft gekregen. Zoo spreekt men bijv. van: *dit is eene harde pil* voor hem, wat beteekent: dit is hard, pijnlijk, stuitend voor hem. Ook in: *iemand vergulde pillen laten slikken*, heeft pil eene ongunstige beteekenis. Wanneer men in eigenl. zin de pillen verguldt, dan wordt wel het uiterlijke verfraaid, doch het innerlijke verliest zijne eigenschap

niet: de pil blijft even bitter, als zij vroeger was. Iemand vergulde pillen laten slikken, wil dus zeggen: hem iets onaangenaams in vriendelijke woorden mededeelen.

Hij heeft de gebreken zijner deugden. Elke deugd heeft hare grenzen, die zij niet kan overschrijden, zonder te ontaarden. Zoo verandert onderdanigheid licht in slaafsche onderworpenheid, toegevendheid in vertroeteling, mildheid in verkwisting, spaarzaamheid in gierigheid, godsdienstigheid in dweperij, vasthoudendheid van beginselen in stijfhoofdigheid of hardnekkigheid enz. Maakt nu iemand zich bij het volgen van de goede genegenheden zijns harten, bij het beoefenen van deugden, aan overdrijving schuldig, waardoor zijne deugden in gebreken veranderen, dan zegt men wel: *hij heeft de gebreken zijner deugden.*

De muren hebben ooren. Deze uitdrukking behoort tot de volkstaal. Behalve dat de muren ooren hebben, weten we tevens uit den mond van het volk, dat *kleine potjes ook ooren hebben*, en dat *eene hongerige maag geen ooren heeft*. Dergelijke uitdrukkingen zijn natuurlijk alle overdachtelijk. Met de *kleine potjes* bedoelt men *kleine kinderen*; met de *hongerige maag* den *hongerigen mensch*. En met de muren in bovenst. uitdrukking worden niet eigenlijk de *muren*, maar de *personen* bedoeld, die daarachter verscholen kunnen zijn, en men wil er alsdan mee te kennen geven, dat het raadzaam is, in zijn spreken voorzichtig te zijn.

Elf is 't gekkennummer. *Elf* had vroeger ook de beteekenis van *alf*, waaronder men oudtijds verstond: een *gedrocht*, *spooksel*, alsmede een *zot*, een *dwaas*. Toen nu het woord *alf*, *elf* in deze bet. in onbruik geraakte, werd het begrip er van vastgeknoopt aan het *telwoord* elf, en zodoende heet dit thans het *gekkennummer*.

Hij is een lichtmis. Dit woord is beter bekend naar zijne bet. dan naar zijn oorsprong. Een *lichtmis* is een *losbol*, een *doordraaier*, een man zonder *zeden* enz. In den R. C. eeredienst behoort *lichtmis* tot de feestdagen, aan Maria gewijd; deze Mariadag valt op 2 Februari en wordt ook wel *Vrouwendag* geheeten. Beide woorden *Lichtmis* en *Vrouwendag* leven in den mond des volks, en in de C. O. van Hildebrand vindt men er de weerspiegeling van: Oom Stastok begon neef Hildebrand om zijne robe de cambre voor »een overgegeven *lichtmis*» te houden (blz. 43, 13e druk) en »zijn (des buitenmans) moestuin wordt *sedert Vrouwendag* in orde gebracht (blz. 226, 13e druk). — Dat *lichtmis* (losbol) uit *lichtmis* (kerkelijk feest) ontstond, is niet onaannemelijk. — Het feest werd met grooten luister gevierd, en eene zee van licht straalde van al de kaarsen, die ter eere van Maria in de kerken werden ontstoken, vartlaar *licht-mis*

(eene *mis* = kerkelijke dienst). Het feest was eene herinnering aan het tempelbezoek van Maria, den 40en dag na de geboorte van Christus, tot het brengen van het reinigingsoffer en de voorstelling van haar eenig geboren zoon. Het groot aantal waskaarsen, dat bij den eredienst wordt ontstoken, is een zinnebeeld en doelt op de voorspelling, dat Christus zal wezen een *licht*, tot verlichting der Heidenen. Nu meen ik weleens gelezen te hebben, dat het groote kerkelijke feest ook aanleiding gaf tot burgerlijke feesten en dat deze langzamerhand ontaardden in ongebondenheden, zwelgpactijen enz. Het woord *lichtmis* (losbol) zou dan eene afbrokkeling zijn van *lichtmisvierder* (vergelijk *winkel* voor winkelhuis, *braam* voor braambezie enz.), en men kon te eerder tot deze afbrokkeling komen, omdat er woorden bestonden als: *lichttekooi*, *lichthoofd*, *lichthart* enz.

— *Hij pakt zijne biezen.* Zijne *biezen* pakken wordt door Harrebomée opgenomen zonder verklaring. De bedoeling is, dat iemand zijne kleeren enz. bijeenpakt (Fr. plier bagage) en vertrekt, eigenl. werden *biezen* veel gebezigd tot het vlechten van matwerk, waarin iets gepakt kon worden (men denke aan *vijgenmatten*, de voorwerpen, waarin vijgen verpakt en verzonden worden en waarnaar weer zomerhoeden, van biezen gevlochten, genoemd werden); ook deden biezen veel dienst als bindwerk, — verder gebruikte men *biezen* matten om er iets in te pakken. Wie dus zijne biezen pakt, doet hetzelfde als hij, die thans zegt: Ik ga mijn koffer pakken, d. i. ik pak al het mijn bijeen en ga mijn dienst, dit huis, dit dorp, die stad enz. verlaten. In den loop der tijden kreeg »zijne biezen pakken» eene min gunstige bet., daar het in bet. op ééne lijn werd gesteld met: *de plaat poetsen*, *er van doorgaan*, *zich verwijderen* enz.

Hij zendt uilen naar Athene. De uil, de vogel van Minerva, was in Athene, de stad aan deze godin gewijd, natuurlijk zeer in aanzien; men vond er in eigenl. zin zeer veel uilen, evenals in oude dagen in de stad Bern vele *beren*. Wie nu naar Athene nog uilen zond, deed een noodeloos werk, beging eene dwaasheid, evenals hij, die water naar zee brengt of balken naar Noorwegen zendt. (Zie ook blz. 58).

— *Daar is het hutje met het mutje.* *Hutje met mutje* is eene woordspeling, zooals ons volk er gaarne maakt. De tijd van oorsprong is mij niet bekend; wel vindt men bij *WELLAND*, dat *mutje* hier zou staan voor *motje* en dit eene zeug of een vrouwelijk varken zou bet. Volgens deze opvatting geeft men dan het hok met het varken tegelijk: *dat is allēs samen*. Ik durf niet beslissen, of deze verklaring grond heeft.

Eene andere verklaring is deze, dat *mutje* = *motje* en dit *mot* = stof, *vuil*. Bij *WELLAND* vindt men nog *mot* in de bet. van *turfmoln*, en, als

ik mij niet bedrieg, wordt dit woord *turfmot* nog in Overijsel gebezigd. Ook geeft WEILAND op, dat in 't Hoogd. eene mulle, zwarte aarde, aan turfgrond gelijk, *moth* of *modt* heet. Volgens deze verklaring zou de spreekwijze dus bet.: *Daar is het huisje met al wat er in is*, zelfs met zijn stoffig vuil; daar is de zaak geheel en al, zonder dat er iets aan ontbreekt; daar is alles in en met alles.

A. Ter overdenking en bewerking geven wij nog de volgende uitdrukkingen en spreekwijzen, met eene korte aantekening, waar het ons noodig voorkwam.

Een glaasje aan of op den valreep.

Zeewezen 1). De valreep is eigenlijk een touw, van het scheepsboord af hangende op de plaats, waar men op- en afstijgt; hij dient om hem, die de trap opkomt of afgaat, te helpen; — bij uitbreiding die plaats zelve. Een afscheidsglaasje, een afscheidsdronk.

Buiten pijn en banden bekennen.

Lijfstr. rechtspl. 1). De gefolterde moest later zijne bekentenis gestand doen; anders had zij geene waarde.

Met de noorderzon ver-
trekken.

Volkstaal. Des nachts, in alle stilte (ook met de stille trom) om schulden enz. de stad verlaten, zonder zijn adres achter te laten.

Zeemanschap gebruiken.

Zeewezen. Wat geven en nemen naar omstandigheden, zooals de schipper handelt naar wind en tij; schipperen.

Door de mazen kruipen.

Visscherij. Bijv. door de mazen (= kleine openingen, leemten) der wet, der verordeningen, voorschriften enz.

In iemands zog varen.

Zeewezen. Elk varend schip teekent zijn weg door het zog (van zuigen); wie in 't zog vaart van eenig schip, vaart gemakkelijk; heeft ook denzelfden koers.

De keerzijde der medaille
of van den penning.

Elke medaille (penning) heeft twee zijden. Er is eene fraai bewerkte zijde, meestal met halfverheven beeldwerk — en de tegenzijde is minder fraai, is glad en effen. Evenzoo: het voor en tegen, de licht- en schaduwzijde. Potgieter 2) 465.

Om de boomen het bosch
niet zien.

Volkstaal. Geen oog hebben voor het geheel, enkel letten op kleine onderdeelen.

• Iemand in de wielen rijden.

Koetsier. Tegenwerken, belemmeren, stremmen.

1) De bet. is: Deze uitdrukking is aan het zeewezen de lijfstraffelijke rechtspleging enz. enz. ontleend.

2) Met Potgieter bedoelen wij zijn Proza, het cijfer wijst de blz. aan.

- De waarheid verbloemen. Volkstaal. Opsmukken, verhelen, bewimpelen.
- Iemand in het zonnetje zetten. Volkstaal. Ironisch, voor iemand beet hebben, een loopje met iemand nemen.
- De wal keert het schip. Zeewezen. Natuurlijke omstandigheden dwingen de weelde tot stilstand of nadenken.
- Iemand het gras voor de voeten wegmaaien. Volkstaal. Iemand de gelegenheid (tot spreken) benemen, — iemand te vlug af zijn, iemand vóór zijn.
- In de schaduw stellen. Volkstaal. Iemand overtreffen, boven iemand uitmunten, uitsteken enz.
- De spons halen over. Herbergier. 't Bewijs van schuld vernietigen.
- In goede aarde vallen. Landman. Ter harte genomen worden, vruchtdragend zijn.
- Zich vergapen aan. Volkstaal. Door den schijn zich laten bedriegen.
- Aan den weg timmeren. Volkstaal. Blootstaan of zich blootstellen aan openlijke critiek.
- Op de lange baan schuiven. Volgens Brill (Nieuw Archief voor Ned. taalkunde blz. 428) eene verbastering van: auf die lange bank schieben d. i. das gericht aufschieben, aufschlagen (n.l. door het wegschuiven of opslaan der op schragen liggende planken van de vierschaar; dus onbepaald uitstellen, verdagen.
- Met alle winden kunnen waaien. Volkstaal. Met alle partijen kunnen meegaan; vooral, de bovendrijvende partij aanhangen.
- Op eigen beenen kunnen staan. Volkstaal. Zelfstandig zijn, op eigen wieken kunnen drijven.
- Zich aangorden tot: Oorlog. Den gordel om de lendenen slaan, om vastheid, stevigheid aan gestalte of kleeding te geven. Zich gereedmaken tot den strijd, op elk gebied; den strijd aanbinden.
- De hand lichten met. Volkstaal. Niet al zijne kracht, al zijn best doen, (bijv. bij eene taak).
- Zich vergripen aan iemand (iets). Volkstaal. Zich mis-grijpen, verkeerd handelen; iemand aanvallen; iets schenden, stelen enz.
- Eene spaak steken in. Koetsier. Meestal: eene spaak steken in het wiel (van den vooruitgang). Tegenhouden, verhinderen, beletten, hinderpalen stellen aan.
- Zich spenen van. Volkstaal. Een kind spenen d. i. het de moederborst onthouden. Zich spenen van de studie, van lectuur enz. = zich onthouden. Potgieter 379; Hildebr. blz. 26.

De zon niet in 't water kunnen zien schijnen.

Iemand te paard helpen.

Met hand en tand verdedigen.
Mank gaan aan.

Bij mangel van.
De bot vergallen.
Den voet lichten.

Eene struisvogelpolitiek volgen.

Tusschen de partijen doorzeilen.

Weerklank vinden.

In 't aan(ge)zicht slaan.

Onder de oogen zien.

Vaardig worden over.

Baan breken.

Het ijs breken.

Op het tapijt brengen.

Te berde brengen.

Ter tafel brengen.

Ter baan brengen.
Den stempel zetten op.

Te veel hooi op de vork nemen.

Volkstaal. Niet kunnen zien, dat anderen eenigen voorspoed, vreugde, vermaak enz hebben.

Ruiter. Iemand voorthelpen, begunstigen, steunen.

Ook: met hand en tand vasthouden.

Volkstaal. Lijden aan eenig gebrek, — eene redeneering gaat mank aan betoogkracht. Mank, verminken.

Bij gebrek aan, bij ontstentenis van.

Visscherij. Iets bederven.

Volkstaal. Iemand doen vallen, fig. iemand uit eene betrekking, uit een ambt dringen, iemand onderkruppen.

Volkstaal. Eene staatkunde volgen, die geene rekening houdt met de critiek, de eischen der tegenpartij; — die blind is voor die critiek enz.

Zeewezen.

Toonkunst. De weerklank is de terugklank, zooveel als de echo; bij 't aanslaan of aanstrijken van een toon beginnen soms glazen, vensterruiten enz. mee te trillen, in denzelfden toon.

Volkstaal. De deugd, den godsdienst enz. diep beleedigen, hoonen.

Volkstaal. Iemand (iets) aandurven, niet bang zijn voor.

De geest der voorspelling werd vaardig over hem; kwam over hem heen gevaren, deed zich in hem gevoelen.

Een baanbreker is een wegbereider; men denke aan onbegane wouden.

Schipper. Den vaarweg open maken; de voorganger, de wegbereider zijn.

Het tapijt is het groene, lakensche kleed, 'twelk over eene bestuurtafel ligt. Potgieter, 377.

Onder de aandacht brengen. Berde, berd, bret, bord = plank, waarop iets gepubliceerd wordt.

Eene uitdrukking in vergaderingen gebruikelijk voor: aan de orde stellen.

Zie Staring, Verjaardag, vers 130.

Kenmerken, waarmerken. Vondel heeft op de meeste zijner treurspelen den stempel gezet van zijn genie.

Landbouw. Te veel van zijne krachten vorderen, te zwaar eene taak op zich nemen.

- Oog om oog, tand om tand. Mozaïsche wetgeving. Vergeld kwaad met kwaad.
- Geen oog hebben voor. Voor kunst, evenredigheid, schoone vormen, geen oog = smaak, gevoel hebben.
- Eèn oog in 't zeil houden. Zeewezen of schipperij. Waakzaam zijn, opletten, wakker zijn.
- Densplinter zien in 't oog van. Bijbel. Eigenl. den splinter zien in 't oog van een ander, en den balk niet zien in eigen oogen = Blind zijn voor eigen grove gebreken, en helderziende, waar het gelijkssoortige kleine fouten bij anderen geldt.
- Iets voor het oog doen. Volkstaal. Iets doen voor den schijn, om den schijn te redden, doch niet met instemming, overtuiging.
- Op twee gedachten hinken. Volkstaal. Niet weten, wat van twee dingen te doen, te kiezen, besluiteloos zijn. Men denke aan Hercules aan den tweesprong.
- Iets voor goede munt aannemen of opnemen. Volkstaal. Iets voor echt houden, als eene zaak van waarde beschouwen, ernstig opvatten.
- Van toeten noch blazen weten. Volkstaal. Toeten is blazen op een hoorn; vooral op een koehoorn. Fig. nergens iets van weten, onbedreven zijn in 't alledaagsche, volstrekt niets weten (of kunnen).
- Met eens anders veeren pronken. Ontleend aan de fabel, waarin de kraan pronkt met de veeren van den pauw.
- Aan boord klampen. Zee wezen. Iemand aanspreken, iemand dringend om iets verzoeken, bij iemand naricht inwinnen.
- Zich verkneukelen in. Volkstaal. Plezier hebben in, zich de kneukels of knokkels wrijven van genoeg, van vreugde; meestal in ongunstigen zin.
- In den wind (in de lucht) schermen. Zonder doel handelen, vooral: redeneeren zonder zin of slot.
- Den rooden haan laten kraaien. Oorlog. In brand steken. Zie Gijsbrecht van A., vers 527.
- Zich op glad ijs wagen. Zich aan gevaar blootstellen, roekeloos zijn, zich wagen.
- Iemand onder de duiven schieten. Volkstaal. Duiven = klanten; — men weet, dat vroeger op duiven geen eigendomsrecht bestond.
- Iets op een goudschaaltje wegen. Zeer nauwlettend en voorzichtig zijn, bijv. hij weegt zijne woorden op een goudschaaltje.
- Op groote schaal. Eene kaart van een terrein kan op eene schaal van 100, 500, 1000, 2500 ge-

- Een doorn in 't oog.
- Op losse schroeven zetten.
- In de engte drijven.
- Van stapelloopen.
- Vast in zijne schoenen staan.
- Door de vingers zien.
- Een stokpaardje berijden.
- Over de brug komen.
- Van den wal in de sloot raken of komen.
- Dat staat als een paal boven water.
- Onbeslagen ten ijs komen.
- Kromme sprongen maken.
- Onder de plak zitten.
- Naar de oude sleur.
- Boven perk en peil.
- Het hoofd bieden.
- Het hoofd stooten.
- Het hoofd opsteken.
- Het hoofd in den schoot leggen.
- Verslaafd zijn aan.
- Den draad kwijt zijn.
- Iets voor een appel en een ei verkoopen.
- Iemand man en paard noemen.
- teekend worden. Op groote schaal nu is de schaal van 100 d. i. elke 100 Meter wordt voorgesteld door 1 Meter in teekening. Alles wordt dan ruim en breed voorgesteld.
- De voorspoed van zijn mededinger (concurrent) is hem een doorn in 't oog = in hooge mate hinderlijk, veroorzaakt hem veel leed.
- Doen wankelen, allen grond benemen; onzeker doen zijn.
- Jacht. In de klem, in verlegenheid brengen.
- Scheepsbouw. Te water doen gaan, in werking, in dienst stellen.
- Volkstaal. Niet wankelen in zijne opvatting, overtuiging enz.
- Iets oogluikend toelaten.
- Bij een examen, in een gesprek een liefhebberij-studie te pas brengen; vragen stellen over zulk een onderwerp enz.
- Volkstaal. Betalen; nog eischt men op vele bruggen geld voor den overtocht.
- Van kwaad tot erger vervallen.
- Dat is zeer klaar en duidelijk, ieder ziet het in; dat is helder uiteraard.
- Niet goed voorbereid zijnde, zich wagen.
- Dwaze stappen doen, verkeerdheden begaan.
- De plak was het teeken van het schoolmeesterlijk gezag.
- Op ouderwetschen trant.
- Buiten alle maat, buiten alle verhouding.
- Tegenstand bieden.
- Tegenstand, afwering vinden, schipbreuk lijden.
- In opstand komen, zich verzetten.
- Zich onderwerpen, allen tegenstand laten varen, berusten in iets.
- De slaaf zijn van.
- Het oorzakelijk verband uit het oog verloren hebben, den goeden gang missen.
- Afstaan voor eene kleinigheid.
- Staring. De Bultenaars, vers 71. Ook het paard des ridders enz. droeg oudtijds een eigen naam, Bucephalus, Bayard enz.

- Iemand aan den dijk zetten. Iemand aan of op den dijk zetten d. i. iemand uit zijne woning jagen, berooven van dak, of: een bestaan, betrekking, ambt, baantje ontnemen.
- Iemand (iets) met eene zwarte kool teekenen. Iemands verkeerdheden in 't licht stellen, iemand hekelen; met zwarte kleuren afbeelden.
- De lier (harp) aan de wilgen hangen. Da Costa, Voorzang 25 jaren, vers 26. (De oorsprong ligt in den Bijbel, zie Laurillard: (Bijbel en Volkstaal).
- Een wit voetje hebben bij iemand. Bij iemand iets vóór hebben, — wit = goed, lief, vroolijk.
- Iemand het hof maken. Iemand (vooral eene dame of een meisje) hulde, eerbied bewijzen, voorkomend zijn jegens.
- In de weer zijn. Zich weren, inspanssen.
- Over den hekel halen. Landbouw. Een hekel is eene stevige plank met lange ijzeren pennen doorslagen, die in rijen naast elkander staan.
- Visschen naar iets. Visscherij. Trachten achter een geheim te komen.
- Achter de schermen. Tooneel. In stilte, in 't geheim, in 't verborgen.
- Aan de groote klok hangen. Alom bekend maken, luide verkondigen.
- Schipbreuk lijden. Zeewezen. Te gronde gaan.
- Den doorslag geven. Weegschaal.
- Halen bij. Idem. Potgieter, 429.
- Opwegen tegen. Idem.
- Gewicht in de schaal leggen. Idem. Dit getuigenis zal — d. i., het is hoogst belangrijk.
- Den steen der wijzen zoeken. Het middel zoeken om van onedele metalen enz. goud te maken. Potgieter, 283. 1)
- Iets over het hoofd zien. Kleinigheden, kleine kinderen ziet men over 't hoofd.
- Lont ruiken. Men denke aan oude geweren, die met eene lont werden afgevuurd. Onraad bespeuren.
- De lucht krijgen van. Jacht. Iets bespeuren, bemerken.
- In overweging nemen. Vergelijk: overwegen en overwégen (= overdenken, overpeinzen, tot voorwerp van onderzoek en navorsching maken).
- Iets in pacht hebben. Ironisch: bijv. de wijsheid, de geleerdheid.

1) Cats zegt van den Steen der wijzen:

Schoon al de zee quickzilver waer,
 En dat ghy, in haer diepten, maer
 Een stuccken steens eens werpen wout:
 De gantsche zee waer enckel gout.

Sinne- en Minnebeelden.

Iets opdiepen.
 Het blaadje omkeeren.
 Inbreuk maken op.
 Te huis zijn in.
 Iets of iemand op den voet volgen.
 Eene hooge vlucht nemen.
 De rookende vlaswiek uitblusschen.
 In 't ootje nemen.
 Iemands doopceel lichten.
 Voet geven aan.
 Het gras niet laten groeien over.
 Iemand een' valstrik zetten.
 De bordjes verhangen.
 Het heft in handen hebben.
 Iemand iets op de mouw spelden.
 De ooren spitsen.
 Het hazenpad kiezen.
 Onder de voet halen.
 Iemand op de been helpen.
 Een kruidenierspolitiek.
 Het oor hebben van.
 Het oor leenen aan.
 Veel noten op zijn' zang hebben.
 Op heete kolen staan.
 Den boventoon voeren.
 Krokodillentranen schreien.
 Zijn sporen verdiend hebben.
 Den ban uitspreken over.
 Offeren op het altaar des vaderlands.
 Ontwassen zijn aan.
 Den vrijen teugel vieren.
 Grasduinen of in grasduinen gaan.

Uit het diep ophalen. Eene geschiedenis, eene reeks van feiten enz.
 Boekhouden. Aan de ééne zijde staat het credit, aan de andere het debet.
 Schenden, overtreden, verbreken, breken.
 Van zijne woning kent men alle hoekjes en hokjes, alle bijzonderheden.
 In alles geregeld volgen, bijv. een betoog.
 Vogels. Dichter, redenaar.
 Bijbel. Eene vlaswiek is een bundeltje vlas; een beginsel vernietigen.
 Jongensspel. Knikkeren; de knikers in den kring, het kultje, zijn het mikpunt.
 Iemands afkomst nasporen, bekend maken. Vroeger waren de doopregisters, wat thans de burgerlijke stand is.

Potgieter, 3.

Voet = ruimte.
 Niet uitstellen, niet talmen, niet ongemerkt laten voorbijgaan.
 Jacht. Potgieter, 397.
 Op andere (tegengestelde wijze) handelen, met de tegenpartij meegaan.
 Het heft is het handvat van een mes.
 Iemand iets wijs maken.

Paard. Scherp luisteren.

Eene bekrompen, kleingeestige staatkunde.
 Zij hadden lang het oor des konings.
 Potgieter, 456.

Lijfstraff. rechtspl.

Geveinsde tranen. De krokodil, zegt men, bootst een schreiend kind na, om menschen tot zich te lokken.

Ridderwezen.

Zie Warenar, door Dr. J. Verdam, vers 934.

In de hand werken.
 Alle zeilen bijzetten.
 De handen ineenslaan.
 Uit den band springen.
 Luchtkasteelen bouwen.

Op 't spoor brengen.
 Dat is koren op hun molen.
 In het licht geven.
 In het licht stellen.
 Zijn licht niet onder de
 korenmaat zetten.
 Het licht zien.
 De hand aan den ploeg
 slaan.
 Zijn zegel hechten aan.

Speling laten.
 Vrij spel laten.
 Op het spel zetten.
 Uit de lucht grijpen.
 De speelbal zijn van.
 De vlag strijken.
 In 'tgareel slaan.

Opgewassen zijn tegen.

Van meet af.

Enten op iets.

Een' dam opwerpen tegen.
 Het zeil te hoog in top
 halen.
 In 'tzeiltje waaien.

Vóór den wind varen.
 Den vinger leggen op.
 De sikkels zetten in.

Braak laten liggen.
 In slaap wiegen.
 Peil trekken op.

Dwaze plannen vormen, hersenschimmen
 najagen enz.

Bijbel. Niet verborgen houden.

Het levenslicht aanschouwen.
 Landbouw.

Feudale tijd; als echt erkennen,
 goedkeuren; thans onderteekenen.
 Speelruimte, eenige vrijheid gunnen.

Verzinnen; iets zonder grond mededeelen.

Zeeoorlog. Zich overgeven.
 Landbouw. Een gareel is een lederen
 halsjuk, een halsgordel. Dag aan dag
 zijn we geslagen in 't gareel van onzen
 plicht.

Even sterk gewassen zijn als, even
 krachtig zijn.

Kinderspel. Van de streep of meet
 af, d. i. van 't begin af.

Tuinbouw. De kennis der algebra
 moet geënt worden op die der rekenkunde;
 d. i. gevestigd, gegrondvest enz.

Zeewezen. Alles inspannen om uiter-
 lijk vertoon te maken.

Zeewezen. Er is voorspoed, het gaat
 vóór den wind.

Aanwijzen, toonen.

Eene sikkels is een werktuig om koren,
 gras te snijden, een mes in den vorm
 van eene halve maan.

Het peil is een (vastgesteld) hoogtemerk.
 bijv. A. P. Peil; trekken = de hoogte
 nemen, of meten naar een vasten grond-
 slag.

In den haak zij n.
Te velde trekken tegen.
Zich wijden aan.

In 't strijdperk (krijt) treden.
Uit den weg ruimen.

Dobberen tusschen.

Aan den leiband loopen.

Op sleeptouw nemen.

Het vuur na aan de schenen
leggen.

Met voeten treden.
Munt slaan uit.

Over éé nen kam scheren.
Iemands hoofd op hol
brengen.

Over het paard tillen.

De pil vergulden.

Hij is maar een figurant.
Iemand iets uit de handen
nemen.

Dat is een kolfje naar mijn
hand.

Iemand iets op het hart
drukken (binden).

In den winkelhaak passen of sluiten.

Oorlog.

Zich (toe)wijden aan de studie, enz.
evenals een geestelijk heer, die eene wijding
ontvangt, zich toewijdt aan den dienst
der kerk.

Ridderwezen.

(Iemand) van kant maken, dooden. Hij
is dan niet langer een wegversperder.

Hengelaar. Leven en dood, hoop en
vrees.

Zich door anderen op staatk. of zedelijk
gebied laten leiden, niet zelfstandig zijn.

Iemand helpen, er mee door slaepen
bijv. bij studiën voor een examen.

Lijfstraff. rechtspl. In 't nauw
brengen, benauwen, in de engte drijven.

Zijn geluk, zijne toekomst.

Voordeel trekken uit, zijn voordeel doen
met.

Allen als gelijken behandelen.

Iemand zoo ver brengen, dat hij niet
meer weet, wat hij doet.

Over = op. Helpen, steunen, voorthel-
pen, wie het niet altijd verdient.

Eene onaangename zaak aannemelijk voor-
stellen, met zachte woorden iets bitters
zeggen of doen slikken.

Tooneel.

Iemand helpen, — iets zelf doen.

Dat is een buitenkansje, ziedaar iets, dat
mij lijkt.

B. Wanneer zegt men, dat iemand paarden voor de zwijnen werpt?

» » » dat iemand pal staat?

» » » dat iemand koeien met gouden hoornen
verwacht?

» » » dat iemand iets onder den hamer brengt?

» » » dat iemand water naar zee draagt?

» » » dat iemand aan een euvel mank gaat?

» » » dat iemand een' wissel op de toekomst
afgeeft?

» » » dat iemand iets onder de voet haalt?

» » » dat iemand de hand in eigen boezem moet
steken?

- Wanneer zegt men, dat iemand den vinger op de wonde legt?
- » » » dat iemands gelukster taant?
  - » » » dat iemand den goeden smaak tergt?
  - » » » dat iemand huisbakken meeningen heeft?
  - » » » dat iemand zoete broodjes bakt?
  - » » » dat iemand met twee maten meet?
  - » » » dat iemand met dubbel krijt schrijft?
  - » » » dat iemand tegen den stroom opwerkt?
  - » » » dat iemand de waarheid in 't aangezicht slaat?
  - » » » dat iemand zijne koetjes op 't droge heeft?
  - » » » dat iemand op zware lasten zit?
  - » » » dat iemand aan letterknechterij doet?
  - » » » dat iemand de verzenen tegen de prikkels slaat?
  - » » » dat iemand den gebraden haan uithangt?
  - » » » dat iemand het kind van de rekening is?
  - » » » dat iemand een' harden dobbel heeft?
  - » » » dat iemand een erwenteller is?
  - » » » dat iemand van den hak op den tak springt?
  - » » » dat iemand de kaas snijdt?
  - » » » dat iemand de kastanjes uit het vuur haalt?
  - » » » dat iemand eene kat in den zak koopt?
  - » » » dat iemand tegen de lamp loopt?
  - » » » dat iemand van Lotje is getikt?
  - » » » dat iemand Oostindisch doof is?
  - » » » dat iemand onder de pantoffel staat?
  - » » » dat iemand een' slag om den arm houdt?
  - » » » dat iets naar den mutsaard riekt? — 384. 4)
  - » » » dat iemand met molentjes loopt? — 409.
  - » » » dat het iemand naar den vleeze gaat? — 426.
  - » » » dat iemand met de kous op den kop weerom komt? — 427.
  - » » » dat de verbeelding wieken aanschiet? 264 en 456.
  - » » » dat iemand te groot is voor een servet en te klein voor een tafellaken? — 264.
  - » » » dat iemand tranen met tuiten schreit? — 7.
  - » » » dat men ergens schaakmat afkomt? — 4.
  - » » » dat iemand op den toets wordt gesteld? — 293.
  - » » » dat de oude menschiemand te sterk wordt? — 30.
  - » » » dat een kind eens der ouderen staf en steun zal wezen? — 390.

---

1) De nu volgende uitdrukkingen ontleenden wij aan Potgieters Proza; het cijfer achter de uitdrukking wijst de bladzijde aan.

- Wat bedoelt Potgieter met mannetjes in het vuur maken?—421.
 „ „ „ , als hij zegt: De winter heeft twee aanzichten? — 438.
 „ „ „ als hij zegt: Wacht maar tot de raven het u brengen? — 277.
 „ „ „ als hij zegt: de bank van leening is het graf der bedrogen hoop? — 278.
 „ „ „ als hij zegt: daar zijn er, voor wie de schaduwen zich verlengen? — 284.
 „ „ „ als hij zegt: Sloten of Ouderkerk is zijn Ultima Thule geworden?—287 en 419.
 „ „ „ als hij zegt: de jeugd aan die vuur- en waterproef te onderwerpen pleit voor de beginselen enz? — 293.
 „ „ „ als hij zegt: maar wien voegt het den staf over hen te breken? — 292.
 „ „ „ als hij zegt: dat het gehoor aan de verbeelding de wieken kon knotten? — 24.
 „ „ „ als hij zegt: dat in Hoofts torentje allerlei nimfen stoeiden? — 13.
- Wat bedoelt Jonathan 1) als hij opmerkt, dat Weiland den kaaswinkel den eenigen Hercules noemt, die op den langen weg tot het werk opgewassen is, om den letterkundigen stal van Augias op te ruimen? — 25.
 „ „ „ als hij zegt: dat Bilderdijk met zijne politieke, literarische en godsdienstige gevoelens een driehoofdige Cerberus is voor den dorpsonderwijzer? — 323.
 „ „ „ als hij zegt: Wij zijn van den zak en de assche der Israëlieten toch reeds ver genoeg afgeweken!
- Wat bedoelt Staring, als hij, van Marco sprekend, zegt:
 „...en een hap, zoo is het vel verdwenen,
 Dat hem de foltring lijden deed
 Van Herkules, gedoscht in Nessus kleed.” vers 371.
- Wat, als hij zegt in Den Verjaardag:
 Zijn (Volkerts) erfdeel, straks
 Met valsche list hebzuchtig aangerand,
 Werd Themis gouden zorg vertrouwd..... vers 114.
- Wat, als hij in De twee Bultenaars zegt:
 Maar grijze Roël, de trouwe Achaat van dezen;
 Die zoo zijn Heer en Pleegkind zitten zag;
 Begon,..... vers 42.

1) In zijn meesterwerk Waarheid en Droomen.

Wat, als hij in vers 349 Petrarca Vauclusus Zwaan noemt?

Wat, als hij in de Vampyr, vers 39, spreekt van in Charons boot stijgen?

Wat, als hij in Jaromir, vers 255 de wijze boeken Proteus' wederga noemt?

C. Nog volgen hier eenige woorden, waarvan het figuurlijk gebruik vooral nagespoord dient te worden:

Brandmerken, bloemlezing (lezen = verzamelen), proefstuk (gildewezen), stelselmatig, denkbeeld (een beeld is een schoon, afgewerkt geheel), tegenhanger 1), voetstoots 2), vrijbrief, adelbrief 3), verschalken, plechtanker, hefboom, voorzitten, veiligheidsklep (Potgieter, Proza blz. 281), bezegelen, belagen 4), oogdienaar, ontbolsteren, brooddronken (vergel. slaapdronken, weelledronken), goudmijn, vraagbaak 5), haspelen, louteren, smeltkroes, ruimschoots (een schoot is een touw), belichamen, ontmantelen, verkerven, maatstaf, bakermat (zie Practische Taalst. III blz. 39), optreden, spiegelgevecht, afspiegeling, verband, ontmaskeren, rooskleurig, schoorvoetend (= met de voeten schoor = dwars), ontluisteren, ondermijnen, kortwieken 6), tegenwicht (denk aan hanglampen), inlichten, voorlichten, handastelrijk, sollen 7), africhten, watertanden, wraken 8), werktuiglijk, vogelvrij, tanen (taan = gemalen run), opvijzelen (een vijs is een schroef), botvieren (bot = eind touw 9), veerkrachtig, vergallen (vooral van bot), spoorslag, ringeloozen, ontvankelijk, bewierooken, brandpunt, middelpunt, standpunt, steunpunt, glanspunt, lichtpunt, oogpunt, letterknechterij (een letterknecht is een slaaf van de letter), vingerwijzing, overvleugelen (men denke aan een' roofvogel, er is dus strijd), doodverven 10) (doodverf is de grondverf van eene schilderij), leiddraad, ver-

---

1) Een portret, een schilderij is een tegenhanger van een ander portret, schilderij enz. Zoo is in fig. zin de ééne dichter een tegenhanger van den anderen bijv. Vondel van Milton; ook gedichten: bijv. Bellamy's Roojse van Starings Vogelschieten. 2) Voor den voet op, zóó als de voet er tegen stoot, als op de afslagtabel bij verkoop van roerende goederen. 3) Er was een tijd, waarin de winzucht een adelbrief verwierf, door hare verzustering met de wetenschap (Potgieter, Proza blz. 311). 4) Lagen leggen, eene hinderlaag leggen. Hij plant, hij poot of hij verzet, be-laagt de voogden met zijn net (Palamedes, Reizang 3e bedrijf). 5) Er was een tijd, dat Holland in menig vak van studie de vraagbaak der beschaafde wereld werd (Potgieter, Proza blz. 312). 6) Hildebrand, C. O. blz. 1. 7) De Genestet, Jong Holl. Binnenhuije. 8) Een rechtsterm: afwijzen, niet aannemen, bijv. een getuige enz. 9) Potgieter, Proza blz. 313. 10) Potgieter, Proza blz. 401.

vreemden, rekbaar, doodzwijgen, hersenschim 1), polsslag (in Amsterdam voelt men den polsslag van den wereldhandel), schakel, steunpilaar, onderschragen, toetssteen 2), oogappel, doolhof, kinderspel, adelen (Potgieter 298), afschaduwing (Potgieter 313), schoren (Potgieter 313 en 48), uitspinnen (Potgieter 25), wetsteen (Potgieter 319).

Evenzoo: platonisch (Starings Bultenaars, vers 345), laconisch, laconiek, in 't labyrint brengen, jobstijding, onder het Caudijnsche juk doorgaan (oorlog der Romeinen tegen de Samnieten), tantaliseeren 3), sirenenzang 4), het vat der Danaïden vullen, vervallen van Scylla op Charibdis, met Argusoogen bewaken, een Homerisch gelach, een stentorstem, de Achillèshiel van een stelsel, de Nestor eener vergadering, de hydra der omwenteling.

Wij sluiten nu deze afdeeling met de woorden van den hoogleeraar De Vries, gesproken in eene Redevoering van 29 October 1853, nl. deze: »dat het innerlijke leven onzer taal nog bloeit in het bewustzijn des volks; onuitputtelijk in hare woordvorming is zij rijk en verscheiden in beelden, overdrachtelijke spreekwijzen en schilderachtige uitdrukkingen, krachtig is zij en gespierd, kernachtig en zinrijk, buigzaam en lenig, maar altijd helder, juist en nauwkeurig.»

Moge de studie der woordverklaring den onderwijzer tot het diepe inzicht van deze waarheid brengen!

---

1) Proza, 466. 2) Idem 376. 3) Potgieter 315 en Hildebrand blz. 8. 4) Potgieter, blz. 6.

HOOFDSTUK IV.

IETS OVER WOORDVORMING.

Wij hebben de baan der etymologie glad en glibberig genoemd en het den onderwijzer over 't algemeen ontraden zich op die baan te wagen. Met beproefde resultaten — zeiden we — kon hij echter zijn voordeel doen. Niet het zoeken en delven is zijn werk, maar hij kan zijn voordeel doen, met hetgeen taalkundigen van naam aan het licht brachten.

Woordverklaring en etymologie kunnen dan elkaar soms de hand reiken en een licht doen opgaan over de beteekenis van meer dan één woord, dat op den eersten aanblik minder helder is van beteekenis. De »spraakmakende gemeente» neemt het over 't geheel met de woordgronding zoo heel nauw niet; is het haar mogelijk, dan zoekt ze wel eene verklaring of oplossing, als het afleidingen of samenstellingen geldt, waarvan zij met behulp van een weinig phantasie iets kan maken, — doch overigens vraagt zij minder naar oorsprong en vorming, vooral zoo deze niet zeer voor de hand liggen. Vandaar de term: *volksetymologie*.

Bij het woord *aamborstig* denkt het volk aan *borst*; de man heeft het aan of op de borst, heeft het dus benauwd. Deze *volksetymologie* is echter in lijnrechten strijd met de verklaring, die de taalvorschers ons geven. Volgens deze ontstond *aamborstig* uit *aanborstig* en dit weer uit *anborstig*, *angborstig* (= *engborstig*), welke laatste woorden eene afleiding zijn van een oud zelfstandig *nw. anborst* = *asthma*.

De woorden *voorbeeld*, *evenbeeld*, *denkbeeld* enz. worden door het volk wel begrepen, doch de eigenlijke beteekenis van *beeld* is niet helder meer: het woord *beeld* is een klank geworden met bepaalde beteekenis, evenals elk stamwoord. Dat dit *beeld* staat voor *belede*, *beled* en verwant is met het in sommige provinciën nog gangbare *billen* = *kloppen*, *houwen*, *slaan* — de molensteenen moet men *billen*, vandaar *bilhamer*, dienende om er kerven of groeven in te hakken — is het onbekend.

In de uitdrukking: »iets achterbaks houden» leeft het oude woord *bak* = *rug* nog voort, 'twelk eveneens in *bakboord* wordt

---

Voor deze en andere verklaringen raadpleegden wij o. m. Dr. JOHANNES FRANCK'S *Etymologisch woordenboek*, of Dr. JAN TE WINKEL, *Grammatische figuren*.

aangetroffen — en dat in onze zusters taal, het Engelsch, als zelfstandig woord nog een krachtig leven heeft.

Wat beteekent het woord lichaam?

Is het eene afleiding of eene samenstelling? Dat de bet. der samenstellende deelen in 't bewustzijn des volks verloren ging, blijkt uit de scheiding in lettergrepen: li-chaam. Ieder zal de lettergrepen op deze wijze splitsen, evenals la-chen, ka-chel enz. En toch leert ons de woordvorming, dat lichaam ontstond uit lic = lik, lijk en haam; het eerste lid beteekende gedaante; haam komt van den wortel ham, die welven, omhullen bet., en aldus bet. lichaam zooveel als vleesch-omkleeding. Het woord lichaam wordt thans in schrijfwijze en uitspraak als een afgeleid woord behandeld en staat met dorpel, kleinoed en andere in dat opzicht op ééne lijn. Van den wortel ham ontstonden ook de woorden hem-d, heem-el (hemel), die beide het begrip omhullen, welven inhouden. Het woord dorpel ontstond uit de woorden dore + paal, kleinoed = klein (met de bet. van fijn, sierlijk) + ood = schat, bezitting.

Wie denkt bij ellende nog aan de bet. der samenstellende deelen? El uit ali, eli = ander, en lende van land; dat el komt nog voor in elders, en de samenstelling in haar geheel doelt op den staat van ballingschap. Thans echter, nu de bet. bovendien geheel gewijzigd is, denkt niemand meer aan de oorspronkelijke bet. der samenstellende deelen, en het woord is een klank geworden, evenzeer als goed, braaf enz., meer niet.

Zou iemand, die het woord emmer bezigt, er aan denken, dat hij in dit woord met eene samenstelling te doen heeft? emmer, uit ember voor eenber, d. i. het telwoord één + ber van baren (= dragen), *vgl. bemen. opbemen.* zoodat emmer bet. een vat, dat men niet aan twee ooren maar aan één hengsel draagt.

Wat denkt men meestal bij het mondig zijn anders dan een mond hebben d. i. in staat zijn om met eigen mond eigen belangen te verdedigen? En toch heeft mond in mondig met mond, lichaamsdeel, niets gemeen dan den klank, — daar het oudtijds hand en vervolgens schut, bescherming beteekende, en hij dus mondig was, die zich zelf helpen, beschermen kon.

Het woord pleisteren, pleisterplaats, pleisteraar ontstond uit peisteren, het Middelnederlandsche woord voor grazen (in het oudfransch paistre, thans paitre). De pleisterplaats was alzoo de plek aan of langs den weg, waar men eene korte poos afsteeg om het lastdier te laten grazen, — en gedurende dit grāzen hield de reiziger (meestal een ruiter in die dagen) zelf ook eenige rust. Toen nu langs de groote wegen op verschillende punten herbergen gebouwd werden, lag het voor de hand, dat de reiziger in de herberg ging

vertoeven, in den tijd dat het lastdier werd gevoed; hieruit volgde vanzelf eenige wijziging in de beteekenis van het woord *peisteren*, daar het nu *ophouden*, *vertoeven*, *uitrusten* ging aanduiden. En als dit oponthoud zeer lang duurde, kon het volk, — dat de etymologie van *peisteren* vergeten was — spottender wijze gaan spreken van *pleisteren*, met eene ironische bijgedachte: hij zit met een pleister aan zijn stoel, zooals men nu nog zegt: hij bleef er plakken, hij is een plakker voor: hij bleef lang, zeer laat uit. Het woord *pleisteren* was in de 18e eeuw algemeen in zwang en werd in allen ernst gebezigd, — omdat ook de ironische beteekenis op den achtergrond geraakte, of door het volk vergeten werd.

Bij het woord *kersversch* wordt in den regel gedacht: zoo versch of frisch als kers, dus geheel versch geplukt of gesneden, omdat de zoogenaamde tuin- of waterkers niet dan kort na het afsnijden op tafel wordt gebracht 1). Doch deze opvatting is niet de ware, wij lezen toch in *Warenar* (Leendertz. blz. 306):

Doe sey'd' hy: wijfen, ofwe hier een dootshoofd uytsochten,
Dat kars inne vars was, inne gaef, inne goet.

Kersversch is dus *kers* en *versch* en ontstond evenals *doofstom*, *bitterzoet*, *platrond*. *Kers*, eigenl. *kersch*, vindt men in de Duitsche taal in den zin van *flink*, *opgewekt*, *krachtig* en in ons *kras* (hij is een *kras grijsaard*); *kersversch* bet. *alzo kras* en *frisch*; — in de huidige taal kreeg het in fig. zin eene min gunstige beteekenis, bijv. Deze onderwijzers komen *kersversch* van de opleidingsschool.

Weinigen denken bij *wispelturig* nog aan *wispel* en *duur* d. i. *veranderlijk*, *onstandvastig* van *duur*; evenmin bij *bruiloft* (in den volksmond reeds *brulloft*, *brulft*) aan *bruid* en *loop* (*brautlauf*), den gang der bruid naar de woning des bruidegoms; evenmin bij *bruidegom* aan *bruid* en *gom* = 't Fransche *homme*, ons *man*, zoodat de samenstelling bet. *man der bruid*.

Wie denkt bij *berucht* en *gerucht* aan *roepen*, — zoodat *berucht* = *beroepen* = *bij*, vóór den rechter of de vierschaar *geroepen*, d. i. *beschuldigd*; — wie vindt nog in *gehucht* een collectief *gehuchte* voor *gehochte*, *gehofte*, eene verzameling van *hofsteden*, *boerenwoningen*? Of, om met den in ons land gelukkig voor goed afgedankten *beul* en met het woord *vonnis* te eindigen, wie denkt er bij 'tspreken aan, dat dit woord *beul* ontstond uit *beudel* en dit weer uit *bode* en eigenlijk beteekent *aanzegger*, den persoon, die den veroordeelde het *vonnis* aanzegt, dus eigenlijk

1) Zie WELAND op *kers*.

een rechtsbeambte? Het woord vonnis zelf komt reeds in het Middelnederlandsch in dezen vorm voor (zie blz. 17), doch dient eigenlijk te luiden vondnis van vinden, het drukt uit de bevinding, het eindoordeel (de rechter heeft de zaak aldus (be)vonden).

Wie, die zich nooit met taalstudie onledig hield, denkt er aan, dat halm en helm ontstonden uit het w.w. helen = bergen, bedekken; dat lijden (gaan) en leiden in nauwe familiebetrekking staan; dat a mechtig ontstond uit macht en dat dit woord bet. geene macht hebbende (wellicht wordt gedacht aan aamechtig, ademhechtig d.i. naar adem hijgende)?

Als het zoover met een woord gekomen is, dat er niets meer aan te likken of te lijmen valt, dan wordt het eenvoudig opgevat als een klank met eene vaste beteekenis, meer niet, en krijgt het een vasten vorm. Op deze wijze zijn ontstaan: althans (uit al-te hande, met de bijw. s); altoos (eene samentrekking uit altoges = al-toge-s, waarin toge een vorm is van tieën en de bet. heeft van trek, fig. van keer maal), elkander (wie denkt hier aan elk-ander?), kermis, leelijk (uit leedelijk, men denke aan: met leede oogen iets aanzien), nijverheid (nijver = en-ijver), nochtans (= noch-dan), oorzaak, oorsprong, oorkonde, overtollig (overtallig), roekeloos (roeke = zorg, omzichtigheid), plotseling (plots = slag), teugel (toog-el), werktuig om te trekken (tieën); vriend en vijand van een vroeger vriend = liefhebben, beminnen en vijand = haten; veete voor veede 1), vehede = vijandschap, haat; juffer = jugver of jonge vrouw, godsvrucht van vruchten = vreezen, barnsteen van barnen = branden (nog over in: het barnen der gevaren, zie Feith's Lierzang op De Ruyter), maarschalk, eigenlijk knecht van den maar = paard (vrouwelijk, merrie), later bevelhebber der ruitery, eindelijk legeraanvoerder; druipstaarten = den staart druipen (laten hangen, vallen 2) enz.

Uit bovenstaande aanstippen moge reeds blijken, dat etymologie kan leiden tot woordverklaring. Wij laten hier nog andere voorbeelden volgen.

-
- 1) Nu hort, hoe Reinaert sal verdoren (verdwazen)
 Den coninc entie coninghinne,
 Ende hoe hi buten haerre sculde
 Isegrijn ende Brune mede
 In ongheval (ongeluk) ende in veden (veete)
 Jeghen den coninc bringhen sal. . . (53)

2) Zoo zegt Cats: boomvruchten, de welke groen sijnde werden (worden) van den boom geruckt, rijp sijnde druypen (vallen) van selfs daer henen.

Nog bij Staring, De Veenrook, vers 12:

't Genot, dat ons Pomona's gunst versprak,
 Licht voor ons oog de telgen afgedropen.

Het woord vleermuis bevat eene samentrekking, het is eigenlijk vledermuis of vleddermuis van het oudere flederen, flederen, thans fladderen, — evenzoo verklaart men vlerk uit vlerik voor vlederik.

Het woord nooddruft ontstond uit nooddurft, en dit durft of dorft behoort tot het werkwoord dorven (= behoeven), thans derven (= missen), het bet. alzoo grooten nood, dringende behoefte.

Heimelijk en heimwee worden opgehelderd door den vorm heem = huis; herberg 1) en hertog ontstonden beide uit heir = leger, 't eerste in verbinding met berg van bergen, het tweede in verbinding van toge uit den wortel van 't w. tieën, trekken. In kerspel is het tweede lid spel nog niet voldoende verklaard. Dr. J. te Winkel zegt: »Dat de vroegere verklaring van spel (spellen = spreken) als rechtsgebied en dus van kerspel als gemeente, staande onder de rechtspraak van eenen parochiepriester, wijziging zou behoeven, kan ik niet inzien.»

Het woord amechtig vroeger weleens verklaard als aamhechtig = hijgende naar adem, — bevat het grondwoord mechtig, machtig en het verouderde voorvoegsel a, dat eene berooving, eene tegenstelling uitdrukt (nog in 't Fransch amuser, het tegengestelde van muser = peinzen), het heeft dus de beteekenis van onmachtig, machteloos.

Adelaar is eene samenstelling van adel (edel) en aar (arend), het beteekent dus: edele aaren komt in den regel enkel in poëzie voor; ooeivaar staat voor oodebaar, schat- of gelukaanbrenger; de vorm oode of ood bevat het begrip heil, geluk, schat, en baar ontstond uit beren = dragen; het woord baldadig van baeldaat, bestaat uit het vooroude bael, bal = verderfelijk, slecht, boos en het bekende daad (= handeling). Het woord nabootsen bevat als tweede lid bootsen van het verouderde bootse, boetse (men denke aan boetseeren) = omtrek, model, lijst, vorm, zoodat het bet. in vorm namaken, den vorm teruggeven enz.

Kinkhoest staat voor kichhoest (in Limburg kik- of kiekhoest van kikken, stikken); offerblok voor offerbelok en dit laatste van luiken = sluiten, evenknie, oogenschijnlijk even hoog van knie of even hoog geplaatst, doch denkelijk van geheel andere beteekenis, daar knie de beteekenis zou hebben van geslacht,

1) Het woord herberg bestond reeds voorlang. In Reinaert lezen wij:

Reinaert sprac: Neve, ic wille dat ghi
Tavont herberghe hebt met mi (26).

Evenzoo op blz. 27; ende

laat ons keren

Te miere herberghen met eren (29).

graad van verwantschap, zoodat evenknie dan zou beteekenen: gelijke van afkomst, gelijke wat familiebetrekking aangaat. In diergaarde, boomgaard beteekent het tweede lid tuin (Hgd. garten), zoodat het in geene betrekking staat met'te gader en gaderen. Bierbottelarij bevat het woord bottel (Engelsch bottle = flesch), het is eene plaats, waar men bier op flesschen tapt; — baanderheer (banjerheer) ontstond uit banier, baniere, met verspringing van klemtoon op het eerste lid, inlassching van *d* en rekking van *a*; het was een heer, die het recht had in het leger eigen banier of vaandel te voeren. Een amerij, amerijtje = kort oogenblik, ontstond uit avé Marye en bedoelt den korten tijd, die noodig is om een avé Maria (een zeer kort gebed) te bidden. Het woord bestek (men denke aan plan en bestek) ontstond uit besteken = afsteken, afbakenen, bepalen (aldus: vele zaken in een kort bestek = ruimte, omvang); behalve = bij of aan de halven d. i. zijden = ter zijde enz.

Het woord arre, erre = boos, kwaad, toornig, leeft nog in de uitdrukking: in arren moede (gemoed); landouw uit land en auwe, ouwe (Hgd. Aue = beemd, bloemrijke streek enz.), zoodat landouw bet. vruchtbare streek, waterrijk oord. Eega ontstond uit eewegade d. i. wettige gade; — »het eerste woord is in den grond hetzelfde als ons eeuw (oorspr. tijd), maar komt in den zin van wet, godsdienst in het Middelnederlandsch voor.”

Tooverkol = toover + kol; bij Vondel lezen we: Palamedes, 2e bedrijf:

Megeere, die mij jaeght,
Nachtmerri, oude kol, hoe hebt ghe mij geplaeght! (4)

en wat verder:

Kolrijster 1), raede ik recht? Zegh op, of zijn wij elders? (22).

Een kol is een stok, waarop de heks rijdt. Zie ook Staring: Hoofdige Boer:

Van toen de Meid, per bezemstok,
Den schoorsteen uit daar overtrok. . . . (25).

Dr. Franck leert ons in zijn Woordenboek, dat het woord kol van onbekenden oorsprong is.

Het woord maliënkolder, een uit maliën of koperen ringetjes bestaand borstharnas, een woord uit den riddertijd, ontstond uit twee Fransche woorden (malie, Fransch maille) en kolder, koller of

1) In Moortje van Bredero, vers 21, leest men:

Want sy sal u met schijn van vruntschap so bekoren,
Bekollen dol en dom: soo dat ghy sonder maet
Nauw weten sult of ghy op hoeft oft voeten gaet . . . .

Dit bekollen bet betooveren.

colliere (van collum, Fransch col = hals) = halskraag, later bij uitbreiding het geheele borstharnas, nog later eene bedekking van 't geheele lichaam. Een koddebeier is een wachter, gewapend met een stok; het woord bet. eigenlijk stokzwaaiër; kodde = knots, stok, beieren = zwaaien, bijv. de klokken beieren, beiaard = klokkenspel of carillon; het woord kodde heeft als bijvorm keude, keu (biljartstok), en dit woord keu is de stam van keuderen of keuyeren, ons kuieren = met den stok loopen.

Ook de etymologie kan een licht werpen op de beteekenis van een woord. In zooverre gaat zij met woordverklaring hand aan hand. Doch, leidt woordverklaring langs den eenvoudigsten weg tot de kennis van de beteekenis en 'tgebruik van een woord, geeft zij antwoord op de vraag: Welke is, welke zijn de beteekenissen van woord of uitdrukking, en wat is er van het gebruik in eigenlijken en vooral in figuurlijken zin, — de etymologie is met dat alles op verre na niet tevreden. Zij eischt, dat men den blik verder sla dan de grenzen der Nederlandsche taal; zij wil vorsching, nasporing van de eerste beginselen van het woord, den wortel; zij is niet tevreden, vóór de geschiedenis van het woord is blootgelegd, volgens de leus van den dichter: »In 'tverleden ligt het heden.» Het geheele leven van een wortel, een woordstam, eene woordfamilie is het voorwerp van haar wetenschappelijk onderzoek, en de grenzen van tijd en plaats en volkenbestaan zijn voor haar niet.

Eén is de Indo-Germaansche taal in haar oog, één in oorsprong, één in ontwikkeling door vaste wetten, één in verscheidenheid. En, wat zij bij den éénen taaltak niet kan vinden, spoort zij bij den anderen na; en met een oog, geopend voor klankverschuiving en klankwijziging, naar den stand der eeuwen of de mate van taalverwantschap, rust zij niet, vóór zij het onbekende heeft opgediept, een nieuwen schat als uit de donkere mijnen der groote taalfamilie heeft aan 't licht gebracht.

Zulk een arbeid eischt meer dan de onderwijzer geven kan. Die arbeid is het werk van wetenschappelijke taalbeoefenaars, hij vereischt veel kennis van de voornaamste Indo-Germaansche en vooral van de oude Germaansche talen, hij vordert eene geoefende, wetenschappelijke methode om vooral den schijn van het wezen te onderscheiden. Het etymologiseeren is bij onvoldoende voorbereiding des te gevaarlijker, omdat nergens meer de schijn bedriegt dan in de etymologie 1). Het *Woordenboek der Nederlandsche taal* kan hier eene veilige gids zijn, het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal* door Dr. Joh. Franck 2) kan geraadpleegd worden,

1) Noord en Zuid, jrg. 1879, blz. 64.

2) 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

indien men belang stelt in het ontstaan, de vorming van een of ander woord.

Het taalgebruik is op etymologisch gebied geen beste gids, want het blijft waar, wat Dr. Beckering Vinckers in Taalstudie opmerkt, dat wij Nederlanders, in ons spreken, eene zeer groote mate van onafhankelijkheid van de etymologische waarde der woorden aan den dag leggen. Wij noemen tot bewijs (met dezen taalkundige) woorden als: eer en eerlijk, stede en steeds, schaar en schaarsch, rukken en verrukt, keer en verkeeren. Zeer veel kan bij het etymologiseeren den onbevoegde dus op dwaalwegen voeren, al is het taalgebruik daarom voor te lichten, ten opzichte van beteekenis en gebruik. Voorzichtigheid is hier de moeder der wijsheid, en wie den leiband laat varen, loopt groot gevaar herhaaldelijk en leelijk te vallen, — zoo hij op het glibberige pad der etymologie niet met vasten en zekeren stap heeft leeren gaan.

Thans volgt hier eene reeks woorden ter overdenking:
 rederijker — voorbarig — waarschuwen — gadeslaan — schoorvoetend — onstuimig — belemmeren — verknocht — iemand paaien — waardgelder — ruwaard — meesmuilen — geronnen (bloed) — tweespalt — gehalte — vermorzelen — verwittigen — onbewust — boetvaardig — deesem — dienvolgens — achterdocht — achterwege — leergierig — beslechten — wraakbaar — degelijk — verwaarloozen — landzaat — kluchtig — lucht — verpletteren — overtollig — uitgelezen — redokavelen — kieskeurig — te kust en keur — volledig — heiland — middernacht — weshalve — bevroeden — gedrocht — oogluikend — klakkeloos — weerbarstig — verminkt — oorspronkelijk — vriendelijk — naarstig — wulpsch — te berge rijzen — verbolgen — blaasbalg — geheugen — berkemeier — vermetel — weerwolf — zoengeld — afgevaardigde — antwoord — averechts — alsof — drievoudig — etgroen — haveloos — leelijk — overlijden — litteeken — likdoorn — meined — oorzaak — kregel — wapenschouwing — druiventros — spelevaren — spelemeien — argwaan — balling — pollepel — barrevoets — beitel — betweter — boeteling — goedertieren — nachtegaal — tappelings — laatdunkend — bij ontstentenis — iemand iets diets maken (Potgieter 397, 269, 461 en 463).

Ten slotte nog enkele eenvoudige etymologische verklaringen 1):

Redden ontstond uit rad = snel; zwenken uit een oud swanc = beweeglijk; rekken uit rak, een werktuig om te rekken, uit te spannen; tellen uit tal en vertellen uit taal, tale = verhaal; telen = bearbeiten van een oud tele, arbeid; staken =

1) Deze zijn grootendeels ontleend aan Dr. Van Helten, Het Werkwoord.

met staken afpalen (vgl. bestek); iemand betrappen van een oud trappe = val; torsen door letterkeer (metathesis) van het oude trossen = den tros, 't pak, de bagage samenpakken; laken van het oude lak = berisping; pellen van het oude pel = eierschaal; plunderen van het oude plunder = huisraad; wieden van het oude wiede = kruid; koekeloeren uit koeken (kijken) en loeren, dus: uitkijken; liefkoozen uit lief en koozen (Fr. causer); snuisterij van het oude snuister = schil, dop, kleinigheid; slachten = tot hetzelfde geslacht behooren, van het oude slacht = geslacht; richten van recht (vergel. pen en pin, pek en pik enz.); orberen van het oude oorbaar = nuttig; slaken van het oude slaeck = los; blakeren van blake = gloed, vlam; beslommeren uit een oud slommer = bekommering; ver-wittigen van het oude wittig, wetend; tuchtigen van tuchtig = bedaard, ingetogen, enz. enz.

HOOFDSTUK V.

HET LEVEN VAN EEN WOORD.

Wij hebben reeds opgemerkt, dat de woorden der taal evenals menschen en volken een tijd hebben van worden en opkomen, van bloeien van afnemen, kwijnen en sterven.

Nieuwe woorden ontstaan met nieuwe behoeften, modes, uitvindingen, omstandigheden, enz. Jammer, dat veelal het nieuwe woord bij vreemden geborgd wordt: lucifer, telegraaf, telephoon, abat-toir, galerij, percé, paraplu, parasol, chamberloe, 1) perron, trottoir, horloge, enz. enz. en vreemd de voorkeur heeft boven eigen, zelfs als er deugdelijke Nederlandsche woorden ten dienste staan: verschrijver, slachtplaats of slachthuis, reghenscherm, kamerjas, zakuurwerk, enz.

Thans zullen wij handelen over het afnemen en afsterven van woorden. In Hoofdstuk II werd reeds opgemerkt, dat vele woorden, die in de dagen van Floris V bijv. nog algemeen in zwang waren en door den dichter van Reinaert bijv. gebezigd worden, — thans voor goed uit de taal verdwenen zijn. Wij willen in deze aantekening ons bepalen tot het aanstippen van enkele woorden en uitdrukkingen, die wij nog bij Vondel en Cats aantreffen.

Wij slaan een oogenblik Gijsbrecht van Aemstel op en leggen daarnaast de Sinne- en Minnebeelden van Vader Cats.

In Gijsbrecht vinden wij bijv.:

Handtasting (54) 2), schot en lot geven (59), iemand het stoffen verleen (182 en 433), hard van hoofd (40), de zinnen sporrelden (253), de voortocht (495), vingherling (994), de moord stak hem (1230), zich verreukeloozen (1559);

In de Sinne- en Minnebeelden vinden we:

Ranken voor listen, streken; muite voor kooi, waarin de vogels

---

1) Eene verbastering van 't Engelsche chamber-cloak = kamermantel, kamerjas.

2) Handtasting is handslag; schot en lot is belasting, hoofdgeld, 'twelk de hoorige, de poorter den heer schuldig was; lot is een stuk grond, dat bij loting werd toegewezen, vandaar de schatting er voor ook lot geheeten; stoffen = pochen, bluffen; sporrelden = (vgl. spartelen), voortocht = voorhoede, vingherling = ring, de moord stak hem = hij kwam om, werd vermoord; zich verreukeloozen = de zorg voor eigen leven verliezen, eigen ondergang bewerken.

ruien; meuglijk eten voor smakelijk eten (wij zeggen nog: tegen heug en meug), quellebalcxkens voor kinderen, die achterlijk zijn in groei, een bras voor een braspennig, eene kleinigheid:

Die kruys noch munt heeft in sijn tas,
Past op de stroopers niet een bras

Een wiek 1) voor lapje, bundeltje werk of pluksel enz. (nog over in vlaswiek):

Hoe groot is dyne gunst ontrent de menschen, Heer!
De wiek, die maer en rooekt en blust ghy nimmermeer.

Lincker voor slimmerd, geslepen gast, evenzoo linckerij; de vogel is bekayt voor verkeerd, mis; een puytjen voor een kikvorsch; iets in den griel slingeren voor in de grabbel gooien; mijt voor een koperen muntje 2); de moord steekt hem voor hij wordt gedood; se beginnen te ziel-braken voor te zieltogen; een lodderlijk gezicht voor vriendelijk, liefelijk gezicht enz.

Ook in Moortje van Bredero (uitgave Moltzer) vindt men tal van woorden en uitdrukkingen, die thans uit de taal verdwenen zijn, al werden zij in die dagen (1617) nog zeer goed door het Amsterdamsche publiek begrepen, als:

Gheplaar = gevele, vergel. plaren, Fr. plaire, (ons plas-dankje); ze set mij toot op toot = speelt mij poets op poets; ghij kunt u niet breecken = bedwingen, betoomen; opset nemen = een plan vormen, als in vers 55:

Dit opset is wel goet, en billich oock ghenomen.

Gheen wesen kunnen houwen = zich niet goed kunnen houden;
arye(n) = praten, babbelen, waarvan laryster, als in:

O, ick kan soo larye, trots yemandt van de beste.

De muts op iemand hebben = verliefd op iemand zijn.

De verzen 321 en 322 luiden:

O loghens sonder grondt! o al te dubble 3) reën
Van onschult 4): maer te blauw 5) en vol lichtvaerdicheen.

1) Dit wiek, wikke, wik is de stam van wikkel (= kleine wiek) en van inwikkelen, ontwikkelen, loswikkelen enz. Zie blz. 67.

2) Dit mijt heeft fig. ook de beteekenis van kleinigheid, ziertje, bijv. in Moortje van Bredero, vers 257:

Noch leet (= beleed) hy nieten (niet een) mijdt...

en in vers 2469:

Wat hebdy dan gedaan?

Ick weet niet, niet en (een) mijt.

3) valsche. 4) verontschuldiging. 5) onbeduidend.

Hier vinden we blauw in zijne oude beteekenis van onbeduidend, nietswaardig, dus niet wezenlijk, in schijn, ijdel — en nog in de taal voorhanden met eenigszins gewijzigde beteekenis: hij is een blauwen maandag op dat kantoor; iets blauw blauw laten = wat blauw is, blauw laten, — dit laatste is een jonge, verbasterde vorm.

In vers 484:

Haer breydel ben ick loof, ick wilse niet meer dragen.

Evenzoo in vers 2593:

Ick sey vlus 1) tuegen onse Guert:

Och Vaer rust wat: ik ben soo loof, ick macher 2) niemier tuegen.

Dit loof = moede, en vindt men nog bij Potgieter, Proza blz. 23: Ik zal hem loof maken... Verder: spoeden (ons rampspoed) = lotgeval, vers 613:

Die oock wel heb gheproeft verscheydenheit in spoeden.

Sich geneeren = den kost verdienen (nog in ons nering):

Ick heb een seek're kunst,

Daer ick my met gheneer, en krijgch een yders gunst.

Achterstal = nadeel (in gewijzigden zin nog over in ons achterstallig), als in vers 3104:

En rechten haar weer op 3) de achterstal en schade.

Evenzoo in vers 884:

Waar door voorseker hy

Souw blijven van zijn reys, met achterstal verstecken 4).

Verder: uit de gaaten stommelen = te voorschijn brengen, voor den dag halen; sich bevragen = onderzoek doen; de gilde spelen = in den zak tasten; iemand uitstrijcken = bedriegen; neskebol = dwaashoofd (zie ook blz. 66), enz. enz.

In 't algemeen kan men zeggen, dat namen van voorwerpen uit de taal verdwijnen, als die voorwerpen zelf ophouden te bestaan. En in dit opzicht is geen gebied zeker rijker aan voorbeelden dan dat der mode. Reeds Vondel hekelt de grilligheid der mode in zijn Roskam, als hij zegt:

Een nieuwe snof komt op, met elke nieuwe mane.

De sluyers waaien weyts, gelijk een kermis vaene;

En eischt men meer bescheits, men vraegh het Huygens' zoon,

In 't Kostelijke Mal; die weet van top tot toon

De pracht en sotte prael tot op een hayr t'ontleden.

Nu, als we Vondels raad volgen en het beroemde werk opslaan, dan staan we niet weinig verbaasd, als we bijv. lezen (vers 1—10):

1) vlus = daareven; 2) macher = kan er; 3) vergoeden; 4) verstoken.

Een op-ghesnoeyde Broeck, een sackende Bragoen;
 Een hollen Harnasch-tipp, een door-gecapte Schoen,
 Een averechte Teyl, dack-decksel van de luysen;
 Een opgekrulde Strop, om ratten in te huysen;
 Een om-gheworpen Hemd, spijt Waschters blooten arm;
 Een om-gheworgde Kuyt, spijt Beuling-maeksters darm;
 Een overlintte voet, spijt Doffers ruyghe pooten;
 Een steyle stelten-hiel, spijt Satyrs spitsche kooten;
 Een swaeyende Cappoot, meer hinderlick dan nut,
 Meer vlagge dan verdeck, meer ballast dan beschut....

Doch, men leze Sara Burgerhart of Willem Leevend, de opstellen van Justus van Effen.... zelfs de Camera Obscura, een boek, dat weldra zijn gouden feest zal vieren. Wat al namen, vooral op 't gebied der mode, in onbruik geraakt: eene reticule, een lodereindoosje 1), eene cephalide, eene ferronière, een spencer!

Maar ook op ander gebied heerscht dezelfde wet. Penning leeft nog voort in penningmeester en spaarpenningen, hij is op den penning; duit vindt men in: duitendief, een duit in 't zakje werpen, hij is op de duiten, duitjen-op spelen op straat (Camera blz. 7); een oortje 2) (= 2 duiten), een groot (= 4 duiten), een blank (= 6 duiten), een braspenning (= 10 duiten enz. enz. Evenzoo verdwijnen of zullen verdwijnen: braadspit, tondeldoos, zwavelstok, spaarlamp, snuiter, modera-teurlamp enz.

Het is verder een eigenaardig verschijnsel, dat woorden, die als zelfstandige taaldeelen reeds lang ten doode werden opgeschreven, hun leven trachten te rekken, — a. 'tzij in samenstellingen of afleidingen, b. 'tzij in geijkte of vaststaande uitdrukkingen, welke laatste dan bijna steeds in figuurlijken zin voorkomen.

a. Voor de eerste herinneren wij woorden, als:

krankzinnig, vroedschap, vroedvrouw, rokeloos, juffer, ellende, godsvrucht, onvervaard, gekscheren, barnsteen, litteeken, heemraad.

b. Voor de laatste dienen als voorbeelden:

Hij kijkt als een jongen, die zijn oortje versnoept heeft.

Dat is geen oortje waard:

't Gevondene is geen oortje waard,

Voor die niet stelen wil.

Staring, St. Nicolaas.

1) Eene verbastering van eau-de-la-reine-dooosje, dus een doosje voor reukwerk; het hield een met dat reukwerk bevochtigd sponzje in, 'twelk men aan den neus bracht. Later is het eau-de-la-reine d' Hongroie verdrongen door de eau-de-cologne.

2) In de Camera lezen we: En op de zolders lag nog eene aanzienlijke partij oortjesband, die hij (nl. de oude Stastok) liever daar zag verrotten, blz. 42.

Veel op den kerf stok hebben.
 Iets op zijn eigen houtje doen.
 Met open vizier strijden.
 Het onderspit delven.
 Botje bij botje doen. (een botje was een Friesch muntstukje van 4 duiten).

Iemand lagen leggen.
 Het huis brandde lichter laaie.
 Zijn proefstuk leveren.
 Zijne haren rijzen te berge.
 Aan de kaak stellen.
 Iets te berde brengen.
 De vuurproef doorstaan.
 Iemand in 't harnas jagen.
 De huik naar den wind hangen.
 In 't krijt treden, uit 't krijt jagen.
 Het is de pijn e 1) niet waard.

Iemand hou en trouw blijven (Gijsbrecht, vers 63 en 1711) enz.

a. Dat de woorden krank = zwak, gering 2), vroed = wijs, roek = zorg, ver = vrouw, el = ander, vruchten = vreezen, vaar = vrees, lit = like, blike, ons blij k; heem = huis, eens zelfstandig en algemeen gebezigd werden, is niet moeilijk aan te toonen. Enkele bewijspplaatsen laten wij hier volgen. In Reinaert lezen wij:

Al ware hi cranc, hi ware vroet. 24.

hi = Tibert, de kater.

Here Brune, ic at cranke have (= geringen kost). 14.
 So dat hi hadde cranke (geringe) vaert. 21.

hi = Bruin, de beer.

1) Dit pine, pijn = arbeid, werk, moeite; ook het woord piners voor arbeiders bestond eenmaal:

Dit dinct mi wesen ene pine,
 Die al gader ware verloren (78).

Doe ghinc hi hem pinen,
 So dat hi (Tibert) metten tanden sinen (met zijne tanden)
 Die pese midden beet ontwee. 82.

Zelfs bij Cats vinden we dit woord nog en wel in de proza-bijchriften bij de Sinne- en Minnebeelden:

Men doorsnuffelt land en zee om het lichaam met alle leckernijen vet en dick te maecken, en middelertijt neemt men nauw eens de pijn e (= moeite) zijn eygen selfs te ondersoecken; op dat de ziele haer rechte bekomste hadde.

2) Nog bij Potgieter: Kranke (geringe) troost, blz. 397 en 460.

Het woord vroet 1) komt veelvuldig voor:

Die mi Rode, die vroede (= wijze, verstandige),
Hadde brocht tenen broede. (8)
Grimbert, gaet, ende sijt vroet (= wijs, slim). 33.

Het woord roekeloos bestaat uit het zelfst. nw. roeke en het achtervoegsel loos; van het naamw. roeke vormde men het w.w. roeken = zorgen, bedacht zijn, zich bekommeren. Dit werkwoord vindt men in Reinaert meermalen:

Tibert sprac: Mi ne roekes niet.
Hebdi el niet in huus? (27)
Nochtan, al dat ic nie (o o i t) gewrochte
Jeghen hem, so ne roecke ic niet
So sers, als dat ic verriet
Vrouwe Hersinde, sijn scone wijf. (40)

In de zeventiende eeuw schreef men reukeloos, zie Vondel en Cats; dit is eene eenvoudige verwisseling van oe en eu (vergelijk genoegen en geneugt); bij Vondel vonden wij het woord verreukeloozen (zie blz. 105.)

Het woord ver = vrouw, (juffer = jug-ver = jonge vrouw):

Doe stont op die scone vrouwe
Die hovese was ende getrouwe,
Ver Aye. R. VAN MONTALBAEN.

Het woord el = ander (zie bij roeken) en:

Die moet ic eten, dor den noot,
Als ic el niet mach gewinnen (14).
Dit waren die worde, en niet el (= anders, 80).

Evenzoo:

Vrouwe, seit hi, het ware quaet
Dadies el dan uwen raet. FLORIS EN BLANCEFLOER.
Lanceloot sagh weg ende weder
Oft dar el yman ware. LANCELOT.

Het w.w. vruchten bet. vreezen:

Ic vruchte, het mach u wesen quaet! (75)

Evenzoo:

Ic vrucht....
Dat si riden in hare doet. R. VAN MONTALBAEN.
(ik vrees, dat zij hun dood te gemoet rijden, gaan).

1) Ook in: vroom en vroet, bevroeden, de vroedschappen der steden leeft dit stamwoord nog voort. 2) Cats bezigt het in de bet. van zorgeloos, als hij zegt: „Selden wert er iemant uyt een gantsch rau en roekeloos leven, op een sprong overgeset in een gezette en Christelijke sedigheyt; de bet. van zorgeloos werd uitgebreid en thans is roekeloos = stout, vermetel.

3) Nog in Palamedes treffen we dit vruchten aan, le bedrijf, vers 43:
.... toen wij 't wijcken der verleghe krijghslîen vruchten....

Hayman sloegh die vrouwe
 So vruchtelijke eenen slag
 Dat soe (zij) no hoorde no sach. R. VAN MONTALBAEN.

Het woord vaar = vrees:

Ter valdore ghinc hi (Isengrijn) ende loech,
 Ende croop daerin met vare,
 Ende began tasten harentare (hier en daar, naar alle zijden. 40).

Ooc seide soe (zij) mi sulke lijctekine 1)
 Die ic kende al so waer,
 Dat mi alle mine haer
 Upwaert stonden, van groten vare (57).

Evenzoo:

Toter maecht seide hi daer nare
 "Twaren, scone, sijt sonder vaer,
 Ende comt ende volcht mi maer. KAREL DE GROOTE.

Het w. w. scheren = spotten, scerne = spot:

Doe Reinaert eschede (eischte) sijn deel,
 Antwordi (hij) hem in scerne (met spot). 5.
 Doe sprac hi te harer scerne (= spot). 35.

Menichfout was sijn ghedochte,
 Hoe hi vonde sulken raet (= middel),
 Daer hi Brune, den fellen vraet,
 Te scerne mede mochte driven (13).

Het w. w. barnen naast branden, ook nog over in de uitdrukking: in 't barnen der gevaren, als in Feith's Lierzang op De Ruyter 2); in Reinaert lezen we:

Elkerlijc van dezen hanen
 Droech eene bernende stallecht (waskaars). 7.
 Ic dede hem bernen of dat haer. (37).

Het woord nooddruft uit nood en dorven = behoeven:

1) Ook het woord tekine = teekens werd gebezigd:

Siet hier noch die verssce wonden
 Ende die tekine, her coninc! (4)

Hier beteekent tekine, litteekens; —

Dit tekin ende dit ghemoet (ontmoeting)
 Dochte Tibert niet wesen goet.... (26).

2) Evenzoo in Palamedes le bedrijf, vers 161:

In 't barnen van den nijdt en lasteringhen ....

In Gijsbrecht lezen we:

En barnen 't rjys tot aschen, — vers 411.

Wie hebben noch
 Wel enen man jegen tienem,
 Wi en dorven ons ontsien niet,
 Want hier niemen is, die vliet. R. D. LORREINEN.

Het woord *litteeken* = *lijk* of *blijkteeken* = *kenteeken*:

Ooc seide soe mi sulke *lijc-tekine* (lees: *lijc-teekene*),
 Die ic kende al so waer,
 Dat mi alle mine haer
 Upwaert stonden, ... (57).

Nog volgen hier eenige woorden, wier samenstellende leden de aandacht verdienen.

In *lijkbidder* behield het woord *bidden* de oude beteekenis van *noodigen*, *verzoeken*, welke wij aantreffen in *Vondels* *Gijsbrecht van Aemstel*, vers 533 en 596:

Ghy sijt my wellekoom, al koomt ghy ongebeden.
 Bewilligh mijn versoeck, en sta mijn bede toe,
 Of anders lij, dat ick het ongebeden doe. 1)

Beraadslagen bewaart den ouden stam raadslag, 'twelk wij bij *Hooft* en *Vondel* en *Cats* 2) nog als zelfstandig woord aantreffen:

Apollo!
 Ick . . . bid, begunstig desen slag
 En raetslag. Toon, hoe ghy van boven
 Noch straft de schelmerij der hoven. VONDEL.

Schering komt van *scheren* = *spannen*, *uitspannen*:

Daerom heeft hy een zeyl over de schoorstien eschoren,
 Dat de roeck met een tocht soo niet deur en kan gaen.
Hooft, Warenar, 3).

In *overgrootvader* leeft over nog in de beteekenis van *voor*, welke in het *Middelnederlandsch* veelvuldig wordt aangetroffen; over vier weken, over een jaar doen denken aan de toekomst; over in *overgrootvader* doet denken aan het verledene. Zoo zei men *oulings*: over lang d. i. lang geleden en in *Reinaert*, vers 72—73:

Dat *Cortois-claghet* nu,
 Dats (*datjis*) over (= voor) menich jaer gheschiet.

1) Ook in *Reinaert* vinden wij *bidden* in de beteekenis van *verzoeken*:

Die coninc sprac; „In VIII weken
 Sone wane ic (heb ik geen plan) u *bidden* so vele.
 Ooc haddie liever, dat uwe kele
 Hinghe, dan ic u heden bat! (73).

2) Van alle *raetslagen*, die men voorneemt, is het beginsel: recht te verstaan de saken, waer over men gesint is raet te plegen, seyt *Plato*. (*Cats*.)

3) *Leendertz*, blz. 290, 2e deel.

In het woord *k w i k* staartje, *k w i k* zilver leeft het woord *k w i k* = levendig, vlug, nog voort; zoo in *maarschalk mare*, maar = paard en *schalk* in de bet. van knecht. *Ketelboeter* (evenzoo netten *boeten*) herinnert aan *boeten*, in den zin van herstellen, beter maken, vergoeden, repareeren enz., zoo vinden wij bij *Vondel*, *Gijsbrecht v. A.* vers 73 en 374:

.....; was dan de schuld geboet.
En synen honger boete aen priesterlijke broeden.

In *handhaven* 1) vinden we een verwanten vorm van ons hebben terug, evenals in *haveloos*; in *lijfrente* bet. *lijf* nog leven, als bij *Vondel*, *Gijsbrecht v. A.* vers 405:

Ga heen, ick schenck u 't lijf. 't En is geen straffens tijd.

In *baldadig* leeft nog het woord *bal*, dat *verderf*, *kwaad*, *boosheid* beteekende.

Boomgaard, *diergaarde* bewaart het meer en meer in onbruik rakende *gaard*, *gaarde* = tuin (*Hgd. garten*); in *dikwijls* leeft vooreerst nog het woord *dick*, bij *Vondel* meermalen voorkomend, bijv. *Gijsbrecht v. A.*, vers 348 en 1131:

De hopleiën wenschten dick het legher op te breken.
(Der) vyanden, die dick het setten op een loopen.

Evenzoo *dikmaals*, *dikwerf*, — en waarnaast *somwijlen* geplaatst kan worden met het geheel verloren *som* = eenige (*Engelsch some*), en ten andere vinden wij in *dikwijls* het langzaam wegwijnende *wijl*, *wyle*, *wile* = tijd, bijv. heb nog eene *wijle* geduld; welk *wijl* verder nog leeft in: *langwijlig*, *kortswijl*, *verwijlen*, *onverwijld*, *onderwijl*, *terwijl*, *dewijl*.

Het woord *vierschaa* bewaart nog het thans in onbruik geraakte *schaar* = *schoor*, *stuk*, *schraag*. Wanneer er recht gesproken ging worden, werden *schragen* nedergezet en door het opleggen der planken eene ruimte omsloten; dit heette de *bank hegen* (van *heg*, omheining), of de *bank spannen* (= sluiten, evenals in: den boog spannen, de kroon spannen d. i. de wrongel om het hoofd toebinden, en in *spanvoets* d. i. met gesloten beenen 2). Zie ook blz. 42.

1) *Handhaven* ontstond uit het zelfst. n.w. *handhaaf*, *handhave* = *handvat*sel. Zoo zegt *Cats*: Alle dingen hebben hare *handthave*, en diese wel *handelen* wil, dientse daer by te grijpen.

2) *Nieuw Archief voor Ned. Taalkunde*, blz. 427. Dat het eerste lid wel degelijk het telwoord vier is, wordt bevestigd door de oude *Duitsche spreekwijzen*: *Binnen den vier bänken* en *Vor die vier bänke kommen*, welke laatste zooveel beteekent, als voor de *vierschaa* komen. Men zie verder *Den Taalgids I*, blz. 39. — *Potgieter* smeedde naast *vierschaa* het woord *vijfschaar*, blz. 311.

Geen wonder, dat vierschaar de bet. kreeg van gerecht, rechtbank, als in Gijsbrecht, vers 588:

En schaemroot en verdoemt voor Jesus vierschaar staen;

in Palamedes, 2e bedrijf vers 210:

En kipt de rechters uit, die 's leghers vierschaar spannen;

en in »De ondergang der eerste Wareld», 2e Zang vers 432:

Hem (nl. God) drage ik me op, en hoop, hoe streng Hij vierschaar spant.

De woorden kieschheid, kuischheid, alsmede hunne grondwoorden, hebben in fig. zin nog een krachtig leven in de taal, maar het werkwoord *kuischen* = zuiveren, reinigen, in eigenl. zin, begint schaarsch te worden. Men vindt het nog bij Vlaamsche schrijvers, een enkelen keer bij de onze, als in Immerzeels Hugo van 't Woud:

De hoenders klokken rond en kuischen pluim en kuif.

Het oude *muizen* = in stilte nadenken, peinzen leeft nog voort in *muizenissen* (in den volksmond verbasterd tot *muizenesten*: het hoofd vol *muizenissen*); — *vlies* in de bet. van schapevacht vinden wij bewaard in de uitdrukkingen: het gouden *vlies* (door den Argonaut Jason veroverd) alsmede in: ridderorde van het gulden *vlies*, in 1430 door Philips den Goeden ingesteld.

Wat bet. *beun* in *beunhaas*? Men denke aan 't Hoogd. *Bühne* = tooneel, stelling, stellage, zoldering, zolder, en men kent de bet. Het geheele woord is fig. Men bedoelt met *beunhaas* thans een' werkman, die zijn vak niet kent; in vroeger dagen iemand, die zijn proefstuk niet kon leveren aan de gildemeesters en in stilte, en schuw als een haas (uit vrees van betrappt te worden), in een verborgen hoekje van het huis (op een achterzolder) zijn handwerk uitoefende. — Voeg bij deze nog het woord *winkelhaak*, *winkelhuis* 1). Het woord *winkel* voor *hoek* leeft nog in volle kracht in de Hoogd. taal; bij ons is het in die bet. haast vergeten. In de nieuwere letterkunde is de plaats bekend in de *Camera Obscura*, waar Hildebrand zich op den duur over het woord blijft ontfermen, door het in de verschillende herdrukken te handhaven: »terwijl aan een bijna onzichtbaar elastiek koordje een klein vierkant lorgnet bengelde, dat geschikt was om, zonder hand of vinger aan te

1) Ook in de Noordhollandsche uitdrukking *schuilewinkje spelen* = *schuilehoekje spelen* (d. i. stil uit school blijven) leeft *wink* nog voort. Dit *wink* is het grondwoord van 't diminutief *winkel* en werd oudtijds veelvuldig gebruikt. Evenzoo: *achterwinkel* voor *sluiphoek* en: in *winkelen* en *hoeken*, voor *hoeken* en *gaten* (Zie Den Taalgids I, blz. 294). Ook in Moortje van Bredero, vers 503:

Wat het hy in zyn hooft winckeltjes (hoekjes), en kassen.

raken, in den winkel van het oog te blijven staan." (13e druk, blz. 132). Als zelfstandig woord is winkel bijna geheel verdrongen door hoek, maar in winkelhaak (een werktuig van den teekenaar, ook een rechth. scheurtje in eenig kleedingstuk) en in winkelhuis (= hoekhuis) blijft het voortleven. In het eerste is zijne eigenlijke bet. in zooverre gewijzigd, dat men hier niet denkt aan elken mogelijken hoek maar aan een rechten; in het tweede in gewijzigde bet., want een winkelhuis staat thans niet meer op een hoek, zoo het er eens op gestaan heeft. Men weet, dat bij de oude missen of kermessen de kooplieden hun waren in 't openbaar uitstalden en daartoe (men ziet het nog wel op jaarmarkten) winkels of hoeken van kerken, groote huizen enz. kozen; door deze omstandigheid kon winkelhuis later de bet. krijgen van hoekhuis, welke bet. thans weer geheel vergeten is.

Evenzoo leveren de woorden: doelwit, deurwaarder, kerstnacht, maagschap, bloemlezing, penningmeester, spaarpenningen, stof op tot gelijksoortige opmerkingen. Het woord wit vinden we bij Vondel meermalen gebezigd, bijv. Gijsbr. van A., vers 362 en 1646:

Ick opende mijn wit, en sloegh het middel voor.
Maer in den gront de stad soo schendigh te verdelgen,
Was noit sijn wit, . . .

In deurwaarder vinden we het oude w. w. waren = wachten, evenals in krijtwaarder en waardgelder (= persoon, die voor geld de rust bewaart). Kerstnacht doet denken aan kersten (= Christen), kerstenman en iemand kerstenen (= doopen); maagschap bewaart het oude maag = bloedverwant, 'twelk nog leeft in de uitdrukking, vrienden en magen:

Ghy sijt mijn maeghschap doch, na vleesch en geest te saemen.
Gijsbrecht v. A., vers 972.

O gruwel, Badeloch, ben ick van sulck een' aerd,
Dat ick een vrou, en noch mijn eyge, met mijn swaerd,
Soo eerelijck voor haer, voor kinderen en maegen,
En dese goê gemeent mijn leven lang gedraegen,
Vermoorden sou, gelijk een gruwelijck tyran?

Gijsbr. v. A., vers 1749.

Het woord lezen = verzamelen raakt meer en meer in onbruik en leeft nog in enkele vaststaande uitdrukkingen als: aren lezen, kruiden lezen (Potgieter, blz. 394) en in samenstellingen, als: bloemlezing, uitgelezen enz.

In Vondels Palamedes treffen we dit lezen meermalen aan, 1e bedrijf, vers 123:

Met kielen inghesleipt den ooght, dien 't oosten las.

En in het derde bedrijf, vers 484:

Waer toe 't recht in perckement geschreven,
Met letters, root van gout, gesterckt met heerlijk wasch;
Indien geen burgher oit des zellefs vruchten las 1)?

In de woorden dorperlijk en dorperheit 2), Palamedes, vers 7:

Wat dorperheit is dit, onedele gemeente!

leeft het oude geminachte dorper voort; in berokkenen het oude rokken (men denke aan 't spinrokken) d. i. de spil of stok, waarom het vlas of de wol gewonden wordt, door Vondel gebezigd in Gij'sbr. v. A., vers 274:

Waer toe veel wercks begonnen?
Berockent soo veel spels, als 't niet werd afghesponnen.

en in Palamedes, 2e bedrijf vers 48:

Ghy en uw zusters, als hem Venus had verlockt,
Hebt verre een grooter quaet gesponnen en berockt 3).

en in vers 71:

Wat middel is er om te rockenen dit quaet?

In druipstaarten leeft het oude druipen = hangen, zakken, vallen, nog voort (Eng. to droop); eenigermate in deze bet. lezen wij in Palamedes, vers 214, 1e bedrijf:

Gelijck uw heer, die met zijn speer
Komt achteraan gedroopen.

Zoo vinden we meermalen bij Cats: door de vingers druipen. Zie ook blz. 99.

Nog vestigen wij de aandacht op de woorden raaskallen, volhard en plotseling, van welke de leden kallen, harden en plots korter of langer tijd als zelfstandige woorden uit de taal verdwenen zijn. Het woord kallen leeft nog voort in de platte spreektaal, doch in Warenar en de oude kluchten was het zeer gebruikelijk, bijv. vers 254.

Hoe smeerigh (= strooperig, vleiend) kan hy kallen, dit 's al om de pot.

Dit kallen bet. spreken, praten; wij vinden het nog in het spreekwoord: Kallen is mallen, maar doen is eending;

1) In Reinaert vinden we lezen reeds in de meest gewone beteekenis: spellen ende lesen bede (beide) blz. 3; seghele ende briefte lesene blz. 7; hi ghinc lesen sinen crede blz. 9 enz. 2) Dorper en dorperheit in Reinaert: een dorper, heet Lamfroit, blz. 15; seidic eneghe dorperheit (gemeenschap) blz. 41; die een dorper (lomperd) coninc ende here waende blz. 57. 3) Vrouwe Julocke, quam ghelopen met haren rocke blz. 18; ghinder vlot vrouwe Julocke, beide met spillen ende met rocke blz. 20; Ende ghinken (ghing hem) metten rocke slaen blz. 30.

ook wordt eene oude snapachtige vrouw wel eene oude kal genoemd (De Vries).

Het woord *harden* voor *uithouden*, *uitstaan*, *verduren* enz. begint meer en meer te *verouderen*. Wellicht hoort men het nog het meest in: Gij kunt het daar wel *harden*, en plots vinden we als zelfst. woord nog bij *Staring*, Ivo vers 158:

tot nu op eens 't geweld
Van duizend armen met onwrikbren dam de baren
Pal zet, en plots terug doet varen.....

Ten slotte noemen wij: *handlanger* en *erlangen*, waarin het oude *langen* = *reiken*, *aanreiken*, thans alleen in 't dialect nog voorkomend, blijft voortleven; *ontstentenis* van het oude *ontstaen* d. i. er niet staan, of zijn, vergelijk: *voorstander*, *omstanders*, *tegenstander* enz. en welk *ontstaen* door *Staring* gebezigd wordt in *Eenvoudigheid*, vers 15:

Schoon Nimf! ontsta mij niet;
alsmede in *Het kleine Veiligst*, vers 13:

Laat bloedigen helden de lauwer ontstaen.

Verder: *halsstarig* en *staroogen*, *staren* en *staarlings*, welke het oude *star* = *stijf*, *strak*, *onbeweeglijk* als *stam* bevatten. *Schrikkeljaar* (waarin de oude beteekenis van *schrikken* = *springen* nog voortleeft; men denke ook aan *schrekken*, *Hoogd. Heuschrecke* = *sprinkhaan*) wordt verklaard door eene plaats uit *Reinaert*:

Maer maghic, ic sals ontscricken (ontspringen),
Hopic, eer liden daghe twee (77).

Nog kan gewezen worden op *ooglid* en de uitdrukking: Die 't onderst uit de kan wil hebben, valt het lid op den neus, waarin lid de *bet.* heeft van *deksel*; op *meineed* = *valsche* (*onheilige*) *eed*, welk woord het oude *mein* bevat, 'twelk in de verwante talen ook de *bet.* had van *slecht*, *valsch*, *bedrieglijk*, *loos*, *goddeloos* (het *Hoogd.* had ook *Meinrath* (= *verraad*, *slechte raad*), *Meinsprache* (= *godslastering*), *Meinthat* (= *slechte daad*, *misdaad*); op *voorbarig*, waarin het oude *voorbaar* = *voornaam*, *aanzienlijk* nog voortleeft en 'twelk thans *onbedacht* beteekent; op *kuieren* of *keueren*, 'twelk het bijna vergeten woord *keu* = *stok* (alleen bij het biljartspel nog in gebruik) in herinnering houdt (*kuieren* toch is met een *stok* (= *keu*, *keude*) wandelen 1); op de uitdrukking het *krieken* van den *dageraad*, waarin *krieken* verwant is aan *krekkel*, beide van den klanknabootsenden *stam krik*, omdat men

1) Men zie ook blz. 102.

zich het op- en ondergaan der zon voorstelde, als vergezeld van gedruisch 1); op lichterlaaie, 'twelk het woord laaie = vlam nog bewaart; op lijnwaad en lijnzaad, welke den ouderen vorm lijnen voor linnen bewaren, welke voorkomt bij Cats: Wy lesen, naer de wet Moyses verboden geweest te zijn, een kleet te dragen, t' samen vermengelt met lijnen en wolle, (Cats, Uitgave Cohen blz. 46); op lik doorn ontstaan uit lijcdoren = doren in het vleesch; op madelief misschien door bijgedachte aan een ouder-Nederlandsch made = weide, ontstaan; op metselaar, metselen van het w.w. metsen = neerslaan, neerhouwen, steen behakken, bouwen, enz. enz.

Doch genoeg, althans voorbeelden te over om de stelling toe te lichten: Een woord is taai van leven! Ook in het leven der taal, evenals in dat van elk levend organisme, bestaat wisseling, scheiding, oplossing, verandering — maar ook vereeniging, verbinding. En het blijkt voldoende, dat deze laatste eigenschap het voortbestaan van menig woord verzekert.

Over de door ons opgegeven uitdrukkingen (blz. 109) kunnen wij kort zijn. De meeste werden reeds verklaard in eene vorige aanteekening, — ook is de figuurlijke bet. niet moeilijk te vatten. De uitdrukking, iemand lagen (= hinderlagen) leggen, treffen we meermalen in Gijsbrecht aan, bijv. vers 744:

Laet den tyran sijn aanslag missen,
Die den Onnooslen laegen leyd.

In rechtstaal bestaat nog de uitdrukking: geleider lage = arglistige overval, verraderlijke aanval 2); — in zijn haren rezen te berge bet. te berge naar boven; berg en dal bet. vroeger hoog en laag, te berge ende te dale = naar boven en naar beneden; in de uitdrukking hou en trouw leeft het woord houd, hout, hold = genegen, onderdanig, gunstig, getrouw nog voort.

Ook uit deze aanteekening blijke voldoende, dat onze taal geene verzameling is van doode klanken of woorden, zooals bijv. het Latijn of Grieksch, maar dat er leven, wisseling, verandering, afslijting, groei in valt op te merken. Het uitgediende valt weg evenals de bladen, stengels en twijgen in het plantenrijk en maakt plaats voor het nieuwe, naar de behoeften van het leven des volks. — Een zwaardleen, een spilleleen, een handvest, eene keur, een leenheer, een

1) Dr. Joh. Franck, Etym. Woordenboek.

2) Geleider lage. Hier is geleider de vrouwelijke datief van geleide = gelegde, verleden deelw. van leggen. De uitdr. bet. dus: met het doel, iemand door kwade praktijken te benadeelen.

leenman, iemand manschap zweren (Gijsbrecht 133), een harnas, een lijfeigene, een hofhoorige, een slaaf, enz.; een amelaken, een beukelaar, een bandelier, een zijdgeweer, eene blijde, een stormram, enz. wij kennen ze in eigenlijken zin alleen uit de geschiedenis! Evenzoo zullen kerkhof, wereldkloot of aardkloot 1) verouderen en zijn zegel hechten aan, den staf breken over, lontruiken, bakermat, eene lans met iemand breken, brandmerken, geeselen, in de bresspringen enz. meer en meer uitsluitend in geleende bet. voorkomen. Doch, wij zagen het reeds, het blijven voortbestaan van allerlei uitdrukkingen in fig. zin is het behoud van den rijkdom der taal. De taal voegt zich naar de wisselende behoeften, en ook hier speelt de mode onder: Het oude en ouderwetsche wordt soms weer aan 't licht gebracht en dient dan om de taal te sieren, evenals oude wapenen, meubels, schilderijen de zalen der kasteelen van onzen tijd een deftig en antiek aanzien geven.

De mensch streeft ook in de taal voorwaarts, met den blik geslagen in 't ver verschiet, met een hart gehecht aan het oude, het vervlogene. Doch duizendmaal beter en rijker is het, te putten uit den rijkdom der historische gegevens, dan uitheemsche, schelklinkende namen te kiezen voor het nieuwe, het nog onbenoemde. Wie zou het niet verblijden, dat wij eigen woorden bezaten voor: luitenant, revolver, bajonet, liniaal, logeeren, ledekant, kadaster, assistent, adspirant? enz. enz. En wie helpt onze taal strijden, indien de overwinning op den duur moeilijk voor haar is, waar het woorden geldt als: middagmaal en diner, avondmaal en souper, bediende en kelner, werktuig en machine, bouquet en ruiker, demi-saison en dunne overjas, lorgnet en knijpbril, visite en bezoek, atelier en werkplaats, infanterie en voetvolk enz. enz. In dezen en dergelijken strijd kan men de taal de hand reiken, door steeds het Nederlandsche woord de voorkeur te geven; want het gaat met de woorden al met de taalvormen: »De vorm, die 't meest voorkomt, doet zich 't meest gelden». Het woord, dat het meest algemeen voorkomt, zal eindelijk den palm wegdragen en het burgerrecht verkrijgen. En heeft het dit eenmaal, dan is het veelal tegen de eeuwen bestand niet alleen, maar het werkt als nieuw bloed in de aderen der taal: het verhoogt hare schoonheid, sterkt hare kracht, verjeugdigt haar leven.

---

1) Men vindt het nog in De Overwintering van Tollens, vers 18.

HOOFDSTUK VI.

WIJZIGING IN DE BETEKENIS DER WOORDEN.

Het taalgebruik is de hoogste wet! Doch de wetten van het taalgebruik zijn geen wetten van Perzen en Meden: ook de beteekenis van woorden en uitdrukkingen is aan wijziging en verandering onderhevig.

1°. Niet te allen tijde heeft een woord juist dezelfde beteekenis, of is die beteekenis van denzelfden omvang. Letten wij op de bet. van: wroegen, nopen, hoonen, smeeken en van zoovele andere in de huidige taal, en vergelijken wij deze met de bet. van die woorden in het Middelnederlandsch.

Het werkwoord wroegen beteekende eens: aanklagen, beschuldigen.

Tibert seide: Here coninc,
Dor dat ghi Reinaerde sijt onthout (niet genegen),
So en es hier jone no out,
Hine hebbe te wroeghene jeghen u (2).

Hi (Reinaert) sprac . . . . .
Ic sal u lesen, sonder brief,
Die verradenesse openbare,
So dat ic niemene en spare,
Dien ic te wroeghene sculdich bem (55).

Uit deze bet. vloeiden andere voort, als: verraden, bekend maken.

Tibert wroeghede hem selven, dor den noot (29).

Het werkwoord nopen bet. vroeger aanraken, treffen; later prangen, drukken, kwetsen en nog later: aansporen, prikkelen.

Die coene entie starke Roelant
Noopte sijn ors te hand
Hastelike met snelre vaert,
Ende ghemoette saen (spoedig) Ritsaert.
(Rein. van Montalbaen.)

Hi nopet (noopt het paard) metten spore . . . . .
(Roman van Moriaen.)

Hi (Brune) was ghenoopt so onsoete
In die eke . . . . (23). (Reinaert.)

Ghy noopt met weigeren mijn liefde noch met sporen.
Vondel, Leeuwendalers.

Het werkwoord hoonen vinden wij in de bet. van bedriegen:

Sint hoondine (bedroogt gij hem) van ere bake (bigge),
 Die vet was, ende van goeder smake (5).
 Ic sach, dat icken (ik hem) honen mochte (kon),
 Ende hoonden (bedroog hem) so, dat hi voer (viel)
 Vant dac boven upten vloer (40). Reinaert.

Het werkwoord smeecken vinden we in de bet. van vleien:

Dien hi te voren ghinc so smeken,
 Hi bleef ghevanghen in den boom (17).

In Scheepspraet van Huygens lezen we:

Mouringh, die de vrye Schepen
 Van de seven-landtsche buert
 Veertigh jaren onbegrepen,
 Onbekropen heeft gestuert....

Dit onbegrepen van begripen = berispen vinden wij reeds in Reinaert:

Ende ghinc bleves onbegrepen,
 Dat ghi sijn vel so hebt ghenepen
 Dicwile met uwen scerpen tanden (5).

Ons woord gebrek komt van ghebreken = ontbreken:

Het (paard) hadde tere arme crebbe gestaen,
 Daer hem coren dicke ghebrac.

Het woord ootmoed bet. thans, de stemming van den boetvaardigen zondaar, vroeger echter was 't gevoel van den vergevensgezinden rechter:

Ootmoedig God, die 't vermach,
 En wreect niet op desen dag
 Aan mi mine sonden. KAREL ende ELEGAST.

Scheiden had de bet. van beslissen, doen eindigen, vandaar ons scheidsrechter:

Hi bad God, dat hi moeste
 Scheiden....
 Den camp ende 't ghevechte.

KAREL ende ELEGAST.

Het woord achterdenken, achterdocht bet. thans argwaan, verdenken.

En in de Sinne- en Minnebeelden van Cats lezen we:

»Die sonder achterdencken leven, staen als open, en sijn onderhevigh om gehoont te werden. — Achterdencken leyt tot gerustigheyt, onvoorsichtige hoogmoet tot gevaer». — Blijkbaar had het in de 17e eeuw eenvoudig de bet. van nadenken, en was er niets ongunstigs in geleger.

Besproken zijn, zooals het voorkomt in Gijsbrecht, vers 161:

'k Sal best verstaen uyt hem, die noyt en was besproken,
 Waerom het leger is dus schichtig opgebroken,

voor in opspraak zijn, komt in dezen zin in de taal niet meer voor, wel het ontkennende: van onbesproken gedrag.

Evenzoo openbaren, Gijsbrecht vers 374:

Het heir dan . . .

Aen 't nederhouwen wat op straet sich openbaarde;

hier bet. openbaren zooveel als zich vertoonen, zich laten zien.

Als Badeloch, vers 1722, in wanhoop uitroept:

Bestelme slechts een swaerd, ick ben bereyd te vechten,

zal hier niemand aan ons bestellen denken, dat bijv. voorkomt in: Een mantel bestellen d.i. last geven om hem te maken, of in: Een brief bestellen, een pakje bestellen, — daar bestellen in dien versregel de bet. heeft van geven, verschaffen, in welke wij het ook aantreffen in:

Als 't koren in sijn aren schiet,

Bestelt al 't land ons voer.

(Wildzang).

Evenzoo in den Reider Edelingen:

En elleck dier bestelt sijn voeder.

Een zelfde geval merken wij op in vers 1534:

Heer broeder, 'k neem verlof . . . = afscheid;

en in vers 1678 lezen we:

'k Neem oorlof met een' kus.

Dit oorlof is thans reeds geheel verouderd; wij treffen het nog aan in het Wilhelmuslied: Oorlof, mijn arme schapen! Het bet. hier vaarwel!

Evenmin zouden we thans met Cats nog zeggen: De nieuwste schoenen dwingen (= knellen) meest; of: .

Al heeft Matroos alleen een pijp taback gedroncken,

Hy krijgt een vrolick hert al waer hem wijn geschonken;

daar wij drinken voor rooken niet meer bezigen; evenmin kennen wij een gemeene spijs, zooals wij vinden in:

Laet Princen haren roock, en eet gemeene spijs.

Een keurs is thans wat anders dan een lange vrouwenrok, een overkleed, welke bet. we bij Cats vinden:

De man verstoockt sijn broek, het wijf haar beste keurs,

Een ander heeft de baet, en hy de leege beurs.

Het woord schalk voor bedrieger, 'twelk wij aantreffen in: »De meeste schalken trachten eerst te wege te brengen, door eenige schijn van trouwigheyt, dat men hun geloof geve" is thans niet meer bekend; wel hebben wij nog het woord verschalken, in welk

woord die oudere bet. eenigermate voortleeft. Evenmin kennen wij o n t h o u d e n nog in den zin van v e r t o e v e n , o p h o u d e n : De kinderen, terwijl het onweer raest, loopen onder de boomen schuylen en o n t h o u d e n hun daar in stilligheyt; of s w a g e r is de bet. van schoonzoon;

Soo uw dochter dese dagen
Is geworden iemants vrou,
Wil u niet te seer beklagen,
Soo uw swager komt gewagen,
Dat hy wel verhuysen wou.

Ook vinden wij het minder gewoon om met Vondel te spreken van u i t g e l e z e n hout, een v e r h o l e n gang; hij viel dat pas (= op dien tijd) te zwak; de o n g e n a d e s c h u t t e n (= tegenhouden, afweren); iemand in zijn dienst b e s l a e n (= tot zijn dienst dwingen); r a a d l e v e n met vijanden:

Mijn moeder leerde my, dat ick geen' raed sou leven
Met vyanden.....

iemand in z e k e r h e i d (veiligheid) brengen,

't Was best, de kinders dan in s e e c k e r h e y t gebraght;

ik heb mijn zwaard e e r l i j k (= eervol) gedragen (vers 1742); zich ergens v e r h o u e n = ergens blijven, zich v e s t i g e n (vers 1860) 1).

Het woord s c h r i k k e l j a a r , waarin s c h r i k k e l volgens Lambert ten Kate ontstond uit den stam van s c h r i k k e n , bewaart de oude bet. van dit s c h r i k k e n , s c h r e k k e n nl. die van s p r i n g e n (zie blz. 117). Zoo vinden we in ouderwetsch en nieuwerwetsch het woord w e t in zijne vroegere beteekenis, welke we ook aantreffen in Warenar, waar Ritsert zegt, vers 1165:

Jy hebt mijn vader wel gekent, gis ik, Dirk in de drie dreggen,
Die een man van de oude wet was, effen en goet.

Van de oude wet bet. dan: ouderwetsch, van de oude zeden, van den ouden stempel, en e f f e n bet. eenvoudig (Dr. Verdam).

Het woord r i j k bet. vroeger niet enkel welgesteld, gezegend met aardsche goederen, maar m a c h t i g , v o o r n a a m , zoodat het dikwijls als epitheton gebezigd wordt van God, Christus enz. bijv. Die r i k e God enz. en bij zaaknamen geplaatst de bet. e r l a n g d e van voortreffelijk, edel, kostbaar, prachtig: Van r i j c k e r komst, van r i j c k e n moede, enen r i j c k e n tornoy.

Zoo lezen wij in Reinaert:

God, die rike,
Moete u goeden avont gheven! (26).

Ende hier binnen wilt die coninc rike (machtig),
Dat ghi hem sweret vaste hulde (85).

1) Al deze uitdrukkingen zijn ontleend aan Gijsbrecht v. A.

En wie weet niet, dat slecht vroeger eenvoudig, laag bij den grond enz. bet.? zoo in Gijsbrecht, vers 861:

Hoe veel geluckiger sijn arme en slechte dorpen....

en men sprak van een man, recht en slecht, terwijl uit dit eenvoudig zich de huidige bet. van laag, gemeen heeft ontwikkeld; ook dat tuin eigenlijk de naam is van de heg of omheining, en later het woord hof verdrong, zooals nog blijkt uit Vondels:

Hier bloeit een afghetuinde koolhof,

Rei van Eubeërs.

alsmede uit het in den volksmond nog gangbare omtuinen, zoo mede uit: over den tuin gooien, om den tuin leiden, de kap op den tuin hangen 1).

Bij Vondel vinden we ten oirbaar van nog in zijne eerste bet., als hij in den aanhef van Palamedes zegt:

Die zorgt, en waecht, en slaeft, en ploeght, en zwoeght, en zweet,

Ten oirbair van het lant een lastig ampt bekleet, —

n.l. in die van ten nutte van; en in T. Van Westrheene Wz. Jan Steen en de kunstkooper komt het voor in die van voegzaam, passend, bijv. »Geldschieters en kunstenaars onder één dak, dat's niet oorbaar, dat's een veeg teeken en spelt weinig goeds.»

In werken uit de 18e eeuw, ook nog in Van Lenneps Roos van Dekama richt de schrijver zich meermalen tot den bescheiden lezer. Vreemd mag dit heeten, als men let op de huidige bet., doch verklaarbaar is het, als men weet, dat bescheiden vroeger den zin had van verstandig, oordeelkundig enz. Zoo geeft Oudemans op:

..... o zonen! nu gekomen,

Tot jaren van bescheidenheid.

OUDAAN, Poëzie (1628—1692).

Het woord rustig en rustigheid vinden we in de bet. van kloekheid, dapperheid, manhaftigheid. Zoo in Gijsbr. v. A. vers 471:

Wie rustigh is, die spreek, en hou de waepens reë.

Evenzoo in vers 630:

Ick gaf my selven moed, en hief eens rustigh aen

Te singhen, dat het klonck.....

Het woord misselijk bet. vroeger wat missen kan, dus wat onzeker, twijfelachtig, wisselvallig, hachelijk is, — het is

1) Reeds bij Cats vindt men de uitdrukking om den tuin leiden in de huidige bet. van misleiden, bedriegen:

In de Hoven (seydt' er een geslepen Hovelingh) werdt men dickwils (om beter om den thuyne geleydt te werden) in 'topenbaer ten hoogsten ghepresen en middelertijt op het vinnigst in 't heymelyck bedrogen.

dan synoniem met mogelijk. Zoo zegt Warenar 3e bedrijf, vers 26:

Mogelijk is misselijk, by provisie hebje-tal.

Evenzoo in Gijsbr. v. A., vers 518:

O Jesus, sta ons by, dit is een mislijk teeken,

misselijk bet. hier: slecht, hachelijk, leelijk, boos, gevaarlijk.

Het woord smijten bet. thans werpen, gooien. In vroeger dagen had het de bet. van slaan, kloppen; zoo in Warenar, in den laatsten regel van het 2e bedrijf:

En zoo langh as ik staen kan, niet ophouwen van smijten;

vandaar in oude kluchtspelen ook het woord wijvensmijter.

Evenzoo in BREDERO's Moortje, vers 3229:

So raedt ick hem voor 't best, dat hy haar selschap mijdt,

Eer ik hem met een stock de kop an stukken smijt.

Alsmede in vers 3081, hier zegt Koenraet:

Houwt den smoel toe, of jou backus sal vliegghen vangen 1).

en Angeniet, »een Dienstmeyt,» antwoordt:

Duncket u goet, Koenraet, so komt an en smijt toe,

Ick raetje haestje niet, maer neemter wat tijt toe:

Gy souwtet seker so met dese saack maken,

Dat gy wel licht'lijk mocht d' eerste op de Kaack raken . . . . 2)

Ook het woord vroom veranderde van beteekenis, — het werkwoord vromen bet. baten, te stade komen. Zoo lezen we in Warenar, derde bedrijf, vers 15:

Waren mijn mijn sonden soo leet, als dat ick dat niet en deê,

Het sou men op mijn sterfdach wel dapper vromen 3).

Het bijv. nw. vroom vinden wij bij Vondel aanhoudend in den zin van dapper, moedig, onvervaard; Gijsbrecht van A., vers 856:

Mijn goede vrome man gaet quijnen, en verbijt

Sijn leet des daeghs . . . .

Zoo in vers 901:

Beschermt mijn' lieven man, dat bid ick, vroomme Heeren!

of in vers 1722:

Ick ben bereyd te vechten,

Te sterven aen de sij van mijnen vromen man.

1) Klappen krijgen. 2) Hier in eigenlijken zin d. i. aan den schandpaal raken, te pronk gezet worden. 3) Dit is: Indien mijn zonden mij even weinig kwelden als deze schuld (namelijk van Warenar met het mes gedreigd te hebben), het zou mij waarlijk op mijn sterfdag baten. (DR. DE VRIES.)

In deze bet. vinden we ook vroomheit of vromigheid; zoo bij Hooft: groote proeven van vroomheit = dapperheid, moed.

Eenzoo in Moortje van Bredero, vers 2290:

Daer an sietmen u vromicheyt, maer u wijsheyt boven allen,
Dat ghy de plaatsen schuwt daer de slaghen vallen.

Bij Vondel lezen we in Palamedes, vers 3:

En waent de menschen aen zijn vroomheit te verbinden;

hier bet. vroomheit zooveel als wijsheid, beleid (vroom en vroed).

Verder iets over het woord zonderling. Vroeger beteekende het bijzonder of zeer. In een van Hoofts minnedichten (Leendertz, blz. 172, 1e dl.) komt zonderling in deze bet. voor:

„Haer keurigh ooghen ging
Waerdeeren alle ding:
En wat in fraeyheid, sonderling
Uitmunten, boven andre, steegh,
Dat mijnse en pluckte 't met een veegh.”

Nu heeft zonderling eenigszins eene ongunstige beteekenis. Een zonderling (z. n. w.) is iemand, die zich door zijn vreemd gedrag en zijne wonderlijke manieren van andere gewone menschen onderscheidt en daardoor meestentijds een voorwerp van spot wordt. Hierdoor wordt tevens de beteekenis van het bijv. naamw. en bijw. verklaard.

Zonderling wordt tegenwoordig gebruikt als zelfst. nw., als bijv. nw. en als bijw.: »Mijn buurman Jansen is een rechte zonderling, hij heeft zonderlinge denkbeelden en handelt altijd zonderling. Het is door middel van ling afgeleid van zonder = niet in 't bezit van (ik ben op 't oogenblik geheel zonder kleingeld); buiten iemand of iets (hij kan het werk wel zonder mij afkrijgen) en beteekent »iets bijzonders hetbende», »niet algemeen», »ongewoon.» Iets, wat van het gewone afwijkt door vorm, stand, kleur, enz., wat daardoor afgescheiden, afgezonderd is van het gewone, noemen we zonderling, vreemd. Zoo spreekt men bijv. van »eene zonderlinge kleeding», een zonderling geval» en ook van »eene vreemde kleeding», »een vreemd geval.» Iemand, die in zijne handelingen afwijkt van 't alledaagsche, noemt men een zonderling. Tegenwoordig heeft zonderling alzoo de beteekenis van vreemd, niet alledaagsch, ongewoon.

Vroeger beteekende zonderling:

a. Afzonderlijk. »Doe zaten si neder ende screven elc van andren zonderlinghe.» »Een zonderlinghe boec.”

b. Vooral. Petrus van Thabor zegt in zijne kroniek van Grooten Pier: »Het gerucht maakte hem groter dan hij was, maar nochtans was het een groet swart man, met grote oghen, grote schouwer(s) ende een groten baert, ende gruwelicken van aensyn, sonderlingh als hij toornich was.”

c. U i t d r u k k e l i j k.

En trek ik je niet mit wortel mit al uit de lel (= tong),
 Zoo geef ik jou last, volmacht, en zonderlingh bevel,
 Dat je mit. . . . (Hooft's, Warenar, vers 332).

d. B i j z o n d e r, z e e r. » . . . » op eenen berch, die zonderlinge hoghe was."

»En wat in fraeyheid, sonderling
 Uitmuntend, boven andre, steegh,
 Dat mijndse (Cloris) en pluckte 't met een veegh "

Ook bij Cats vinden we dit sonderling meermalen: »De vogelaer weet schier elcken vogel met een sonderlinghe (= bijzondere, eigenaardige) greepe te verrassen" . . . »Ick hebbe menigmaal, als een sonderlingh werck van Godes goedigheyt, in mijn zelfs overleydt de bijzondere maniere van voetsel, die desselfs milde hant, yder na sijn gelegentheyt bescheidenlijk (= met oordeel, verstand) uytdeelt". — Uit de laatste aanhaling blijkt, dat ook ons woord b i j z o n d e r reeds in gebruik was. — Ook in M o o r t j e van Bredero, vers 29:

O, Meester! u ellendt ontoert my sonderlingh = bijzonder, zeer.

Maakt het thans geen haast lachwekkenden indruk, dat Vondel Palamedes-Oldenbarneveld betitelt als de Vermoorde Onnozelheit, waarmede hij dan bedoelt iemand zonder schuld, terwijl naar de tegenwoordige opvatting een onnoozel mensch gelijk staat met een simpel, onbedreven persoon?

Het woordt geweld en geweldig vinden we bij Hooft en Vondel in eene bet., die van de onze afwijkt. Bij hen duidt het alleen macht 1) aan, zonder eenig bijdenkbeeld van hevigheid. Zoo vindt men meermalen:

1) Evenzoo in Reinaert, waar wij meermalen ook den bijvorm ghewout in deze bet. aantreffen:

Dat al es in miere ghewout (53)
 Daer quamen si bi sduvels cracht
 Ende bi des duvels ghewelt,
 Ende swoeren . . . des coninx doot (56)
 Hi wille u gheven Belijn den ram,
 Ende alle ser ('s heeren) Belijns maghe,
 Van nu toten doemsdaghe.
 Eist (is het) in velt, eist int wout,
 Hebse alle in u ghewout,
 Ende ghise gheweldelike verbit. (85)

Nog bij Bredero, Moortje vers 1055:

Want s'is gebracht vereert (als geschenk), en in Moy-aals ghewouwt = macht, bezit.

geweldig God d. i. machtige God, evenzoo: Het volk was geweldig, een geweldig heerscher. Zoo ook bezigt Hooft: Schepen van geweld en leest men in den aanhef van Huigh de Groot's Verlossing:

Gewelt van wallen, dubble gracht,.....

Zoo in Gijsbrecht v. A., vers 43 en 1661:

Noch overzees geweld te haelen in het land.

Die magtig is 't geweld des vyands af te keeren.

Het woord grootmoedig bet. thans edel, verheven van karakter, moed, nl. voor gemoed, hebbende, zooals wij het vinden bij Vondel, Gijsbr. v. A., vers 478:

De Sparewouwer Reus....ging

Te nacht grootmoedig scheep,... d. i. fier.

Evenzoo, vers 983:

Sy (Sinte Klaere) trad

Grootmoedigh (= fier) in de poort van 't klooster, daerse woonde,
En sagh den vyand wegh....

Wat bet. verwaten thans en wat vroeger? In het Mnl. bestond het als w.w. der achtste klasse: verwaten, verwiet, verwaten, met de bet. van in den ban slaan, vervloeken. Zoo bidt in Reinaert Bruin de beer, dat God den eik, waardoor hij zoo leelijk in de klem geraakte,

Moeste verdoemen ende verwaten, (20)

d. i. mocht verdoemen en vervloeken.

En op eene andere plaats leest men:

Soudi, here coninc,

Maken uwe wandelinghe

Met enen verwaten ballinghe. (67)

Hier bet. verwaten in den bangeslagen, verworpen, uitgedreven. Bij Hooft vindt men deze laatste bet. eenigszins gewijzigd terug, als blijkt uit: Jacob (Pazzis) eerst geleit in 't graf zijner voorouderen, wert als verwaaten, daar uit getoogen en aan de veste gekuilt; hier bet. verwaten in den kerkelijken ban geslagen. — Thans bet. verwaten: overmoedig, trotsch, verwaand, vermetel: Een verwaten mensch, een verwaten volk. Zie ook Gijsbrecht 1502. —

Vrijpostig komt bij Vondel voor in de bet. van vrijmoedig, hij draagt zijn Gijsbrecht »verwaendelijk» aan De Groot op en dat te vrijpostiger, omdat deze van den »treurigen tooneelstijl» niet afkeerig schijnt.

Hoe eng zelfs de bet. van een woord kan worden, leert ons de geschiedenis van het woord *schaken*: een meisje *schaken*, zij heeft zich laten *schaken*, d. i. met geweld wegvoeren; uit de ouderlijke woning laten wegvoeren, doen verdwijnen. Bij Staring vinden wij het in de eerste beteekenis:

Martino, dubbel, door jaloersheid en erbarmen
Gespoord, heur *Schaker* na! en eer hij 't welf gewint,
Bereikt hem zijn gebit, en haalt hem rugglinks neder 1).

MARCO, vers 406—408.

In het Taalkundig Woordenboek op Hooft van Oudemans lezen wij dezen zin uit des Drossaards werken: Dat zy, by schaarschheit van aas, niet alleenlyk het vee, maar wyven en mannen aanranzden, de kinderen uit de wiegh oft der ouderen armen *schaaften*.

Hier heeft *schaken* eene nog ruimere bet. nl. die van *wegrooven*, *weghalen*.

In den roman van *Walewein*, in de 13e eeuw bewerkt door Penninc en Pieter Vostaert, vond ik deze plaats:

Als de »rode ridder» door *Walewein* is overwonnen, zegt hij op zijn uiterste:

Wi hebben gheweset twintich jaer
Scakers ende mordenaren.

Dit *scakers* bet. *roovers*. — Te Winkel zegt in *De Jagers Archief*, 1e deel blz. 300: dat in het *Leven van Jezus* de moordenaars uit de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan *schakers* genoemd worden.

Men ziet alzoo, dat dit *schaken*, *schaker* oorspr. de bet. had van *rooven*, *roover*, doch thans alleen nog voorkomt in de bet. van een meisje wegvoeren, met of zonder dwang.

Dat *sneuvelen* niet de enge bet. heeft, die wij er thans aan hechten, blijkt uit *Palamedes*, 3e bedrijf vers 494:

Men legh' hem 't vier wat nader.
Daer is niet aen verbeurt al sneuvelt de verraeder.

d. i. de pijnigers zullen *Palamedes* het vuur wat dichtcr aan de schenen leggen, het kan geen kwaad, al sterft hij onder de foltering. — Ook in *Warenar van Hooft* treffen we *sneven* aan in den zin van *sterven*, 1e bedrijf 3e tooneel, waar *Geertruid* haar broeder *Rijkert* het »hylik»

1) Ook in *Moortje van Bredero* vinden wij reeds geheel deze zelfde beteekenis, in vers 1015:

Siet *Koenraet* datje maakt
Dat *ghyse* lockt met list, en met gheweldt haar *schaakt*.

Evenzoo *ontschaken*, als in vers 2140:

Want siet sy is de gheen die hy myn met ghewelt
Ontschaken komt met kracht.....

aanraadt, opdat de naam van zijn vaders geslacht niet zal versterven, — en hij op de vraag:

Raeje 't mijn? ik doe 't,
tot antwoord krijgt:

Anders, licht dat je sneefde.

en bij welke plaats Dr. Verdam aanteekeent: Sneven, oorspronkelijk vallen, welke bet. nog doorschemert in het freq. sneuvelen, vallen op het slagveld, kreeg later de meer algemeene bet. van omkomen, hier ten val komen, ongelukkig worden.

Een voorbeeld van gelijken aard levert het woord legerschaar. Het eerste lid dezer samenstelling is klaar uit zich zelf, maar het tweede vereischt toelichting. Dit schaar komt van scheren, een w. w. oulings der tweede klasse: scheren, schar, scharen, geschoren. Thans bet. scheren afknippen, afsnijden van wol of haar: De schapen scheren, den baard scheren, maar deze enge bet. had het vroeger niet. Beschouwt men de woorden schaar (werktuig om te knippen), schaad (kerf in het scherp van een mes), ploegschaar (ploegmes), dan komt men tot het besluit, dat scheren in oude dagen in 't algemeen snijden heeft bet., en uit dit snijden kwam men tot het begrip indeelen, verdeelen, als blijkt uit legerschaar (= afgedeeld legerkorps, deel van een hoofdleger), dat lot is mij beschoren (= toebedeeld, is mijn deel).

Het woord wimpel doet ons denken aan een lang, smal vlagdoek aan den mast der schepen, en als wij op deze bet. letten, valt het moeielijk het woord bewimpelen te verklaren. Dit toch komt voor in de beteekenis van: bedekken, verbergen, aan het oog onttrekken, verbloemen, vooral als er sprake is van de minder goede zijde van eene zaak of handeling. De oplossing in dezen is weer hierin gelegen, dat wimpel in oude dagen eene ruimere beteekenis had dan thans nl. die van doek, sluier; bewimpelen bet. dan: met een sluier, met een doek bedekken.

Omgekeerd leert ons weer het w. w. bezitten = zitten bij of op, hoe de eigenlijke bet. van een woord in de fig. taal kan verruimd worden. Wat is eigenlijk een grondbezitter? Naar de letterlijke opvatting is het iemand, die op den grond zit, welke hem toebehoort. Dit zitten op vindt nog zijne toepassing bij de jeugd; zij gaat in eigenl. zin zitten op datgene, wat zij als rechtmatig eigendom beschouwt, om het zóó te beveiligen. Ironisch hoort men nog zeggen: »Je bezit me», als iemand met den stoel op een kleedingstuk van een ander zit. Daar het nu onmogelijk was, dat onze grondbezitter de geheele oppervlakte van een stuk land met zeker deel van zijn lichaam kon bedekken, moest vanzelf dat bezitten eene wijziging in bet. ondergaan en de grenzen

van deze uitzetten. Het was dan genoeg, zoo hij eene hut, een huis op den akker bouwde; dat bedekken, bezitten van een klein, zeer klein deel der oppervlakte kon iedereen aanwijzen, dat hij de rechtmatige eigenaar was (volgens den alouden rechtsregel, dat de grond het eigendom was van dengene, die hem zich het eerst toeëigende). Zoo kon de bet. van bezitten zich gaandeweg verruimen en kon de vorst een rijk bezitten. Als wij letten op de bet. van de volgende zinnen bijv. zien wij ze gaandeweg in omvang toenemen: Gij bezit mijn stoel, gij bezit mij, gij bezit een fraai huis, gij bezit eene fraaie weide, gij bezit bergen en wouden, gij bezit een kasteel, eene stad, een burcht, gij bezit een gewest, gij bezit een koninkrijk enz. En nog een enkele stap was er noodig om te komen tot een fig. bezitten in uitdrukkingen als: Moed bezitten, schoonheid bezitten, deugd bezitten, een goed hart bezitten, verstand, oordeel, smaak enz. bezitten. Denkt men nu in deze uitdrukkingen aan de eigenl. bet., dan blijkt het eerst, hoever de fig. bet. van de oorspronkelijke opvatting kan afwijken. — Deze laatste is, zou men met recht kunnen beweren, geheel uit het bewustzijn van de spraakmakende gemeente verloren. — En tevens blijkt, hoe de beteekenis van een woord in ruimte kan winnen.

Inderdaad, de bet. van een woord is niet standvastig, zij is evenals de waarde van munten aan koers onderhevig. Doch evenmin als de waarde van munten binnen een kort tijdsverloop merklijk gewijzigd wordt, is dit het geval met de beteekenis der woorden. In de natuur, in de geschiedenis der volken, in de taal zien we alles langzaam, zeer langzaam zich ontwikkelen, vormen, wijzigen, omkeeren. Eerst in lengte van tijd blijkt het, wat de tijd vermag!

2°. Woorden, die eens van de lippen vloeiden van lieden van beschaafden stand, zakken af naar omlaag en rekken hun leven in de taal van de lagere klassen, of wel, zij worden in minder edelen zin toegepast. Bij Cats vindt men het woord zuipen evenals bij Vondel nog in den algemeenen zin van drinken (eig. brij slurpen); thans wordt het in beschaafde taal nog wel van het drinken van dieren gebezigd. — Leert ons Te Winkel niet in De Jager's Archief 1 blz. 300, dat stinken eens de bet. had van rieken, welriekend zijn en gebezigd werd van leliën en rozen.

En wat leeren ons woorden als kastelein, klerk, vrouw, banjerheer, heer? Het woord kastelein bet. thans tapper van een glaasje sterken drank; vroeger edelman, bewaarder van een kasteel, slotvoogd (Fr. châtelain, châtelaine); het woord klerk bet. thans kantoorschrijver, kopiïst, naschrijver — voorheen was het een geestelijke (het woord toch is ontstaan uit het Lat. clericus (geestelijk heer), die als geleerde en

geheimschrijver in dienst stond bij den vorst of een hooggeplaatst edelman. Vrouw heeft thans nog alleen in de uitdrukking: de vrouw des huizes (= de meesteres) eenige bet.; overigens is het de benaming van een vrouwspersoon uit den lageren stand: de werkvrouw, de waschvrouw enz. Eens was vrouw, vrouwe de titel van eene adellijke dame of van iemand van stand, — (thans geldt dit nog van vrouwe, den titel van eene vrouw van hoogen stand). Een banjerheer noemen wij thans een pronker, een opsnijder enz.; in oude dagen was een baanderheer een edelman van hoogen rang, iemand, die het recht had, een eigen banier of vaandel te voeren en met dit veldteeken naar het leger op te trekken; — thans is ieder beschaafd man een heer, voorheen was de heer de gebieder, de edelman, de vorst (Karel V was heer der Nederlanden), vandaar heerlijke rechten, heerschen, beheeren, overheeren, enz. —

Is het bij de woorden niet als bij de menschen: Wat hoog staat, daalt soms laag en wordt vervallen hoogheid? En van den anderen kant leeren ons woorden als maarschalk 1) (= verzorger van den maar = het paard); aarzelen (eigenlijk met het achterlijf bewegend achteruitgaan, men denke aan iemand, die teruggaat om over eene sloot te springen, Fr. reculer) en aterling 2), een woord volgens Bilderdijk uit de vuilste straattaal geboren — dat laagheid kan klimmen, zelfs tot eene eereplaats in 't gebied van den hooger en stijl?

Ook bij de woorden heeft wisseling plaats van aanzien en stand, ook daar draait het lot zijn wentelend rad: Wat soms onder was, komt boven! Het taalgebruik is hier gebieder, het zwaait den staf en beslist over leven en dood, over stand en aanzien.

3°. Woorden en uitdrukkingen, die vroeger ook in letterlijken zin werden gebezigd, komen thans slechts figuurlijk voor.

a. Vooreerst vestigen wij de aandacht op het reeds genoemde aarzelen, thans in de zin van twijfelen, weifelen, wankelen, niet durven voorkomende; doch bij Cats lezen we:

»Een aerselend en achteruytslaende paerdt doet met sijn

---

1) Later kreeg schalk zelfs de bet. van bedrieger, schelm, als in Reinaert, blz. 23.

Sieten (ziet hem) hier,
Den roden scalc, den fellen ghier (vraat)!

2) In 't Etymologisch Woordenboek lezen wij: Aterling, een middelned. woord, door Kiliaan met bastaard, onecht kind verklaard en in de 17e eeuw in dien zin gebruikelijk. Het ontstond uit etterling jong van een hond, etter bet. oorspr. vergift; in 't volkgeloof gold een hond uit het eerste nest voor vergiftig. Het woord drong dus uit de lagere volksklasse in beschaafder kringen door, waarin het de bet. van verbasterde, ontaarde aannam. De vocaal *a* wijst op Frieschen oorsprong.

sterckheyt geen ander voordeel als dat'et sijn lijf vol slagen krijgt, en moet niet te min 'tgareel dragen."

Hier vinden we aarselen, aarsen in eigenlijke beteekenis.

- b. Evenzoo lezen wij bij Cats bij 't beeld van den Gilde-os:

Ey siet eens, vrienden, siet, wat mag 't den gild-os baten,
Dat hy een rosenhoet mag dragen achter stratenP...

Dit hoet bet. krans en komt nog in fig. zin voor in den R. C. eeredienst, waar men spreekt van een rozenhoedje bidden. (Achter straten geeft ons licht bij de verklaring van ons achterwege d. i. op den weg.)

- c. Bij Cats lezen we verder:

»'t Gaet veeltijds soo met de jonge luyden de welke soo haest zy haer hant de plack ontogen hebben gemeenlijk terstont in alle dertelheyt uitbersten." Is dit woord: de plack hier niet in eigenlijken zin gebezigd? Toen Cats dit schreef regeerde meester nog met plak en roe. Thans leeft de plak nog enkel voort in de fig. uitdrukking: onder de plak van iemand staan.

Wie zal ons zeggen, of bij deze door het volk wel gebezigde uitdrukking het beeld van de plak voor den geest komt van de verschillende sprekers? Menschen van 50, 60-jaar kennen wellicht de plak nog uit hunne schooljaren, — maar waar denken de jongere lieden aan? Hier kan op den duur de volks-etymologie haar slag weer slaan.

- d. Verder lette men op uitdrukkingen, als in eene vorige aantekening, blz. 109, werden opgegeven, en waaruit wij kiezen:

de h u i k naar den wind hangen.

Deze uitdrukking bet. van partij veranderen, als het eigenbelang of de omstandigheden het eischen. Zij kon ontstaan in fig. zin, omdat de h u i k zeer algemeen werd gedragen door de vrouwen uit den burgerstand. Een twintigtal jaren geleden zag men de h u i k en nog zeer veel in 's-Hertogenbosch, als kleedingstuk van vrouwen zelfs uit den goeuden burgerstand; men noemt ze echter k a p m a n t e l, eene juiste benaming: het is een lange regenmantel met een kap, om het hoofd, vooral om de witte muts te bedekken.

- e. In het Album van Jonathan, Waarheid en Droomen, blz. 28 leest men:

»In 't algemeen doen de meeste menschen of het geheele leven een bal masqué is, en hebben voor niets meer zorg, dan niet in hun eigen gedaante gezien en herkend te worden; zeer aardig en kunstig, dat moet ik zeggen, maar toch wel een beetje lastig voor dezulken, die geen g r i j n s hebben kunnen magtig worden, of, zoo zij al eens een vreemde h u i k omhangen, haar zoo links dragen, dat zij veel hebben van den struisvogel....

Eene grijns is eene mom, een mombakkes, een masker, — bij Cats leest men:

Het kint, aen wien een grijn in haest is voor-gekomen,
Wort van den bleecken anxt ten hoogsten ingenomen....

Evenzoo:

Ghy siet het momme-tuigh de kinders henen jagen....

Met deze toelichtingen begrijpen wij uitdrukkingen, als:

Hij vertrok zijn gelaat tot een grijns;

Tavoach grijnslacht.... (Bilderdijk, Ondergang 3e zang).

Onder de mom van vriendschap, d i. onder den schijn, het uiterlijk enz.

En bij 'treeds genoemde kunnen wij verder een zeer groot aantal uitdrukkingen voegen, in vorige aantekeningen reeds toegelicht, welke enkel als fig. uitdrukkingen in de taal blijven voortleven. Wij herinneren aan: Twistappel, iemand de les lezen, den staf over iets of iemand breken, op zijn elf en dertigst, te elfder ure, een harden dobbel hebben, een pluimpje krijgen, iemand een hart onder den riem steken, den draak met iemand steken, iets in zijn schild voeren, enz. enz.

Een en ander stelt de waarheid, die wij wilden aantonen, voldoende in 't licht: De wetten van het taalgebruik zijn geen wetten van Perzen en Meden. Ook de beteekenis van woorden en uitdrukkingen is aan wijziging en verandering onderhevig.

HOOFDSTUK VII.

SPELING VAN HET VOLKSVERNUFT.

GEMAKZUCHT EN ACHELOOSHEID.

Het volk heeft een slecht geheugen. Het vergeet de oorspronkelijke beteekenis der samenstellende deelen van woorden, en als het die niet helder meer voor den geest heeft, wordt eerst de klemtoon verschoven: hoogeschool', rookvleesch', burgemees'ter, stadhuis', boerenkool', voormid'dag, meesterknecht', en nog later wordt de vorm der samenstelling, worden de samenstellende deelen der uitdrukking soms op vermakelijke wijze verhandeld: Een luitenant wordt een luitnt, een wambuis een wammes; 't mag schien werd misschien, nog dan werd nochtans, lijk (blijk) teeken werd litteeken, een-lijk-ander werd elkander, leedelijk werd leelijk, wilen-eer werd weleer, enz.

Eenzoo gaat het met koppelingen van woorden of met uitdrukkingen; ook hier is het geheugen niet altijd even sterk. De Friesche juffer spreekt even kalm over een gouden oorijzer, als de dienstmaagd over een koperen blik; dat is oud nieuws klinkt het allerwegen, evenzeer als men in de Meierij spreekt van jonk-oud bier. Men beweert, dat men iemand naar zijne pijpen kan laten dansen, als hij niet op zijne tellen past, en heel plat beweert men ook, dat iemand een stuk in zijn kraag heeft, ofschoon men zich met geene mogelijkheid kan verklaren, wat die kraag 1) er mede te maken heeft, en daarom ook weleens leukweg de uitdrukking, naar eigen inzicht wat opknapt, door te zeggen: hij heeft een stuk in zijn laars, wellicht zinspelende op den waggelenden gang.

1) DE VRIES leert ons, dat kraag oudtijds den hals zelven beteekende; wat men thans kraag noemt, diende eigenlijk te wezen kraagdoek.

Zoo vinden wij in Reinaert naast hals:

Ende bonden hem an sinen hals

Enen steen . . . . (39)

meermalen het woord kraag = hals, bijv.:

Al sout mi gaen an mine craghe,

Sprac Cuwaert (de haas), ic u niet en loghe (65).

Doe hinc hi an Reinaerts craghe

Ene scerpe (reistasch) van Bruuns velle (78).

Het vergeten van de oorspronkelijke bet. van woorden en uitdrukkingen, gaf van den anderen kant de meest mogelijke vrijheid bij 't figuurlijk gebruik — echter, ook hier had men grenzen te eerbiedigen.

Iemand kan in fig. zin op z'n paardje z'n en toch niet rijden; hij kan over 't paard getild z'n en nooit in den zadel gezeten hebben; men kan iemand in 't harnas jagen, die nooit een harnas zag; een minister houdt het roer van den staat, al waagde hij zich nooit op eenig water; een oud-gediende werpt z'n anker in een afgelegen dorp, al weet hij ternauwernood, hoe men een anker uitbrengt en al ligt het dorp op eene barre hei; menigeen hengelt of vischt naar iets, die met minachting op het bedrijf van den hengelaar neerziet; een bedrieger poetst de plaat, als hij lont ruikt, ofschoon blinkende platen en lonten meer en meer tot het verleden gaan behooren. Zoo zoude men gemakkelijk voort kunnen gaan. Men lette bijv. op uitdrukkingen als: Hij heeft r'ijpen groen gelezen, water in den wijn doen, te veel hooi op de vork nemen, een oog in 't zeil houden, z'n hart uitstorten, eene lans breken voor, iemand naar de kroon steken, alles op het spel zetten, enz. enz.

Verder verdwijnen voor en na woorden en uitdrukkingen, die uit het volksgeheugen als weggewischt worden, zooals de in vroeger dagen algemeen gebruikelijke: de kei leutert of rammelt hem (= hij is niet wel bij 't hoofd), hij kan rijden en omzien (= hij is bij de hand), voor iemand hoornen branden (= iemand willen uitdrijven), en blijven andere enkel in fig. zin voortleven, als:

Brandmerken, geeselen, schobbejak, zondenbok, twist-appel, slachtoffer, om zeep gaan, vuur en vlam spuwen, iemand het vuur na aan de schenen leggen, iemand aan (op) de kaak stellen, iemands doopceel lichten, iemand den handschoen toewerpen, met open vizier strijden, met iemand den draak steken, het riekt naar den mutsaard, enz.

In dit laatste geval staat veelal de deur open voor verbastering. De volksverbeelding maakt zich van het woord of de uitdrukking meester en bezigt ze dan als speelbal van luim of valsch vernuft.

Zoo leest men weleens en hoort men ook wel zeggen:

Hij sloeg de plank mis.

Deze uitdrukking is echter foutief. Aan welk spel zou zij ontleend kunnen zijn? Het is duidelijk, dat zij eene samentrekking is van twee andere, nl.:

a. Hij sloeg den bal mis,

b. Hij was de plank mis.

Uitdrukking *a* is kennelijk ontleend aan het kaats- of kolfspel, *b* aan het kegelspel. Als bij dit spel de bal niet over de plank rolt, zal de speler weinig punten met z'n worp behalen.

Beide uitdrukkingen hebben nagenoeg gelijke bet.; vandaar was het mogelijk, dat ze ineensmolten, toen het beeld der oorspronkelijke bet. niet helder meer was in het volksbewustzijn. Wat erger is, men vindt de foutieve uitdrukking soms in goed geschreven werken. Eene soortgelijke verwarring ligt ook ten grondslag aan de uitdrukking,

i n d e w a a g s c h a a l s t e l l e n .

Hier toch zijn verward w a g e n , de zwaarte bepalen en w a g e n , op het spel zetten (Fr. risquer). Men hechte de laatste bet. aan w a a g in de bet. van weegschaal, in oude dagen algemeen in gebruik (men kent nog de stads waag); aldus kon ontstaan de uitdr. in d e w a a g s t e l l e n , en toen het woord waag (= schaal) langzamerhand plaats maakte voor waagschaal, kon in d e w a a g s c h a a l s t e l l e n gemakkelijk ontstaan met zijne tegenwoordige beteekenis.

Men ziet, dat de volksphantasie hier haar spel dreef. En het taalgebruik hield haar de hand en stempelde de foutieve uitdrukking tot goede munt. De volksverbeelding is eveneens oorzaak van het ontstaan van de gangbare uitdrukkingen:

Hij springt vanden os op den ezel,
Hij heeft kind noch kraai,
Korte wetten met iets maken,
Hij verspeelt katen kogel,
Elfis 't gekkenommer,
Wij kennen hem van haver tot gort,

welke alle in den grond der zaak foutief zijn.

De spraakmakende gemeente — en dit pleit voor haar gezond verstand — wil een begrip zien in het woord of in de uitdrukking en denkt bij zondvloed (= groote vloed) aan zonde, en let te minder op de ontbrekende *e*, omdat in aardappel, voor aarde-appel, eindpaal, voor einde-paal hetzelfde spraakkunstige verschijnsel wordt aangetroffen en zondevloed haar uit een bijbelsch-historisch oogpunt volkomen klaar en helder is.

Evenzoo vormde zij heiligmaker (een soort van koek, welken men voorheen bij 't hijlik of huwelijk den bruiloftsgasten aanbood, evenals thans nog de muisjes bij geboorten op tafel komen), toen het woord hijlik 1) voldoende door huwelijk was verdrongen en naar de bet. verouderde en vergeten werd; hijlikmaker werd toen gemakkelijk heiligmaker, te meer, omdat men in zaligmaker een model had, eene leest, waarop men het nieuwe woord kon schoeien.

---

1) Dat echter het woord hijlik nog niet geheel vergeten is in de volkstaal, leert ons Potgieter, die het o. a. gebruikt in het Weeuwije van Holland; blz. 391, 4e druk: Ik heb ook nog mijn wenschen; ik bid God voor jou, om een gelukkig hijlik.

En naar beweerd wordt, deden de Vlamingen nog stouter stap en hielden den kruidkoek eenvoudig opnieuw ten doop als zaligmaker.

Verder denke men hier aan de Engelsche ziekte, eigenlijk eene ziekte in de gewrichten, in de enkels, welke zich in het tweede levensjaar openbaart door zwelling van de gewrichtseinden der onderste ledematen; evenzoo aan adellijk wild. Men zegt: een haas is van adel, als hij een bijmaak heeft ten gevolge van ouderdom, of wel minder smakelijk is, omdat hij voorlang geschoten werd, en men zinspeelt door gelijkheid van klank spottender wijze op eene eigenaardigheid van den adeldom: hoe ouder hoe beter of echter, — doch de taalvorschers leeren ons, dat adellijk wild eigenlijk vuil, bedorven wild beteekent.

Erger wordt het, als de volksverbeelding een of ander uitheemsch woord, een of anderen uitheemschen term tot haar speelbal maakt. Het niet begrepene wordt gefatsoeneerd en vervormd, verwrongen en verformfaaid, — het onbekende wordt op den klank af met het bekende in verband gebracht, het vreemde met het eigene verwisseld, verbonden, samengesmolten, — even vaardig als de alchimist in oude dagen zijne stoffen wist te paren en te scheiden. — En de verbeelding draait het verstand ten leste een rad voor de oogen: het volk is tevreden, omdat het meent te begrijpen en bezigt stoutweg het gedrochtelijke woord van zijn eigen maaksel.

We wijzen hier op scheurbuik, kennelijk ontstaan uit het vreemde, naar men zegt, Deensche *scorbutus*, eene ziekte, die uit bloedbederf ontstaat en zich kenmerkt door zwelling, paarskleurige roodheid en pijn van het tandvleesch, verbonden met het losgaan der tanden; *marktentster* (zoetelaarster 1) uit het Romaansche *markedant*, een ouderen vorm van *merchant*, Italiaansch *mercante* = koopman; *bestekamer* ontstaan uit *basse camera* = laag kamertje; *bolleboos*, naar de volksmeening een bol, iemand, die bijzonder knap is, maar, naar Dozy leert in zijne Oosterlingen, eene verbastering van de Hebreuwsche uitdrukking *baalbois* = heer des huizes.

Daar lag ook kool, waarbij men denkt aan zekereren oom, zonder zich rekenschap te kunnen geven van de kool, eene uitdrukking van het scheepsvolk opgevangen, 'twelk haar leerde van Deensche matrozen: den *eromkuld*, die is omver; *pek elzonden*, waarvan het eerste lid bij het volk wellicht het tegengestelde uitdrukt van de eigenlijke bet., het denkt aan groote, zware zonden, omdat men groote stukken vleesch in de pekel legt, dit woord *pekel* ontstond echter uit *piccolo* = klein, gering (een *piccolo* is nog eene kleine fluit); een opperman = iemand, die aanhoudend op de stellingen of het steigerwerk

1) Dit woord vindt men bij Van Lennep; naar men wil, is het niet gevormd van ons zoet, maar van zieden, zood, gezoden (= koken).

heeft te klimmen, doch eene verbastering van operman = werkman (men denke aan 't Lat. opus = werk); een veelvraat = een dier, dat buitengewoon veel eet (vreet = ver-eet), doch eigenlijk eene verbastering uit het Noorsch: fial = berg en fress = fret, aldus veelvraat = bergfret.

Bovendien toonen wij, Nederlanders van groot tot klein, van hoog tot laag, vrij wat eerbied voor het vreemde en uitheemsche. Hoor, wat al deftigheden! Controleur, ingenieur, inspecteur, administrateur, refrendaris, enz. enz., titels van burgerlijke ambtenaren; kapitein, majoor, kolonel, generaal, titels van militairen! Ja, de termen adspirant, surnumerair, candidaat, vóór of bij een titel gevoegd, geven dezen een klank van voornaamheid.

Bij elk volk, in elk bedrijf, bij elke nering is men er op uit, te schitteren met het uitheemsche. Lees de namen onzer handwerkslieden op hunne uithangborden; het zijn: marchands-tailleurs, coiffeurs, confiseurs-pâtisseries, modisten, graveurs; men handelt in manufacturen, in galanterieën; men verkoopt odeurs, eau-de-cologne, pommade, cosmetiek en verdere toilet-artikelen, enz.

Onder vreemde en klinkende namen zoekt men in handel of bedrijf allerlei waren aan den man te brengen. Vraag het aan al die lieden, waar het groote geheim van hun debiet schuilt. Vraag het den bloemist!

»Wat is het, Barend!»

»Dat», zei Barend, »is nu eigenlijk de effetieve mimosa nolumi tangere!»

»Hou op met je potjeslatijn, riep Kegge uit. Allemaal gekheid! Hoe heet het in je moërstaal, man?

»Kruidje-roer-mij-niet!» antwoordde Barend.

Vraag het den goochelaar, die zich uitgeeft voor een prestidigitateur; den likdoornsnijder, die zich pedicure betitelt; den tandentrekker, die zich dentiste noemt, ook den tooneelspeler-arti'st.

Ja, er waren eens onderwijzers, die mede kwakzalverden!

»Wenschen de heeren, dat ik topographisch, orographisch, hydrographisch of ethnographisch mijne vragen inricht», laat de Oude heer Smits bij een schoolbezoek door den instituteur van het pensionnat vragen. Het goede lid der schoolcommissie, de heer van den Pauwenburg, raakte er geheel door in verwarring en fluisterde Smits in 't oor: »Een verduiveld knappe kerel! Dat verzeke ik je!»

En deze ontboezeming drukt het juist, zeer juist uit, wat de indruk van al die deftigheden is, zelfs op den meer ontwikkelde. En, is het dan

---

Zie deel VI der Gezamenlijke werken, »Eene aangename Wandeling.

wonder, dat het minder beschaafde deel van het volk, ook aan denzelfden afgod gaat offeren. Doch zie, wat dan gaat gebeuren!

Keesje, het diakenhuismannetje, is aan 't woord. Hij spreekt tot mijnheer Willebram, dien hij van »de dullezan» is gaan afhalen: »Uwé moet niet kwalijk nemen, dat ik uwé niet trekt kon!» En, zuchtte het gezelschapsjuffertje: »Is dat met me goed leven, kondelteur?» En lees den brief van den deftigen dorpsbarbier aan den heer J. D. Van den Aanzett, chirurgus te Monnickendam 1)! Wat al bijtende scherts over dezelfde zwakke plaats in ons volkskarakter!

Maken de soldaten, milsains zoowel als ramplezanten, geen spectie voor den kornel? Wat een schat van aardigheden worden er niet geleverd — al zijn ze van de goedkoopste soort — op den naam van omnibus 2)! En klinkt gereformeerd niet als griff' meert, heet een democraat niet domme kraat en zoo verder. Intusschen, het dient eerlijk gezegd, niet altijd is het onwetendheid of domheid, die het spel drijft, er komt, vooral bij meer beschaafden weleens moedwil bij, spotziek uiteraard! Eene gitaar wordt een gieter, consumeeren gaat over in consuminderen, eene demi-saison (jas) wordt herdoopt als citroenjas en dergelijke meer!

Doch laat ons tot het gebied der Nederlandsche taal terugkeeren. Ook hier geldt dezelfde regel, zooals wij boven reeds zagen.

Het woord nachtmèrrie ontstond uit nachtmàer d. i. nachtduivel (cauchemar, nightmare). Het tweede lid der samenstelling raakte als zelfstandig woord in onbruik, doch er bestond een ander van gelijken klank nl. mare d. i. hengstpaard, vgl. ons merrie (mèn denke aan mareschalk = dienaar, verzorger van den mare), en het woord nachtmare ging nu ongemerkt over in nachtmèrrie, een vorm, waarin het op den huidigen dag nog bestaat 3).

Hij springt van den os op den ezel ontstond, toen de bet. van ors = strijdpvaard (Eng. horse) niet meer werd gevoeld en het woord ros de plaats van ors had vervangen 4).

Hij heeft kind noch kraai. Dit kraai staat voor kraaiër = haan en dit voor gedierte, vee. In het Maastrichtsche zegt men nog: Hij heeft kind noch kievie (= kievit), in 't Engelsch: nor child, nor chicken, d. i. noch kind, noch kieken. Reeds in een Middeln.

1) Camera Obscura, 18e druk blz. 326, De Barbier. 2) Wij merken op, dat omnibus 3e nvl. meervoud is van 't Lat. omnis en dus bet. voor allen.

3) Men zie: De Volksverbeelding in het rijk der taal, door prof. Moltzer, blz. 7.

4) Het woord ors, door omzetting ros, werd vroeger in de taal gebezigd, bijv.:

Nu sit weder op uw ors.

Laet ons striden ridder wise.

KABEL ende ELEGAST.

werk, den roman van Heinric en Margriete van Limborch, leest men den min of meer verbasterden vorm:

Want hine heeft nemmer toeverlaets
Dan mi, want hine heeft kind noch craet...

Dit craet staat hier voor kraai, zooals blijkt uit:

.... sonder waen
Es hi doen opghestaen
In der ierster haencraet
Die crayt vor die dagheraet 1).

Korten wetten met iets maken kon in dezen foutieven vorm ontstaan, toen het woord metten voor morgengebeden in onbruik raakte; vooral na de invoering der Hervorming. Metten is op zich zelf reeds eene verbastering van het Middeln. mettine d. i. matutinae (metten heeft twee t's) of de eerste gebeden der kloosterlingen, die van den vroegen morgen (Fr. matin). In de sproke van Beatrijs komt zoowel de vorm mettine als metten voor. De uitdrukking korte metten maken = het kort maken met de morgengebeden, dus niet veel bidden, spreken; kort, spoedig handelen. — Evenzoo: iemand de metten lezen.

Hij verspeelt kat en kogel. Deze uitdrukking diende te zijn: Hij verspeelt kap en kovel d. i. alles en alles. Een kap en een kovel zijn woorden van nagenoeg gelijke bet.; het is het hoofddeksel van kloosterlingen. Het woord kap = monnikskap doet denken aan kaper = vrouwenmuts, en kovel of ke uvel = nonnenkap bezigt Alberdingk Thijm in Geertruida van Oosten: »De zwarte kovel, die des daags, bij den weg, haar gelaat schier onzichtbaar maakt, heeft zij afgelegd.» Vandaar ke uvelen.

De uitdr. elf is 't gekkennummer, behoeft haast geene nadere verklaring. Toen de bet. van alf, elf = boos wezen, dat den mensch door allerlei bedrieglijke beelden, zoowel in den slaap als wakende, kwelt en veront-rust, gaandeweg in vergetelheid raakte met het bijgeloof aan spoken, greep de volksverbeelding naar het telwoord elf en bracht op dit woord de ook later weer gewijzigde bet. van alf nl. die van arm zaligen bloed, dwaas, zot, over, en zoo werd elf het gekkennummer, en zal dat wel blijven 2).

Wij kennen hem van haver tot gort is eene verbastering van de zeer oude uitdrukking van aver te avere of van aver tavere,

1) Zie Dr. De Jager, Nieuw Archief voor Ned. Taalkunde, 1855—1856, blz. 235.

2) Zoo is dertien het ongeluksgetal geworden, vooral in het oog der Franschen. Men denke aan het laatste Avondmaal van Christus; toen zaten of liever lagen er 13 aan tafel, en de voornaamste hunner, nl. Christus zelf, eindigde weldra zijn leven.

d. i. van zoon op zoon, van geslacht tot geslacht. Toen het woord *aver* in deze bet. verouderde en niet meer begrepen werd, bracht men er *haver* bij te pas, en zal men gezegd hebben: van *haver* tot *haver* en weer later, toen men den inhoud van deze dwaze uitdrukking natuurlijk in 't geheel niet meer begreep, kon voor de verandering het tweede *haver* licht in *gort* overgaan.

Is er een tijd geweest, dat de ouders bij de geboorte van een kind een naam kozen, die eene zinnebeeldige bet. had, meestal de uitdrukking was van een wensch, eene zegening, — thans beslist bij de keuze veelal niets anders dan de klank. Is de klank welluidend, de naam is goed; vandaar het onnoemelijk getal *Maria's*, *Anna's*, *Louisa's* enz. en in onze zuidelijke provinciën het groote aantal Fransch klinkende voornamen. Wat bet. al die eigennamen eens hadden, wie zal het nasporen? Wij weten, dat *Izaäk* bet. *Vreugdewekker*; *Israël*, *Sterke*; *Benjamin*, *Geliefden zoon* enz.; *Emmanuel*, den van God gezondene; *Margareta*, parel; *Petrus*, steenrots enz. en verder, dat *Diedrijk* bet. *rijk* = *mchtig over het volk*; *Berta*, *Albrecht*, de schitterende (Eng. *bright*); *Karel* = *man, voortbrenger*, enz.

Ook ten opzichte van eigennamen blijkt het weer, dat de oorspronkelijke bet. der woorden, bij het volk licht in 't vergeetboek raakt, als die der samenstellende deelen niet helder meer is. En is het zoover gekomen, dan staat de deur open voor verminking en voor slinking van vorm. Vandaar de afbrokkeling der meeste voornamen: *Cornelis* wordt *Nelis*; *Petrus*, *Peter*; *Piet*, *Peer*; *Johannes* wordt *Jan*; *Dorothea* wordt *Door*, enz. Ook bij soortnamen neemt men dit verschijnsel waar; wij wezen reeds op: *wammes* voor *wambuis*, *winkel* voor *winkelhuis* (*hoekhuis*), *baker* voor *bakermoeder*, *minne* voor *minnemoeder*, *kwik* voor *kwikzilver*, *braam* voor *braambezie*, *spin* voor *spinnepkop* enz. En wat leert het woord *aalmoes* niet? In de Grieksche taal, waaraan het ontleend is, bestond het uit zes lettergrepen, zeggen ons de taalvorschers. Bij ons is het ingekrompen tot een tweelettergrepig woord, waarbij de volksverbeelding al heel weinig kan denken: wat toch is *aal*, wat is *moes*, in dit verband? De Duitschers hebben *Almosen*, de Engelschen reeds *alms* (een eenlettergrepig woord, waarin de *l* niet gehoord wordt); in 't Grieksch bet. het woord *gevoel* van *barmhartigheid*, bij ons bet. *aalmoes* de daad van *medelijden*. Evenzoo ontstond het woord *voogd* uit *advocatus*, *vocatus* (= iemand, die ten bate van een ander spreekt).

Nog een tweetal oorzaken werken naast de reeds genoemde — kortheid van geheugen en grilligheid der volksverbeelding — en zijn mede oor-

zaak, dat de woorden in den loop der tijden belangrijke veranderingen ondergaan. Dat tweetal is: 1° gemakzucht, 2° achteloosheid.

De neiging om bij 'tspreken het zich gemakkelijk te maken, tevens om tijd te winnen, is oorzaak van de zoogenaamde grammatische figuren (zie Dr. Jan te Winkel, Kuilenburg, Blom en Olivierse); die neiging is oorzaak, dat men klinkers laat werken op klinkers, medeklinkers op medeklinkers; medeklinkers oefenen invloed uit op de uitspraak van klinkers enz. Als de mond een bepaalden stand heeft aangenomen, vindt men het gemakkelijk dien stand te behouden, of wel een stand te doen ontstaan, die weinig van den vorigen verschilt, het bespaart tijd en moeite; daarom zegt men juffer en juffrouw in plaats van juf-ver en juf-vrouw, litteeken in plaats van lik-teeken, malkander voor manlijk-ander, krant voor courant, kleur voor koleur, couleur, rijtuig voor rijdtuig, elf voor eenlif, Holland voor Holtland enz.

Evenzoo is achteloosheid oorzaak van menige verandering, verminking, ja zelfs van menige fout. Het is, of ons volk het er op toelegt, zijne taal slecht te spreken. Een beschaafd Franschman, een wel-opgevoed Duitscher letten bij 'tspreken op taal- en buigingsvormen. Wat doet de beschaafde Nederlander? Hij radbraakt liefst zijne taal en verwaarloost tal van naamvalsvormen; in de vervoeging der sterke werkwoorden wankelt hij meermalen; 'tgebruik der voornaamwoorden is veelal foutief: hij is naar Den Haag gerezen, of heeft het boek daar neergelegen; de appel legt onder den boom. Onderscheid van geslachten bestaat er niet voor levenlooze dingen, bij alles is het hij en hem; nooit zal hij zeggen: De man, dien ik gisteren sprak. Zoover gaat het, dat een gezelschap, 'twelk meer dan burgerlijk kan heeten, zich niet ontziet ons Nationaallied aan te heffen met een: Wiens Neerlandsch bloed! —

Ook laat die achteloosheid zich gelden bij woordenkeus, zooals in Practische Taalstudie I werd aangewezen; gemakzucht reikt haar de hand, en, in plaats van een uitstekend Nederlandsch woord, kiest en radbraakt men soms een woord uit den vreemde. Allerlei foutieve uitdrukkingen, waarop wij boven wezen, krijgen langzamerhand het burgerrecht, juist omdat de »spraakmakende gemeente" zich aan achteloosheid schuldig maakt.

HOOFDSTUK VIII.

VOLKSVERBEELDING EN VOLKSLUIM.

In den volksmond zijn vooreerst de spreekwoorden en spreekwijzen eene bekende, gangbare munt, over welker waarde of onwaarde men het volkomen met elkander eens is. Menig spreekwoord is eene machtspreuk en wordt dan ook trouw ingeleid door het redengevend voegwoord *want*. Naar het volksoordeel zit er betoogkracht in, en, van pas gebezigd, leggen zij den balsturigsten tegenstander het slot op den mond. Doch ook hier is munt van allerlei gehalte: vuile munt in geene geringe mate, aan munten van goud en zilver ontbreekt het niet. De spreekwoorden, uit de practijk geboren, dragen het merk van hunne afkomst veelal aan het voorhoofd. Sommige zijn bezoedeld met het slijk van stegen en achterbuurten, met het vuil van stal of mestvaalt; van andere is het duidelijk, dat hunne wieg stond in tuin of veld, in woud of weide, op zee of in verre gewesten. Maar alle zijn in den regel korte, zinrijke uitdrukkingen, die deze of gene waarheid onder een beeld voorstellen en zóó tegelijkertijd werken op de verbeelding en op het gezond verstand. Ik zal mij kortheidshalve tot enkele aanstippen bepalen: de schat is hier zoo buitengewoon rijk, dat Harrebomée er drie lijvige deelen mede wist te vullen. Wat dunkt u bijv. van het *pikante* in: Het ei wil wijzer zijn dan de hen; van het *ironische* in: De beste stuurman staat aan wal; van het *terechtwijzende* in: Een gegeven paard ziet men niet in den bek; van het *leerende* in: Men moet het ijzer smeden, als het heet is; van het *waarschuwend* in: Eéne zwaluw maakt de lente niet; van het *practische* in: Beter één vogel in de hand dan tien in de lucht; van het *onedele* in: Er is geene koe bont, of zij heeft een vlekje; van het *satyriek* in: In het land der blinden is één oog koning? Terecht mocht Tollens zeggen:

O, wat zijt gij hoog te schatten,
Lesjes, die de wijsheid vond,
Spreekjes in den vadermond!...

Waar te eindigen, als wij hier het veld in alle richtingen wilden doorkruisen?

Liever schenken wij dan een oogenblik de aandacht aan uitdrukkingen van anderen aard, deels vergelijkingen, deels kwinkslagen en aardigheden, die haar ontstaan vonden in zucht tot spot of schimp, in minachting of boert, in volksluim of volksverbeelding.

Gij kent een *olie-* en *azijnstel*, lezer? Eén groote man tusschen twee kleine, of één kleine tusschen twee groote! Ziedaar een beeld uit het rijk der volksverbeelding! *Anderhalve cent*, het is een groote man naast een' kleine! Het volk drukt zijne minachting al heel naïef door beeldspraak uit, als het een armen drommel een *duivelstoeljager*, een vervelend en saai man een *lijs*, een huiselijken albeschik een *keukenpiet* of *Jan Hen*, een besluiteloze een *Jan Salie* noemt, of wel, als het van iemand, die niet in aanzien is, zegt: *Hij is in tel, als eene rotte kool bij eene groen-vrouw*. En zal het noodig zijn op te helderen, waarom het een inhalig, een schraperig mensch een *erwtenteller*, een lomperd een *uil*, eene babbelse vrouw eene *klapekster*, een valsch juffertje een *katje* heet, of waarom het van een onbehouwen man minder vleierend zegt: *Hij loopt als een beer op sokken?*

De volksphantasie geeft iemand een *rug als een kameel*, laat de *ziel* van den blijde en lichthartige *op eenen kruiwagen rijden* en den vleier, *aap, wat heb-je mooie jongen spelen*; ook is zij het, die den aanspreker of lijkbidder spottender wijze vereert met den bijnaam van *kraai*. Een onnoozelen sul laat zij meedoen *voor spek en boonen*; zij beslist, dat een lomperd nog *te dom is om voor den duivel te dansen*; maakt uit, of iemand *er uit ziet als de dood van Yperen*, of wel, dat *hij voor de poes is*; zegt ons, wanneer iemand *de kaas snijdt* of *geur maakt*, weet heel aardig mede te deelen, dat *de ééne mensch de andere niet is*, of wel, dat *men het van zijne vrienden moet hebben*. Evenzoo weet zij op een haar, wanneer *iemand tegen de lamp geloopt is*, of wel *door de mand gevallen*, of wanneer hij *achter het net heeft gevischt*. Zij laat den teleurgestelde kijken als *een jongen, die zijn oortje versnoept heeft* of als *een knaap, die blijde is met eene doode musch*; verder laat zij iemand het onmogelijke zelfs verrichten: *naar de maan loopen om sterren te plukken, op eieren loopen, gapen als een bakkersoven, kijken als een duivel door een gootgat*, of wel *kijken naar de Klundert, of de Willemstad in brand staat*.

Een' dronken man klinkt het spotziek in de ooren: *Schipper, hou je roer recht!* Een voorzichtige *kijkt de kat uit den boom*, een eigenzinnige *doet alles op zijn eigen houtje*. De volkstaal zegt u, wanneer *iemand aan de pan is*, zij laat iemand *eene appelflauwte* krijgen, roept min of meer dreigend, nog wel met aanwending van eene trope: *Blijf er met je geboden af*, en waarschuwt ironisch: *Vrouw, haal je kat in huis, want het begint te regenen!*

Niet minder spotziek heet het van iemand, die niet helder van zinnen is: *hij heeft ze niet alle vijf*; of *hij heeft er vijf en een krentenkoek, of één van de vijf is uit kuieren*; bitter verklaart diezelfde taal, dat *iemand rijp is voor Meerenberg*, of dat *een kwajongen opgroeit voor galg en rad*. Jonggehuwden plaatst zij *in de wittebroodsweken*, en van den oude

van dagen heet het, dat *het werk er af is*; den dronkaard noemt zij *zat als eene snip*, een echte nathals; den losbandige geeft zij *oogen als die van een schelvisch*, welke op 't droge ligt. Waar velen zijn, beslist zij, dat het er *zoo vol is als een ei* of als *haring in eene ton*; waar weinigen zijn, telt zij maar *anderhalven man en een paardenkop*. *Vrienden in den nood heeft zij honderd in een lood*; *de appel valt niet ver van den boom*, als de kinderen een aartje hebben van 't vaartje; en *'t wil al muizen wat van katten komt*, als de jongen piepen, zooals de ouden zingen.

— Ook de stoffelijke wereld is het gebied der volksphantasie. Een gekleeden rok noemt zij eene *stalen pen*; de bekende, puntig opstaande boorden betitelt zij *vadermoorders*; groote schoenen noemt zij *turftrappers* (adres aan den humanen Robertus Nurks uit de Camera), en iemand met hoogen, ronden boord legt zij in 't *gipsen verband*, evengoed als zij een varensgezel, die met zijne beste plunje aan wal stap, onder zijn *beste tuig* doet liggen. Een rijksdaalder wordt een *achterwiel*, een gulden een *pop*, de bekende Amsterdamsche straatvigilant heet een *aapje*. Luister aan het postkantoor, hoe het volk een postzegeltje doopt: Geef me een *kopje*, een *blauwtje*, een *popke* enz.

En wat een rijkdom van beelden, waar het den drank geldt, door Hildebrand terecht erger dan de cholera geheeten! Wat al vindingrijkheid en phantasie vereenigd! Hoor: een *wippertje*, een *borreltje*, een *sneeuwballetje*, een *klaartje*, een *gezondheidje*, een *spatje*, een *hartsterkertje*, een *pierenverschrikkertje*, een *afzakkertje*, een *slaapmutsje*!

Ja, zelfs de kinderwereld spreekt haar eigen taal. Men lette op de verschillende termen, bij de lieve jeugd in gebruik in de verschillende streken van ons vaderland, — als het geldt 't kwaad van het moedwillig schoolverzuim. Met een beeld, ontleend aan de paardenwereld, zegt men in Twente: *hij heeft den halster gestreken*; in Middelburg heet het: *hij loopt achter de haag*; in de Betuwe: *hij heeft haagje geschild*; in het Zutfensche: *hij maakte een sluiper*.

En nogmaals — wat al kostelijke vergelijkingen! — Hij is *zoo glad als eene aal*, *zoo nat als eene kat*, *zoo slim als een mensch*, *zoo vlug als eene rat*, hij ziet *zwart van den honger*, *bleek van nijd*, *rood van woede*! — Het vergeefsche van een werk wordt in lage beeldspraak omgezet door: *'t Is boter aan de galg gesmeerd*; een rijk geworden landman of een koopman *heeft zijne schaapjes op het droge*; een voor zijne zaak berekend man is *niet van gisteren*; een vrouwtje, dat niet op haar mondje is gevallen, *heeft haar op d'r tanden*; bij jonggetrouwen *zit de speelman nog op het dak*!

De volkstaal weet, wanneer iemand *buiten westen is* of *boven zijn thee-water*, *boven zijn bier*, *den prins gesproken heeft*, nog platter, wanneer hij *een stuk in zijn kraag* of *in zijn laars heeft*, of *een nat zeil heeft*, of *te diep in 't glaasje heeft gekeken*. Ik zal niet behoeven te zeggen,

wien zij *lang van stof* noemt, waarom men *de kerk in 't midden moet laten*, wie *een slag van den molen beet heeft*, wie *van zessen klaar is*, wie *bij de pinken is*, of wie den *slakkengang*. ja, den *kreeftengang gaat*; ook niet, wie door haar wordt vereerd met de titels van *stoethaspel*, *snoes* of *snoeshaan!* Nog minder, wie een *brave Hendrik*, eene *bedrijvige Marta*, een *vlugge Piet*, een *droge Klaas*, een *leuke Dries*, of eene *babbelkous*, een *flikflooiër*, een *pilaarbijter*, een *baliekluiwer*, een *blaaskaak*, kan heeten . . . .

Doch genoeg! Waar zouden wij eindigen, wilden wij alles opteekenen, wat de volksverbeelding in het leven roept. Ik gevoel, dat ik pas aan de eerste letter ben van het alfabet der volkstaal en dat die letter nog verre van voltooid is. Naar volledigheid te streven zou in dezen ijdelheid moeten heeten! Het was enkel ons doel een kijkje te geven op het uitgebreide veld, en de aandacht te vestigen op den rijkdom van eigenaardigheden, op het krachtige leven van de volkstaal, op de dankbaarheid van het onderwerp. De spreektaal is als eene rijke mijn, waarin in gullen overvloed de bouwstoffen voorhanden zijn voor de verlevendiging en de wedergeboorte der geschreven taal.

Den pruikestijd hebben wij reeds lang achter den rug, ook op 't gebied van taal en stijl. Er is eene *renaissance* ook in dezen. De stelling, door Jacob Geel verkondigd: »Het Proza houdt gelijken tred met de beschaving; want het staat daarmede in een voortdurend wederkeerig verband" 1) ziet men meer en meer bewaarheid. Onwillekeurig denken we in de eerste plaats aan Hildebrand, die in de Camera zoo voortreffelijk het nieuwe beginsel huldigde. Hoe ging hij niet te gast bij de taal des volks, en hoe kwam het zijn stijl ten goede, dat hij putte uit die kostelijke bron! Levendigheid, losheid, natuurlijkheid, gemakkelijkerheid, frischheid zijn zoovele sieraden van zijn schrijfrant, en deze vindt men vooral daar, waar hij zich het innigst met het volk in betrekking stelt: *Keesje*, *Op de boerderij*, *Barend*, *de bloemist*; de *koetsier*, de *veerschipper* enz. En naast Hildebrand noemen wij den schrijver van het *Studentenleven* en de *Studententypen*, Klikspan, den onlangs overleden talentvollen *Kneppelhout*, die in manier van groepeerling Hildebrand waardig op zijde streeft, hem in veelzijdigheid en buigzaamheid van talent overtreft. En naast en om deze heen: *Jacob van Lennep* met zijne laatste werken, *Potgieter*, *Drost*, *Heye*, *Koetsveld*, *Jonathan*, *Cremer*, de *Oude heer Smits* en zoovele anderen, allen de leer en de lessen huldigend van den baanbreker, Jacob Geel, van wien iemand getuigt, dat hij er de eer van had, dat het Proza zich bij zijn staatsiekleed een phantasiepak en overgeslagen halsboord aanschafte! De werken van Geel gaven den spoorslag tot het schrijven van meer onge-

1) Proza, blz. 257 der uitgave W. P. Wolters; Leiden, Gebrs V. d. Hoek.

dwongen, maar toch pittig en beschaafd Hollandsch! Zijn woord: »Ik heb u willen herinneren, dat de ongebonden stijl oefening en kunst vordert. Het is de taal met hare bevalligheid en kracht en rijkdom; het is de taal in haar ganschen omvang” 1) — schijnt eene profetie, vooral, als we denken aan de werken van twee groote mannen, onzen letteren kort na elkander onlangs ontvallen: *Eduard, Douwes Dekker* en *Coenraad Busken Huet*. Deze twee toch staan aan de spits van de mannen van stijl; deze hebben gepoogd verzoening te brengen tusschen de spreek- en de schrijftaal, welke zooveel eeuwen in onmin hebben geleefd.

Het zou hier noodig zijn, door tal van voorbeelden en bewijspplaatsen klem bij te zetten aan deze bewering. Doch, hoe zouden enkele uit hun verband gerukte zinnen het bewijs kunnen leveren dat: »het Proza zich allengs door denken ontplooid, door nasporing verrijkt, door kunst volmaakt heeft?” 1) Men leze Het land van Rembrand, men leze vooral enkele keurige opstellen der *Litterarische Fantasiën*, men leze *Max Havelaar!* Op elke bladzijde bespeurt men den invloed van de nieuwe richting: in woordenkeus, zinsbouw, beeldspraak en figuren. Wat eene pracht van effecten bij soberheid, wat fraaiheid en zinrijkheid bij eenvoud, wat pittigheid en aanschouwelijkheid bij evenredigheid, wat een gang en samenhang bij bondigheid en degelijkheid, wat eene frischheid en aantrekkelijkheid, zelfs bij de meeste afgetrokkenheid van onderwerp. Doch hoe Multatuli ook uitblinke als denker en boeit door diepzinnigheid van den inhoud, — in losheid en bevalligheid van uitdrukking vindt hij wellicht in Busken Huet zijn meerdere. Deze staat zeker naast hem als evenknie, waar het geldt de rijke mijn der volkstaal te ontginnen, de opgedolven schatten te doen strekken tot opbouw en opsiering van de geschreven taal, van het proza, volgens Geel, *de taal met hare bevalligheid, kracht en rijkdom, de taal in haar ganschen omvang!*

Dat eene ijverige studie van de werken van zulke meesters aan den schrijftrant van velen onzer ten goede kan komen, behoeft geen betoog. Doch ook op dit veld liggen klemmen en voetangels! Ook hier zijn grenzen, die men heeft te eerbiedigen. Tusschen losheid en ongebondenheid, vrijheid en onkieschheid, evenzoo tusschen stroefheid en ernst, traagheid en kalmte leert de goede smaak, — gezuiverd en gevormd naar zulke modellen — eerst het juiste midden houden. En ook hier doet goed voorgaan goed volgen!

---

1) Proza, blz. 268.

HOOFDSTUK IX.

DE TAAL EN DE DIERENWERELD.

Het mag opmerkelijk heeten, dat de dierenwereld in de taal van 't gewone leven niet alleen, maar ook in de taal van onze grootste dichters en schrijvers zulk eene treffende plaats inneemt.

De dierenfabel en het dierenepos dagteekenen reeds uit lang vervlogen eeuwen, de eerste tierde bij onderscheiden volken in verschillende eeuwen, bij Arabieren, Grieken en Romeinen, bij Engelschen, Duitschers en Franschen. De namen van Esopus (men denke ook aan Bilderdijks zinrijk gedicht: »De waarheid en Esopus), van La Fontaine en Gellert waren eens op aller lippen bij Grieken, Franschen en Duitschers en zijn nog beroemd in de beschaafde wereld.

De dierenfabel ontleent hare stof in de eerste plaats aan de dierenwereld; het dier wordt er denkend en sprekend opgevoerd, het dient als zinnebeeld: tot leering en onderrichting, tot waarschuwend voorbeeld meestal; het levert in zijn doen en laten, beheerscht door zijne neigingen en hartstochten den mensch een spiegel. — En ook hier is het: Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. —

Reeds in het midden der XIIIe eeuw vinden wij in onze taal — die pas tot zelfstandigheid was gerijpt — een bundel fabelen. Het zijn fabelen, ook aan Esopus toegeschreven, en onder den naam van Esópet bekend. De verzameling bestaat uit 67 naar het Latijn bewerkte nummers. In den regel, zegt Jonckbloet, munten zij uit door korthed en eene heldere, zuivere taal, en Maerlant gaf ze dit getuigschrift:

Gedicht in rime scone ende fijn,
(men) vinter inne
Spellicheit ende wijsheit van sinne.

Als voorbeeld deelen wij er een tweetal mede.

DE KRAAI EN DE VOS.

Op .i. boem sat tere stont
I. roec, ende hadde in sinen mont
I. case. Dit sach Reinaert,
Ende sprack aldus ten roeke waert:
»Dine vederen sijn soe scone,
Du mochts boven allen voglen crone
Draghen, hadstu claren sanc.»
— »Bi Gode, ja ic! seidi: »God danc!»

Doen toendi (toonde hij) aldaer sijn luut (stem)
 Hi gapede, en die case viel uut:
 Den case greep die vos Reinaert,
 Ende liep te sinen hole waert.

Dus sijnre vele te scerne (spot) ghedreven —
 Bi (door) prise, die si hem (zieh) horen gheven.

Ziedaar, zoo beknopt mogelijk, dezelfde fabel, door La Fontaine eeuwen later, zoo meesterlijk in 't Fransch gedicht en bijna algemeen gekend:

Maitre corbeau, sur un arbre perché,
 Tenait en son bec un fromage....

Ons tweede voorbeeld draagt tot titel:

DE WOLF EN HET LAM.

Een wolf ende .i. lam goedertieren
 Quamen drinken tere rivieren;
 Si ghinghen drinken in .ii. steden (plaatsen):
 Die wolf dranc boven, dlam beneden.
 Doe seide die wolf: „Du bewulst (maakt troebel) mi al
 Dwater, dat ic drinken sal.”
 „Ay here!” sprac dlam, „wat seghdi?
 Dwater komt van u te mi.”
 — „Ja,” seide die wolf: vloeestu mi toe?
 Dlam antworde: „Here! in doe” (ic en doe).
 — „Du doest (does et)” sprac hi: dus dede dijn vader
 Wilen eer (weleer), ende dijn gheslachte algader.”
 Dlam sprac: In (ic en) was doe (toen) niet gheboren,
 Twi (waa rom) soudicker af hebben toren (leed)?”
 — „Noch,” seide die wolf, horic di spreken?
 Ic wane wel, ic saels (sal des) mi wreken.”
 Die wolf sloech te sticken (stukken) ende scoert (scheurt)
 Dlam nochtan hads (hat es) niet verboert (verdiend).

Dus vint .i. quaet man occusoen (aanleiding),
 Als hi den goeden quaet wille doen. 1)

Dit goede begin had echter geen verblijdend gevolg. Ons vaderland heeft geen fabeldichter van den eersten rang voortgebracht. Echter schreven onderscheiden dichters goede fabels. Onder de nieuwere noemen wij: **Bilderdijk, Bogaerts, Van Lennep en Multatuli.**

Het dierenepos staat natuurlijk hooger dan de dierenfabel. In het meesterstuk der middeleeuwen, **Vanden Vos Reinaerde**, treden de dieren op, elk handelend naar eigen aard; — de verschillende handelingen vormen ééne eenheid, één geheel, alles gegroepeerd om den dierenheld, **Reinaert**, als middelpunt. Het laat verder, wat aanduiding en

1) Beide fabelen zijn door ons ontleend aan de Verzameling Mnl. gedichten van den heer A. Thijm. — Ook als proeve van taal verdienen zij alle aandacht.

teekening van karakters betreft, niets te wenschen over; ook zijn al de handelingen uitvloeisels van elk karakter of van slechte neigingen, en men blijft niet in het onzekere over de beweegredenen, die ieders doen en laten vergezellen. Ook het dierenepos is eene afspiegeling van de menschenmaatschappij, eene zinnebeeldige wereld, waarin de satire haren geesel voert en de ironie haren schaterlach doet klinken. Zulke tijden, zulke gedichten!

Eene rijke stof tot prachtig beeldwerk — niet koud en levenloos, maar beziel met den adem van het leven en daarom te aantrekkelijker, — biedt de dierenwereld den dichter aan. Als Bilderdijk ons duidelijk zal maken, hoe de schrandere krijgskunde van Segol (eene hoofdfiguur uit zijn onvoltooid heldendicht), de krijgsbende behoedt voor overrompeling van den kant der Reuzen, kiest hij een beeld aan de dierenwereld ontleend, even waar als aanschouwlijk:

En, als een egel, die, met uitgestoken pennen,
Den dashond bassen hoort en op zich af ziet rennen,
Zich als een hairbol in zijn stakklen samentrekt,
En 't lijf den tanden biedt, van allen kant gedekt,
Hoedt Segols schrandre vond zijn bende voor 't bespringen.

En eenige regels verder lezen we:

Het rot der Reuzen grimt in 't rond, gelijk een leeuw,
Die, brullende uit den buik met hongers scherpen schreeuw,
Den schaapstal omvliegt en geen open weet te vinden.
Zijn brandend oog en muil aamt moorden en verslinden;
Hy zweept zijn lenden met den geesel van zijn staart,
En bonst op deur en muur, en tuimelt over de aard,
En mat zich woedende af, met opgesparde tanden.
En nagelkrommen klauw, op de onbeweegbre wanden.
Zoo brult en briescht men om de speerbende; ijlt uit één;
Vliegt nogmaals toe; en deinst in wanorde; en stuift heen
By hoopen, smal gedund...

Zulk beeldwerk is een groot dichter waardig! Het leven der werkelijkheid is als bespied, op de daad betrapt; de teekening trekt en boeit het oog! En wat al beelden worden tegelijkertijd niet mede bewust! De schoone natuur, het ruime veld, de jacht met haar tafereelen! Inderdaad, zulk beeldwerk leeft en ademt, bezit ziel en leven.

En stellen we naast Bilderdijk zijnen ouderen kunstgenoot en evenknie, den onovertroffen Vondel! Wat al figuren en beelden, vergelijkingen en zinnebeeldige voorstellingen vinden we in zijne werken, alle met talent aan de dierenwereld ontleend. Zie, hoe hij de strijdlustige Amsterdamsche predikanten voorstelt als hanen, in zijn Rommelpot van 't Hanekot, als hanen, die elkaar het hok uit vechten! Zie, hoe hij hen nogmaals ten tooneele voert in zijn Harpoen, in de gedaante van grijpende wolven:

Maer sedert Wolfaert sloegh zijn klaeuw in d' oogst des Heeren,
 Veraerden de gemoën in baerelijke beeren . . . .

Het zijn wolven, die den lammerenrok dragen,

Maer dat er wolven zijn, barst uit wanneerzij huilen,
 En jancken over kruis en misselijcke pijn . . .

Let er op, hoe hij in Roskam zegt:

Hoe doncker zou hy (Kato), met een doncker paer winkbrouwen
 Begrimmen overzijds de feilen onzer eeu,
 En ringhelooren den geringheloorden Leeu,
 Die zich so schendigh nu van rekels laet verbaffen.

En ook, hoe hij van de belastingbetalende burgerij zegt:

't Is, drijft den ezel voort: gemeenten-ezel draegh:
 Het lant heeft meel gebreck; dus brengh den zack te molen.
 Het drijven is ons ampt: het pack is u bevolen.
 Vernoegh u dat ge zijt een vrijevochten beest:
 Is 't naer het lichaam niet, zoo is het naer den geest.
 Tot 's lichaems lasten heeft de hemel u beschoren.
 Dit past u bet dan ons. Ghy zijt een slaaf geboren.
 Best doet gy 't williglijk van zelven dan door dwangh.
 Dus raect het slaefsche dier, al hijgende, op den gangh,
 En zweet, en zucht, en kucht. De beemen hem begeven,
 Hij valt op beide knien, als bat hij, laet mij leven;
 En gigaegt heesch en schor; de drijvers stock is doof,
 En tout des ezels huidt en zwetst vast van 't geloof.

Doch niet enkel in zijne hekeldichten ruimt Vondel eene plaats in aan de dierenwereld en ontleent hij aan deze de stof van tropen en woordspelingen, allegorieën en zinnebeelden. Men sla het meest gekende zijner treurspelen op, den Gijsbrecht van Aemstel. Als de held van het stuk duidelijk wil maken, hoe de belegeraars van burcht en veste het veld ontloopen zijn, kiest hij deze vergelijking (vers 10—14):

Soo sagh men menighmael een kudde wreede wolven,
 En felle tighers vliën, voor 't eisselijk geschreeu
 Van aller dieren vorst, den hongerigen leeu,
 Om niet al levendigh en versch te sijn verslonden
 Van hem, die op sijn jaght geen aes en had gevonden.

Elders heet het (vers 296—299):

Noyt kraeide haan, als hem de kam was afgebeten.
 Noyt baste een dogh, maer droop heel stil, als hy 't verloor,
 Met ingetroocken staert en hanghende ooren door.

En weer (vers 1481):

Gelijck een vogel grijp 't gepiep der simple duyven,
 Als hij er uyt de vlught een vast krijght in sijn kluynen . . . .

Maar genoeg. Wie met eenige aandacht de werken onzer dichters leest, begrijpt, welk belangrijk aandeel, de dierenwereld heeft in de schoonheden en sieraden van den meer verheven stijl of van de poëzie. Als in het voorbijgaan herinneren wij aan de beschrijving van den *Kemel* en het *Ros* in Da Costa's meesterstuk. Geen dichter of prozaschrijver van eenigen rang, of de dierenwereld levert hem, »stof voor zijn verzen en grond voor zijn voeten»!

De nauwe betrekking, waarin de mensch te allen tijde tot de dierenwereld stond, vindt op die wijze hare uiting, hare afspiegeling in de letterkunde, in de geschreven taal. Doch niet minder in de gesproken taal, in het eenvoudige proza van het dagelijksch leven. Hoe hooger wij opklimmen in de geschiedenis van het menschedom, hoe meer wij den mensch leeren kennen in den staat der natuur, des te inniger wordt die betrekking, zelfs zóó, dat men hare roode draden ziet loopen door het weefsel der beschaving, van het staatkundige en godsdienstige leven, in lang vervlogen dagen zoo innig verbonden.

In gewijde en ongewijde geschiedenis zien wij het dier zijne rol vervullend: aanvallend, strijdend van de ééne zijde, lijdend en helpend van de andere, den vijand of den vriend van den mensch. De dieren krommen zich aan Adams voeten en erkennen zijne heerschappij, de slang treedt op als verleidster, Abel offert van zijne kudde aan den Heer, de arke Noachs bergt van alle dieren een koppel of paar, Jonas huist drie dagen in den walvisch! — Het dier is, onder de Mozaische wet, het offer dat Jehovah zal verzoenen, het bloed van runderen en schapen stroomt op de altaren! Zelfs het bijgeloof, of als gij wilt het wangeloof, maakte zich van het dier meester; werd niet in oud-Egypteland aan den stier Apis goddelijke eer bewezen, eene omstandigheid, welke Staring in herinnering brengt, als hij in Jaromir zegt (vers 144—146):

Deze (Jaromir), onbewust van 't hem bedreigend kwaad,
 (Den os gelijk: »Weldra voor APIS, aangebeden»
 Gelijk hij droomt! maar die voor 't slagthuis staat!)
 Was Lochems poorten ingereden, ...

Verstonden de tooverkollen niet de kunst zich om te tooveren in eene dierlijke gestalte (*Marco*, eveneens van Staring)?

Hoe het zij, die nauwe, dagelijks hernieuwde aanraking met allerlei dieren opende vanzelf het oog voor den onderscheiden aard en het karakter van elke diersoort en gaf eveneens de taal vanzelf stof tot gepaste beelden. Is niet bij de Ouden de *arend* de vogel van Jupiter, de *pauw* de vogel van Juno, de *uil* de vogel van Minerva? Gaven de groote helden, van wie de wereldgeschiedenis gewaagt, zelfs geen namen aan hunne strijdrossen, welke namen evenzeer geboekt werden als die der helden en van de heldendaden zelve?

Wie kent niet *Beyaart*, het reuzenpaard der vier Heemskinderen, eens zoo populair in de Nederlanden, dat men ze nog in steen gehouwen ziet boven deuren en poorten. En noemt *Staring* het paard van den bocheljoen graaf *Ot*, in de twee *Bultenaars*, niet met dien naam, als hij zegt:

Heeft ze (*Agnes*), (eer de graaf met beugelvasten voet
Op *Beyaart* zat) heur lachen slecht verbeterd —
't *Ging* achter 't scherm . . . .

Had *Alexander de Groote* niet zijn *Bucephalus*, *Don Quichot*, zijn *Rosinant*, eveneens door *Staring* herdacht, als hij zegt:

Bij dit helaas voelt *Marco's rosinant*
Den scherpsten prikkel van zijn sporen
Zich onverdiend aan iedren kant
Een halven duim in 't weeke boren. —

Nog altijd is de leeuw het zinnebeeld van fierheid en macht, de hond dat van trouw, de arend, dat van majesteit en kracht; nog altijd heet het:

Hij is sterk als een paard, dom als een uil, blind als een mol, bang als een wezel, nijdig als eene spin, ongelikt als een beer, kaal als eene rat, arm als de mieren, stom als een visch, gerust als een zalm, dartel als een lam, ziek als eene kat!

Doch niet alleen de eigenschappen van menschen en dieren worden op die wijze een punt van vergelijking, ook het doen en laten van mensch en dier levert stof tot overeenkomst: Hij steelt als de raven, hij schreeuwt als een mager varken, hij of zij klapt als eene ekster, zij krimpt als eene aal, zij kijkt als eene kat in een vreemd pakhuis, zij leven als kat en hond, zij beeft als een *juffershondje*, zij steekt als eene wesp, hij zingt als een krekkel, snakt naar iets als een visch naar water, stapt als een pauw, werkt als een molenpaard, zingt als eene lijster, springt als een kakkerlak, zweet als een otter!

En wat al spreekwoorden, waarin het dier in zijne rol optreedt! Ik kies er eenige uit vele:

De kat komt een graatje toe;
Als één schaap over den dam is, volgen de andere;
De paarden, die de haver verdienen, krijgen ze niet;
Eene waluw maakt de lente niet;
Er gaan veel tamme schapen in één hok of in éene kooi;
Het hinkende paard komt altijd achteraan;
Men moet de huid niet willen verdeelen, vóór de beer dood is;
Men noemt geene koe bont, of er is een vlekje aan;
Spreeuwen willen kersen eten, maar geen boomen planten;
Een ezel stoot zich geen tweemaal aan denzelfden steen;

Veel geschreeuw en weinig wol;
 Men moet geen slapende honden wakker maken;
 Met onwillige honden kan men geen hazen vangen;
 Men kan licht een' stok vinden, als men een' hond wil slaan;
 Men dempt den put, als het kalf verdronken is;
 Blaffende honden bijten niet;
 Een arend vangt geen vliegen;
 Vogels van eenerlei veeren koppelen gaarne;
 Veel honden zijn der hazen dood;
 Wat van katten komt, wil muizen;
 Wie ezel geboren is, sterft niet als paard . . . .

En verder wat al woorden en uitdrukkingen, aan het dierenrijk ontleend, vinden hunne toepassing in het menschelijk, het maatschappelijk leven!

Het gaat den slakkengang d. i. langzaam;
 Het gaat den kreeftengang d. i. achteruit;
 Hij heeft een garnalen-geheugen d. i. een zeer klein of zwak geheugen;
 Hij heeft een hazenslaap d. i. een lichte, losse slaap;
 Hij schreit krokodillen-tranen d. i. valsche tranen;
 Hij kreeg het leeuwendeel d. i. het beste, het grootste deel;
 Hij heeft schelvisch-oogen d. i. matte, flauwe oogen;
 Hij heeft kalfsoogen d. i. uitpuilende oogen zonder uitdrukking;
 Dat is een lokvink d. i. een verleider, een aanlokker;
 Hij is een roervink d. i. een raddraaier, belhamel, onruststoker;
 Dat is een goudvink d. i. iemand, wiens kleeding gouden belegsels heeft;
 Dit was zijn zwanezang d. i. dit gedicht was zijn laatste;
 Hij werd vogelvrij verklaard d. i. ieder kon hem ongestraft vangen
 en dooden;

Hij heeft arends oogen d. i. scherpe, doordringende oogen;
 Hij heeft een' arendsneus d. i. een gebogen neus;
 Hij is een geldwolf d. i. een schraper, een gierigaard,
 Hij maakt bokkesprongen d. i. dwaze, hooge sprongen;
 Hij is een boekworm d. i. een kamergeleerde;
 Hij liep op een hondendrafje d. i. op een klein drafje;
 Hij of zij doet allerlei kattekwaad d. i. ondeugd, om zoowat te plagen;
 Er schuilt eene adder onder 't gras of in 't loover, d. i. er dreigt
 bedekt gevaar;

Hij is van zessen klaar d. i. hij is evenals een paard, met vier flinke
 pooten en twee heldere oogen, berekend voor zijne taak;
 Hij bezit kind noch kraai d. i. noch kind noch vee, dus hoegenaamd
 niets, waar zijn hart aan hecht;

Hij springt van den os op den ezel d. i. van 't ééne onderwerp op 't andere:
 Hij spant de paarden achter den wagen d. i. hij legt het werk
 averechts aan;

Hij drijft op eigen wieken d.i. hij zorgt voor eigen onderhoud;
 Zijne macht is gekortwiekt d.i. erg verminderd;
 Zijne macht is gefnuikt 1) d.i. geheel verloren.

En verder:

Is het niet eigenaardig, dat men eene eerste, onberedeneerde liefde kalverliefde heet; — dat men van iemand, die tot bedaren komt, zegt: hij kruipt in zijne schulp; — dat men iemand het hazenpad laat kiezen, als hij zich vluchtend tracht te redden; — dat iemand de koe bij de horens pakt, als hij de moeielijkheid in het hart aangrijpt; — dat men van eentonigheid zegt: het is al koekoek één zang; — dat een koopman een ander onder de duiven (= klanten) schiet; — dat iemand bekend kan zijn als de bonte hond; — dat iemand het neusje van den zalm heeft, als hij het beste, het fijnste, het meest begeerde deel ontvangt; — dat iemand van het hondje is gebeten, zoo hij verwaand, trotsch, hoovaardig is; men denke aan hondsdolheid; — dat men een zeldzaam geval eene witte raaf noemt, wel wetende, dat er geen witte raven zijn; — dat men iemand, die herhaaldelijk van staatkundige kleur of partij verandert, een kameleon noemt; — dat men zegt, dat iemands haan moet koning kraaien, als hij volstrekt zijn zin moet hebben, en dat iemand met hangende pootjes aankomt, als hij door omstandigheden gedwongen wordt de minste te zijn?

Doch wij zouden te uitvoerig worden, als wij alles wilden toelichten en verklaren, zij het op nog zoo beknopte wijze. Daarom geven wij verder eenige uitdrukkingen zonder verklaring, als daar zijn:

De bot vergallen;
 Zich in allerlei bochten wringen;
 Ik zal dat varkentje wel wasschen;
 Hij wil het ei scheren;
 Dat zijn paalen voor de zwijnen;
 Hij vindt den hond in den pot!
 Hij slaat twee vliegen in één klap;
 Iemand eene vlieg afvangen;
 Hij valt van de graat;
 Men tilt hem over 't paard;
 Hij speelt: aap wat heb-je mooie jongen;
 Iemand op de stang rijden;
 Van eene vlieg een olifant maken;
 De veeren laten hangen;
 De kat uit den boom zien;
 Hij knijpt de kat in 't donker;
 Twee ruggen uit één varken snijden;

1) Fnuiken is sterker dan kortwieken; het bet. de slagpennen uittrekken.

Hij kan met de konijnen door de tralies eten;
 Hij is een muggenzifter;
 Er is een schurftig schaap in de kudde;
 Hij is gezien als een varken in eene jodenkeuken;
 Hij neemt veel op zijne horens;
 Hij heeft er eene veer bij moeten laten;
 Het schip is met man en muis vergaan;
 Het is op een oor na gevild;
 Zij is geen katje om zonder handschoenen aan te pakken;
 Het is een mager beestje;
 Zij is een duifje zonder gal;
 Dat muisje zal een staartje hebben;
 Dat sluit als een tang op een varken;
 Zij durven geene vin verroeren, enz. enz.

Genoeg. Er is hier rijkdom van stof en eene beeldrijke toepassing tevens; het loont ongetwijfeld de moeite in deze richting een onderzoekenden blik op de taal te vestigen.

Nog willen wij er de aandacht op vestigen, hoe er ook enkele geschiedkundige woorden en uitdrukkingen bestaan, waarvan het dier in eigenlijken of in figuurlijken zin het middelpunt vormt. Daar zijn:

Slachtoffer;
 Zondenbok;
 Hij is een kalf Mozes;
 Hij ploegt met een andermans kalf;
 Hij is zoo wijs als Salomon's kat, die viel van de wijsheid van de trappen;
 Het paard van Troye inhalen;
 Hij is spoedig op zijn paardje;
 Hij is op zijne Apostelpaarden gekomen;
 Hij hangt den gebraden haan uit;

Veel verklaring is hier niet noodig. Slachtoffer en zondenbok herinneren aan de godsdienstige gebruiken der oude Israëlieten; — hij is een kalf Mozes heet het van iemand, die zoo goed is van aard, dat men wel over hem loopen kan en zelden of nooit eenigen tegenstand biedt, evenmin als het gouden kalf, dat Mozes in zijn rechtmatigen toorn in stukken liet slaan. — Salomons kat herinnert ons de wijsheid van haar meester. Of het nu waar is, wat Laurillard ons mededeelt in Bijbel en Volkstaal, dat deze kat haar koninklijken meester bij 't lezen moest bijlichten, gezeten op een trapje, doch haar aard niet kon verloochenen, toen een hoveling eene muis in de zaal liet loopen en in haar muizenijver van de trappen viel; hetzij volgens Sprenger van Eyck, die als spreekwoord opgeeft: »Hij is zoo slim als Salomo's kat, die van wijsheid de pooten brak'', en de volkstaal alzoo het onverstand van de

kat tegen Salomo's wijsheid overzet, om een onnoozel mensch aan te duiden; hetzij wij hier met ééne van de vele spelings van het volksvernuft te doen hebben — 't is een feit, dat dit spreekwoord spottender wijze wordt gebezigd en nog volop leeft in den mond van 't volk.

Minder is dit het geval met de uitdrukking »ploegen met een andermans kalf'', eene uitdrukking aan Simson ontleend (Richteren XIV, vers 18) en 'twelk aanduidt: eens anders arbeid als eigen werk laten gelden, heimelijk door iemand met raad of daad gesteund worden. Simson toch zeide, toen de gasten hem de oplossing van het raadsel gaven: »Zoo gij met mijn kalf niet hadt geploegd, gij zoudt mijn raadsel niet uitgevonden hebben'', er op doelende, dat zijn huisvrouw het hun had opgelost, waarbij wij dienen te weten, dat in Oostersche taal een meisje of vrouw, die men liefde toedraagt, wel vereerd werd met den naam van kalf, daar de runderen in hoog aanzien stonden. Zie ook blz. 59.

Over »het paard van Troye inhalen'' voor: eigen ondergang bewerken; streven naar 't bezit van iets, dat bij uitkomst tot groot nadeel, verlies of ondergang strekt; — alsmede over: »hij is spoedig op zijn paardje'' voor: hij stijgt terstond te paard om den strijd te beginnen, evenals de ridders van ouden tijd spoedig in 't harnas werden gejaagd, dus hij is kort aangebonden, spoedig geraakt, boos; — zoo ook over: hij is op zijne Apostelpaarden gekomen'' d. i. te voet; een herinnering aan de Apostelen, die hun reizen al gaande aflegden; — gelijk over »den gebraden haan uithangen'' voor: den heer spelen, zich als een fat aanstellen — een beeld ontleend aan 't uithangbord der koks en 'twelk doet denken aan weelde, aan keur van spijsen en bij uitbreiding aan overvloed, rijkdom enz. — kunnen wij het bij deze aanstippen laten.

Ten slotte wijden wij liever nog eenige oogenblikken onze aandacht aan eenige spreekwijzen, wier verklaring niet zoo voor de hand ligt. Wij kiezen daartoe:

- a. Vreemde zorgen dooden den ezel.
  - b. Hij is een Janhen.
  - c. Met St. Jutmis, als de kalveren op 't ijs dansen.
  - d. Hij schoot een bok.
  - e. Hier brandt men horens.
  - f. Hij kijkt de kat uit den boom.
- a. Het eerste spreekwoord wordt niet veel gehoord. Het bet.: De zorg van vreemden voor het vee is minder voordeelig; alleen het oog des meesters maakt het paard vet; als vreemden voor ons vee (onze zaken) moeten zorgen, gaat het niet goed.
  - b. Bij dit nummer dienen wij volgens Sprenger van Eyck niet te denken aan eene kip of een hoen, wat zouden er dię ook mede te maken kunnen hebben? Hen is volgens hem een bijv. nw., dat bij Kiliaan

nog voorkomt in de bet. van verwijfd. Het spreekwoord bet. dan: hij is een verwijfd man, een flauwerik, hij houdt zich bezig met keukenzaken, enz.

- c. Deze spreekwijze, waarvan veelal het eerste gedeelte alleen gebezigd wordt, omdat het tweede deel eigenlijk denzelfden inhoud bezit, — dient om een' tijd aan te duiden, die nooit zal komen, omdat St. Jut in den kalender der R. C. kerk niet voorkomt en er dus geen kerkelijke dienst te zijner eer gevierd kan worden. 't Is min of meer eene spottende uitdrukking, die ontstaan kon, omdat in den boerenstand in vroeger dagen en thans nog bepaalde dagen of termijnen met den naam van een heilige werden aangeduid, zoo bijv. Vrouwendag, St. Japik, St. Jan enz. Op Vrouwendag begint de akker- of tuinbouw; met St. Japik betaalt men pacht, met St. Jan begint de hooioogst (bij de visschers liep de haringvloot uit) enz. Potgieter legt deze uitdrukking aan Huib in den mond (blz. 394), De aanmaning des blinden vaders om elders zijn geluk te beproeven, eindigt met de woorden:

— „Maar ik zou je zusje toch bij me houden, Huib, en jij —”

En de zoon viel in:

„Zoudt wel eens overkomen op St. Jutmes!”

- d. Hij schoot een bok. Met de uitdrukking een bok schieten is het gegaan als met vele andere, zij is ontstaan door verwarring. Men bedoelt er mede een mallen, dwazen flater begaan. Het woord bok, waarbij men thans denkt aan het dier van dien naam, had oudtijds ook de beteekenis van slag, tik, alsmede die van gekheid, dwaasheid. Er bestaat toch een oud werkwoord *bocken*, dat slaen, cloppen, smijten beduidde. — Nu leefde in de taal eveneens de uitdrukking: »een beuk hebben d.i. een slag van den molen weg hebben, van Lotje getikt zijn en naast dit: een beuk hebben kwam een bok hebben in zwang en evenzoo een beuck maken naast een bock maken, in den zin van eene gekheid, eene dwaasheid doen. En toen nu dit *bock* = slag, in de spreektaal verouderde en zijne beteekenis hoe langer hoe minder begrepen werd, kwam men van een bok *MAKEN* tot een bok *SCHIETEN*, omdat men *bock* = dwaasheid met *bok* = dier, verwarde en verwisselde.
- f. Hij kijkt de kat uit den boom (zie blz. 54).
 Hier brandt men horens; deze spreekwijze vindt men in Hoofts Warenar, 4e bedrijf 2e tooneel, vers 152:

't Geluk?

zegt Reym, de meid, spottend tot den vrek:

't Geluk? Zonder zorgh! voor haer brandt men hoornen!

Ook in het meesterstuk van Wolf en Deken, nl. in de Historie van Wille m L e e v e n d (nieuwe uitgave 1886, 's-Gravenhage Gebr. Van Cleef) lezen we op blz. 34 van het eerste deel, in den brief van Mejuffrouw Alida Leevend aan Mejuffrouw Petronella Renard:

Zo veele maanden aaneen bij een ziek, knyzig, podagreus Oom te zitten, en niets dan o c h e n a c h te hooren . . . . . wel, gy moet wel melancholiek worden. Doe als ik! wordt Tante caduc, dan branden daar voor my hoorns.

Deze uitdrukking is ontleend aan 't gebruik van vroeger dagen om in pesttijd of bij besmettelijke ziekten horens te branden, ten einde door den rook er van, den dampkring te zuiveren. Vandaar, dat men er mede bedoelt, zulke plaatsen zijn te vermijden," zoodat de woorden van Reym duidelijk zijn, als ze zegt:

't Geluk? Zonder zorgh! voor haer brandt men hoornen,

't Geluk zou hier an de deur kloppen? poep!

't Liep aerzelingh, kreegh 't de lucht in de neus van je stoep:

En as noodigh hier verby moet haer wegh zijn genomen,

Zoo wacht zy haer wel an dees zy de middelstraet te komen,

Ze kreegh wel een koorts op haer hals, zagh ze de gevel maar aen.

Doch genoeg! Al hebben wij de stof op verre na niet uitgeput, wij meenen voldoende stof te hebben behandeld om de opmerkzaamheid van den lezer in deze richting gaande te maken. Het is voldoende gebleken, dat èn in de dierenfabel èn in het dierenepos, èn in de dichterlijke taal van onze meest bezielde dichters, èn in het proza van het dagelijksch leven — de dierenwereld zich niet onbetuigd laat en tal van dieren hunne rol spelen naar hun aard en karakter, of kenmerkend worden aangeduid. Uit dit oogpunt beschouwd, is onze taal rijk in toepassing van allerlei aard, zijn hare tropen, vergelijkingen en allegorieën veelal treffend schoon en mag ook hier ten volle het woord van Bilderdijk gelden:

Bataven, kent uw taal en heel haar overvloed!

HOOFDSTUK X.

VREEMDE WOORDEN IN 'T NEDERLANDSCH.

Zelfs de degelijke, diepzinnige Potgieter, de man, wiens hart gloeide voor al wat Hollandsch, wat Nederlandsch was en is, op 't gebied van kunst, van geschiedenis, van zeden en gewoonten, bezondigde zich aan 't gebruik van uitheemsche woorden, bij Engelschen en Duitschers, vooral bij Franschen geborgd.

En ook de dertien eerste uitgaven van de Camera; — zij tellen bastaardwoorden van allerlei slag bij dozijnen! Bij 't bewerken van den 14^{en} druk heeft de gemoedelijke Hildebrand zich over de moedertaal ontfermd en de pen gehaald door zeer vele woorden van vreemden bodem. En 't zij gezegd, de meeste telgen van vreemden stam zijn vervangen door krachtige landskinderen, frisch van bloed en gezond tot in het merg van hun gebeente. Het loont de moeite, het is eene geschikte oefening in den stijl, een vorigen druk naast den gezuiverden te leggen, en Hildebrand met boekhoudersnauwkeurigheid zelfs, als ge lust hebt, na te rekenen.

Nu is de Camera in waarheid een boek voor den Nederlandschen stijl. Dit is haar roem en zal haar roem blijven. Al zullen de personen, die er ten tooneele gevoerd worden, ook verouderen in kleeding, in levensopvatting, in denkwijze; al zullen de Nurksen, de Stastokken, de Kegges en Keggetjes, de Deluws, de Pietje Hupstra's, de Grietje van Burens enz. zelfs in lengte van tijd wellicht niet meer begrepen worden in het oud-Hollandsche, het bekrompene, of het eng burgerlijke van hun zienswijze en hun zeden — 't minst wellicht in 't humoristische van hun wezen, — die taal zal niet verouderen, maar frisch en levendig en vol verf blijven.

Geen geestig schilder met de pen zal het uiterlijke van hun optreden ooit kunnen vernieuwerwetschen, als het eens geschiedde in de „feestelijke zaal” der familie Stastok, ten opzichte van het prachtige behangsel, zonder met schendige hand verwarring te stichten; maar ondanks dat alles, zal de Camera een geliefd lees- en studieboek blijven, ook voor hen, die na ons komen. En, evenals wij thans veel dichter staan tot Vondel — om zijne taal — dan tot de meeste letterkundigen van zijn

tijd, — Heemskerk met zijne Hollandsche Arkadia wellicht uitgezonderd — zoo zal het nageslacht, bij 't wentelen der jaren, ook vóór alles zich aangetrokken gevoelen tot Hildebrands taal, tot Hildebrands stijl, tot Hildebrands zuivere en heldere perioden, juist omdat zij den stempel dragen van dat klassiek-eenvoudige, 'twelk het kenmerk is van het ware en schoone en 'twelk de eeuwen schijnt te tartten.

Men prijze vrij het grootsche en breede in het Proza van Hildebrands evenknie, men roeme terecht de diepte van gedachte, deforschheid van lijnen en het doorwrochte van Potgieters taal en stijl, — de perioden van dezen missen dien stempel van het eenvoudige. Ware het Potgieter ook gegeven geweest, te putten uit de bron der klassieke letteren, wie weet, of hij Busken Huet — onzen grooten stilist — niet op zijde ware gestreefd! Maar ik schrijf zonder het te willen een lofrede op de letterkundige waarde van een boek, dat mijn lof in geen deele behoeft. De *Camera* is niet minder algemeen geliefd en gevierd, dan de persoon, uit wiens pen zij eenmaal vloeide. En toch, deze lofrede — ik spreek van den gezuiverden druk — kan van dienst zijn bij het onderwerp, dat ik wensch te behandelen. Zij diene mij als achtergrond! Wat ik verder in 't midden hoop te brengen, zal tegen zulk een achtergrond te beter uitkomen, te scherper in 't oog springen. Het Nederlandsch van onze hedendaagsche letterkundigen, ook van hen, die het woord voeren, 't zij in de raadzaal, in de vergaderzaal of in den meer bescheiden kring van 't dagelijksch leven, zoowel als dat van hen, die dag aan dag tot ons spreken in dagblad, vlugschrift of roman, — het wordt en is bedorven en ontsierd door 't overmatig gebruik van vreemde woorden en uitdrukkingen.

De fraaie hof van het Nederlandsch is gelegen te midden van andere, grooter en aanzienlijker dan hij. En de wind (haast zei ik de wind der *mode*) voert allerlei vreemde zaden aan, die helaas! in onzen hof wortel schieten en er gaan tieren, de oorspronkelijke planten verdringen, overschaduwden, verstikken zelfs.

De nazaat van den kloeken Nederlander, die eens zijn grond en zijne vrijheid schiep en ook zijne taal — verliest van deze drie kostbare panden het laatste, èn bij 't spreken èn bij 't schrijven, blijkbaar uit het oog. Valt het niet te betreuren? De taal is het hechtste bolwerk van ons volksbestaan. *De taal is gansch het volk; de verwaarloozing der taal slaat het nationaal gezond verstand den bodem in*, zoo oordeelen twee mannen van naam 1) in onze letteren. Te allen tijde hebben de veroveraars van landen en gewesten deze waarheden in hun eigen belang begrepen en eene stelselmatige verbastering, uitroeiing of vernietiging der landstaal als doel gesteld van hun streven. Geen wonder dan ook, dat Bilderdijk, die

---

1) Dr. Schaepman en wijlen Dr. Jonckbloet.

ondanks ballingschap, smaad en druk zijn land en volk bleef liefhebben, — de taal van Nederland bij eene vlam vergelijkt, die nog in 't *duister* flikkert. — En met dreigend gebaar wijst hij de indringers af, als hij zegt, op zijne wel wat hoogdravende manier:

„Maar weg met u, o spraak van basterdclanken,
Waarin hyeen en valsche schakals janken!”

Ja, er is vreemde munt in omloop, niet alleen in steden en dorpen langs de grenzen, maar door het geheele land. En dat sinds lang, in zulk eene groote, groote hoeveelheid, dat de zonen des lands er vertrouwd mede zijn geworden en het vreemde er van niet meer bemerken. De macht der *gewoonte* zien wij hier in volle kracht. En naast deze komt die van de *mode*!

Inderdaad, er heerscht mode op dit gebied. De eerste standen, van de jeugd af gewoon, Fransch of Engelsch of Duitsch te spreken en te *lezen*, — zij strooien die uitheemsche munt met kwistige hand rondom zich uit. En de burgerij grabbelt er naar, als altijd, en de lagere klassen leven van de kruimels. Hoe valt het te bejammeren! Ware onze taal arm of armoedig, men kon het billijken, evenals men het billijkt, dat de Romeinen honderden woorden, zelfs Latijnsche vormen in de taal van onze ruwe en onbeschaafde voorouders brachten! Het was *taalverrijking*. Had de volkstaal nog geen woorden om de nieuw aangebrachte begrippen, de honderderlei dingen op 't gebied van handel, scheepvaart, bouwkunst, landbouw, huiselijk gebruik enz. te benoemen, welnu de Latijnsche termen en woorden konden overgenomen worden. En zij werden overgenomen en werden tevens geënt op den krachtigen stam van het Dietsch. En de jonge enten groeiden samen met den ouden stam, zóó innig, dat de oningewijde de vreemdelingen thans voor echte landskinderen aanziet en u verbaasd zal aangapen, als ge hem wilt beduiden, dat: *school, kerk, kaars, kandelaar, toren, graan, roos, brief, poort, straat, kooi, korf* en zoovele andere woorden van dagelijksch gebruik bij vreemden geborgd werden. Het was taalverrijking, herhalen we. Maar, wat te denken van een volk, dat zelf eene taal schiep, eene krachtige taal, de afspiegeling van zijn eigen denken, gevoelen en willen, eene taal, weergaloos rijk in woorden en uitdrukkingen, een gevolg van zijn veelbewogen leven, van zijne rijke geschiedenis, van zijn veelzijdigen aanleg, eene taal als een kostbaar kleinood overgeleverd van geslacht aan geslacht, als het onderpand van zelfstandigheid en vrijheid; wat te denken van een volk, als het die taal, dat schoonste gewrocht van zijn verstandelijken zin, gaat verwaarloozen, als het de kracht er van laat verslappen, haren rijkdom niet telt, hare kostbaarheid niet waardeert?

Maar ge zult zeggen, dat ik geen oog heb voor den ernst van het Hollandsche karakter, dat ik geene rekening houd met de werkelijkheid. Laat

ik u dan op eenige feiten mogen wijzen, — laat het mij geoorloofd zijn, bewijzen bij te brengen voor mijne beweringen, bewijzen niet met handen, maar met manden vol! Want niet tot de gesproken taal alleen bepaalt zich het euvel, waarop wij den vinger leiden, ook de *schrijftaal*, de taal van zoovele mannen als de pen voeren ziet men ontsierd met vreemde woorden, met stadhuiswoorden. Lees Potgieter, wij wezen er boven reeds op, lees de meest geprezen hedendaagsche schrijvers, als Bosboom-Toussaint, Van Lennep, Schimmel enz. bij den één meer, bij den ander minder, zult gij het onkruid vinden, zoo erg, dat de Vlamingen er den spot mee gaan drijven. Wilt gij hooren, hoe zij den draak er mee steken? In een Gazette van Gent las men voor ongeveer een tiental jaren reeds het volgende :

Dezer dagen lazen wij het verslag over de laatste algemeene vergadering van het Nederlandsch Tooneelverbond. Dit opstel is doorspekt met Fransche uitdrukkingen, zooals: direct, gepraejudiceerd, conclusie, reduceeren, rapport, declamatie, localiteit, adviseeren, utopie, disputabele, gepatronicieerd, reageeren, contributie, spontane, enz. enz. Wij vragen het in ernst: Is dat niet eene oprechte taalbederving? Op den duur zal iemand, die alleen Nederlandsch geleerd heeft, die taal niet meer begrijpen. Inderdaad, om esne zinsnede als de volgende te verstaan: „het blijft eene dis-putable kwestie die hier niet kan worden gedebatteerd,“ moet men eerst wat Fransch kennen. De Noordnederlandsche schrijvers maken zich op den duur belachelijk met die uitkraming van Fransche taalkennis.”

Kan het erger? Laat ons nu de letterkundige werken aan hunne plaats laten en één blik slaan in het volle, maatschappelijke leven. Lees de Nederlandsche dagbladen, niet de aankondigingen en berichten, maar de hoofdstellen! Wat een mengelmoes!

Let wel! In het *bureau* van eene *courant* werken de *redacteurs*. Zij worden *geassisteerd* door *correspondenten* en *reporters*, inannen, zóó bij de hand, dat zij gezanten of hunne *attaché's* weten te *interviewen*. De voornaamste *ressources* van het blad zijn de *advertentiën* en *reclames*, voor een deel ook de *abonnementen*, voor welker *exploitatie* de *expeditie* zorgt. Als de *corrector* eene fout over 't hoofd heeft gezien, wordt hiervan melding gemaakt in het *erratum*. De *redactie* geeft korte antwoorden in de *rubriek correspondentie*, deelt allerlei *telegraphische dépêches*, soms *onder reserve* mede, heeft eene *rubriek* voor *officiëele* berichten en *officieuse* mededeelingen en zorgt voor de *hoofdartikelen*. In deze handelt zij over *economische* vraagstukken, over de Egyptische of Bulgaarsche *quaestie*, over *coöperatieve* vereenigen, over het *monopolie*-stelsel, den weinig *disciplinair*en geest van het leger, over de *suikercultuur* in nood, over eene nieuwe wet op de *faillissementen*, over het nut van een *centrale* vischmarkt in Londen, over de nieuwe *sociale theorieën*, over letterkundige *critiek* en *aesthetiek* enz., of zij laat dit laatste aan hare *recensenten* over. Waarlijk de koningin der eeuw houdt er een wonderlijk

taaltje op na! Een mijner kennissen teekende uit een enkel weekblad-*artikel* het volgende op:

harmonie, effectbejag, costumes, usances, eene vulgaire stem, gestes, de gewenschte reserve in acht nemen, tact bezitten om met succes . . . . , contrast, melancholie, acteur, ultra-realistisch, idealen, charge, eruditeit, ridiculiseeren, genre, discrediet, toneel-literatuur, kleingeestige intriges, vulgaire karakters, sentimenteele drama's, dialoog, incident, melodie, eene martiale ensemble-muziek, gecompliceerde stukken, de incarnatie van den trant, historisch drama, een stuk geparodiëerd opvoeren, het publiek was gedisponeerd voor het genot. . . .

En ziehier een bericht, door mij zelf dezer dagen overgeschreven uit een onzer groote bladen:

»De *arrondissements*-rechtbank alhier hield heden eene plechtige openbare zitting ter *installatie* van den heer X, benoemd *substituut-griffier*. Nadat de benoemde was binnengeleid en op *requisitoir* van den heer *officier* van *justitie* voorlezing was gedaan van de *akte* zijner beëdiging, nam de *President* het woord om tot de *installatie* over te gaan. In de door Z.E.A. uitgesproken rede werd de vorige *substituut-officier*, thans tot andere *functiën* geroepen, herdacht en den benoemde gewezen op het gewicht zijner betrekking. Ten slotte verklaarde Z.E.A., dat de nieuwe *dignitaris* zich van de welwillendheid en den steun zoo van rechtbank als van het *parket* verzekerd mocht houden. De heer X. dankte den *President* voor diens hartelijke woorden en beval zich in de welwillendheid van ieder aan, ook van de *balie*, met wie hij tot instandhouding der bestaande *relatiën* gaarne zoude medewerken.»

Ziedaar een enkel proefje van dagblad- en *juristen*-stijl! Over de *dieventaal* der mode, zooals Busken Huet ze noemt 1), zullen we, als beneden onze aandacht, slechts in 't voorbijgaan spreken. Is het waar, wat te lezen staat onder het plaatje, de dwaze kleederdrachten afbeeldende, door Huygens bespot in zijn *Costelick-Mal*:

„Frankreich hat es weit gebracht,
Frankreich kann es schaffen,
Dass so manches Land und Volk
Wird zu seinem Affen,“

dan is 't vóór alles te begrijpen, dat onze *tailleurs*, onze *coupeurs*, *marchands-tailleurs*, *modisten* en *tailleuses*, die in dit opzicht den toon aangeven, al heel erg van het hondje gebeten zullen zijn en dat wij aan de ridders van de naald hun poespas niet al te euvel hebben te duiden. Hun dieventaal is aperij.

Maar dat onze deftige handelaren en kooplieden mede lijden aan hetzelfde euvel, dat de mannen van de Beurs naast Hollandsche trouw en

1) Zie Het Land van Rembrand, 1e druk, blz. 361.

Hollandsche eerlijkheid de Hollandsche taal niet in eer houden, dat valt te betreuren! Men oordeele:

Een goed handelaar uit den hoek kent alle beurs-*manoeuvres* en is niet vervaard voor de *démarches* van *alarmisten* of van *pessimisten*. Bij elke *bank-operatie*, *conversie* enz. neemt hij vooraf poolshoogte bij *commissarissen* over *kapitaal*, *reserve-fonds*, den *standaard* der rente enz., en al zijn de *conditiën* aannemelijk, zijne *firma* is in den regel te voorzichtig om dadelijk *effecten* en *obligatiën* bij de *massa* te nemen. Hij wacht eenige dagen de beurs-*noteering* af, of de *prijscourant* der *effecten*, niet die, welke elke *courant* bevat, maar door zijne *relatiën* weet hij eene *gespecificeerde* opgave te verkrijgen, of wel hij gaat bij *bankiers* en *kassiers* van zijn kennis nog eens *informeeren*. Handelt hij in *koloniale*, dan zorgt hij voor *prima-relatiën* met de *koloniën*, en, als zijn huis geen *depots* of *filialen* heeft, dan zorgt hij door *agenten* en reizigers zijne waren aan den man te brengen; want *rendeeren* moet de zaak, hoe hooger *percent* hoe beter! Is hij soms zelf geen man genoeg *in bonis*, dan vraagt hij onder *franco*-brieven een of meer *compagnons*, voorzien van *solide referentiën* en een ruim *kapitaal*. Heeft hij deze gevonden, dan wordt er een *contract* opgesteld, de akte bij een notaris *gepasseerd*, door *contractanten* geteekend, en de *firmanten* beginnen de wieken uit te slaan. Zij beloven *extra-korting*, eene ruime *tarra* op de *bruto*-waren, eene spoedige en *prompte expeditie* en den kleinhandelaar een *speciaal-tarief*, dat *gratis* verkrijgbaar is, of door de post naar alle winden wordt verzonden. Nemen de zaken op, dan stellen zij een *agent-generaal* aan, zij *adverteteeren*, dat hun goederen in doorvracht met *directe cognossementen* naar Londen of Hamburg worden *getransporteerd* enz. enz. In 't kort, hun *en-gros*-handel bloeit, en zij denken er aan niet meer *en detail* te verkoopen, enz. enz.

Wat dunkt u, lezer, is iets dergelijks niet de taal van den *handel*?

Maar ik vraag nogmaals uwe aandacht en zeg op den voorgrond, dat ik zal spreken over de taal van onze *Tweede-Kamer*, van ons *leger*, van het *dagelijksch leven*, dit laatste om veel in een kort bestek af te doen, daar ik terecht vrees, dat gij gaandeweg zooveel *barbaarschheid* beu mocht worden.

Ik zal slechts *aanstippen*, wat ik te zeggen heb, en laat het overige aan uwe eigen oplettenheid en scherpzinnigheid over.

In de *Tweede-Kamer* vindt men *liberalen* en *conservatieven*, *ultramontanen*, *anti-revolutionairen*, en van de *sociaal-democraten* vindt men er één. Men houdt er *debatten* of *discussiën* over allerlei ontwerpen van wet, door eene *memorie* van toelichting smakelijk gemaakt, nadat bij een *sectie*-onderzoek het voor en tegen is gewogen en de *rappporteur* het *advies* heeft uitgebracht. Bij het *debat* laat de *oppositie* zich zelden onbetuigd, zij neemt in den regel *positie* om haar *ideaal*, kan 't zijn, verwezenlijkt te zien. Vooral de *millioenen-speech* trekt aller aandacht, ook is men naïverig

op het recht van *amendement* en *initiatief*. Is er inbreuk gemaakt op het *budgetrecht*, dan mag men achter de groene tafel het ergste vreezen, want een *constitutioneel* minister is verplicht zich aan de begrooting te houden; alle hulp en voorlichting van *referendarissen*, *hoofdcommiezen*, *administrateurs* is in dit geval veelal zonder baat. De nieuwe begrooting wordt afgestemd, en het *kabinet* neemt zijne *demissie*.

Bij het *Leger* doet het uitheemsche inderdaad opgeld. Het kan niet anders, wijl het staande leger oorspronkelijk eene instelling is van Fransch sprekende vorsten. Ziehier alleen eene reeks van woorden en zinnen, grootendeels gelezen uit één enkel artikel in een onzer dagbladen: *muziek-korps*, *officieren*, *kapiteins*, *regiment*, *bataljons*, eene *batterij artillerie*, *miliciëns* van de lichting 1885, *remplacanten*, *infanterie*, *garnizoen*, *grootte manoeuvres*, *kadetten*, *kazerne*, de *artillerie-cursus*, de *organisatie* der levende strijdkrachten, proeven met een *ballon-captif*, de *discipline*, de oprichting van drie *compagnieën artillerie* voor de *pantserforten*, de opheffing van den *majoors-rang*, bepalingen betreffende de *pensionering*, hij is op *non-activiteit* gesteld, *militie-luitenant*, officieren voor *speciale* diensten, oppassers en verdere *militaire geëmployeerden*, het *detacheeren* van officieren bij het Indische leger, gelijkstelling van *positie*, het *repeteer-geweer* en het daarbij aan te nemen *kaliber*, enz. enz.

En na dit alles de brabbeltaal van het rijke, dagelijksche leven! Waar hier te beginnen, waar te eindigen? Een greep als in den blinde moge volstaan! Iemand *presenteeren* (voorstellen), iemand *occupeeren* (bezighouden), eene *contra-visite* (een tegenbezoek), een dokter *consulteeren* (raadplegen), hij heeft eene uitstekende *cliënteel* (nering), een *régime* (stelsel, leefregel) volgen, gelden *disponibel* (beschikbaar) hebben, iemand *ignoreeren* (niet willen zien of kennen), eene *invitatie* (uitnoodiging) ontvangen; veel *conversatie* (omgang, verkeer) hebben, *moderne* (hedendaagsche) schilderijen, enz. enz. En voeg daarbij eene *theologische* school, eene *polytechnische* school, een *technisch bureau*, een *centraal-bureau*, een *engros-handel*, een *architect*, eene *brochure* enz. enz. en let op het p. f., p. c., p. p. c. op *visite*-kaartjes, en ge zijt de eerste letter van dit alphabet nog voor geen honderdste deel ten einde.

Inderdaad in elken kring, bij elk bedrijf, in elke afdeeling van menschelijk kennen en kunnen, in elke sfeer van menschelijk denken, gevoelen en willen tiert het onkruid der vreemde woorden! Op en bij de spoorwegen vindt ge *coupé's* en *conducteurs*, *bureau's* en *passagiers*, *stations* en *chefs*, vraagt ge een kaartje met of zonder *retour*, waarschuwt u de *portier* bij vertrek en vindt ge aangeduid, of de trein *en retard* is! De mode geeft u *toiletten*, *gala-japonnen*, *gegarneerd* met geelachtig *rose-fluweel*, allerlei *costumen*, *Hongaarsche toques*, Spaansche *bolero's* enz. enz. In een *restaurant* bestelt ge een *diner à la carte*, men dient u eene *portie* soep op, daarna wat *biefstuk* of *rosbief*, een glas

Bordeaux mag niet ontbreken. Een ontvanger noemt eene *aankondiging* eene *publicatie* en maakt bij zulk eene publicatie den eenvoudigen boer zelfs bekend, dat dit of dat *cohier executeir* is verklaard. De *notaris*, — denk eens aan Jan Borliut, over wien Potgieter het zoo druk heeft, Jan Borliut, die den *genius* van ons proza tot zijn *portier* vernederde, — de *postbeambten*, de mannen der *registratie*, de *telegrafisten* enz. enz. 't spreekt alles zijne eigen taal, en 't heeft elk voor zich een taaltje op eigen hand. Wat zeg ik? Men sla er Abraham van St. Clara eens op na: de *soldaat*, de *trompetter*, de *jager*, de *doctor*, de *apotheker*, de *wolbereider*, de *linnenwever*, de *pruikenmaker*, de *hoedenmaker*, de *zijde-reeder*, de *garentwijnder*, de *bleeker*, de *schoenlapper*, de *zakkendrager*, de *kok*, de *kuiper*, de *bierbrouwer*, de *waard*, de *muzikant* enz. enz. 't heeft al zijn eigen termen! En er komt bij, dat het deze beschouwt als het plechtanker van het beroep, 't behoud van nering of bedrijf. En de schoolonderwijzer?

Ja, zeg mij kennis, van wien ik boven reeds sprak :

„Onderwijzers, op wie de verplichting rust, de Nederlandsche jeugd de kracht en den rijkdom onzer taal te leeren kennen, maken het, niet beter. Uit enkele nommers van schoolbladen heb ik het volgende samengelezen :

De *stimulus* van den wil houdt op.

Op een der punten wenschen we ter wille der goede zaak, die wij er mede beoogen, bizonder te *attendeeren*.

Door ongesteldheid werd de *presentie* mij ontzegd.

En als een schoolbezoek de *animus* tot voortgezette beoefening van een vak heeft gekweekt . . . .

In de voorrede zegt de schrijver iets, waarop ik *remarque* maak.

Door het voorgevallene wordt een *praecedent gecreëerd*.

Influenceeren op eene benoeming.”

Hoe kon de groote Vondel eens schrijven in zijne bekende *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste*: Wat onze spraek belangt, die is, sedert weinige jaren herwaert, van bastertwoorden en onduitsch allengs geschiimt.” Een heerlijk getuigenis van zulk een man! Men moge met de taalzuivering (*purisme*) van Hooft soms een weinig den draak steken, ... hij heeft den Augiasstal van het Bourgondisch-Nederlandsch, volgens Vondel, gezuiverd, een reuzenwerk, waartoe de krachten van zulk een Hercules nauwelijks toereikend waren.

Laat een tweede Hooft uit ons midden opstaan — en als een tweede Hercules den bezem hanteeren om den stal te reinigen! . . . . Zou zijn arbeid kans van slagen hebben?

Waar schuilt de fout, waar zit de wortel van het meer en meer om zich heen grijpend kwaad? Is het mij toegestaan, het te zeggen! In de hoogte, daar hapert het, in de eerste standen onzer Nederlandsche maat-

schappij. Nog altijd blijft, als in Charlemagnes tijden, het Nederlandsch de taal van het Diet, van het minder beschaafde deel van 't volk; de tijden veranderen, maar de menschen niet! Het is verder de gemakzucht eenerzijds, de deftigheid van den anderen kant, die veel bederft.

De gemakzucht. Onze taal heeft zoo verschrikkelijk veel woorden, men staat dikwijls in verlegenheid, wat te kiezen! Taalstudie dient er gemaakt te zijn om de taal goed te kunnen schrijven en spreken. Wie kan al die woorden onthouden? Zeker, het is goed, dat de taalgeleerden ze opstapelen in een groot woordenboek, dan zijn ze voor de nakomeling-schap bewaard. Maar, men kieze voor al die schakeeringen en synoniemen, wier keus zoo moeielijk is, een Franschen term, die *en vogue* is, en men bespaart zich veel hersenkwellings! Wilt ge zeggen, dat uwe pogingen een goeden *uitslag* hadden, dat de medicijnen goed *gewerkt hebben*, dat een verzoekschrift u is *toegestaan*, gij spreekt eenvoudig van een *resultaat*, een goed *resultaat* zelfs; de *slotsom* van een betoog is een *resultaat*, de overwinning op de vijanden is een gezegend *resultaat*; de winst, bij eene onderneming behaald, is een heerlijk *resultaat*, het herstel van een zieke is een verblijdend *resultaat*, enz. enz. Men kan zijne maag *restaureeren*, zoo goed als eene kerk of ander *monumentaal* gebouw, zoo goed als een *Koningshuis*, zoo goed als een ondermijnd *zenuwgestel* enz., zoo goed als een verwaarloosde *schilderij* enz. En dit enkele woord *restaureeren* ontslaat van het kiezen, van het zoeken van Nederlandsche woorden, als: *verkwikken, herstellen, versterken, verdoeken, ophalen*. En dan het woord *exploiteeren, exploitatie!* Men kan een persoon *exploiteeren*, een *boek*, eene *heide*, eene *wildernis*, een *bosch*, eene *mijn*, een *spoorweg*, iemands *goedheid, domheid, welwillendheid, nieuwsgierigheid, eerzucht, lichtgeloovigheid!* enz. Zie, dat ééne woord vervangt dan: *tot eigen voordeel gebruiken, ontginnen, bebouwen, kappen of uitroeien, misbruik maken van!* En zoo zijn er honderden *vreemde* woorden meer, die de gemakzucht weet te *exploiteeren*.

De deftigheid. Laat het ons eerlijk bekennen, daar komt een tintje verwaandheid bij. Het klinkt voornaam, zoo nu en dan een uitheemschen klank te laten glippen, een Fransch, een Engelsch woord in 't gesprek te laten vloeien. Het volk noemt ze spottender wijze *stadhuiswoorden*, als wilde het, met zijn nuchter verstand, te kennen geven, dat het van de geleerdheid der beschreven vaders al bitter weinig begrijpt. Ook in dit geval zit het kwaad in de hoogte, en zijn de bestuurders, de regenten, de eerste standen de toongevers, in minder vaderlandslievenden zin. Geestig spotte Flanor in den Spectator eens met deze onze deftigheid:

„Zooals een haas gelardeerd behoort te wezen, een pâté de foie gras getruffeerd, eene draperie van diverse nuances moet chatoeieren, het gazon ons charmeert, als het met allerlei champêtre bloempjes, marguerites en andere, is geparsemeerd, — zoo moet het ook met onze taal gaan. Er zijn zeer honorabele personen, die geïndigneerd

zijn, wanneer het op bellettristisch, politisch, sociaal terrein onze nationaliteit pericliteert, maar die toch niet zoo geëxagereerd dwaas puristisch zijn, dat zij het Hollandsch met Hollandsche woorden willen neerschrijven. Hierin moge schijnbaar een contresens gelegen zijn, effectief is dit niet zoo. Men kan honorabel en nationaal zijn, maar toch, als geciviliseerd individu, ook andere culturen als de exclusief nationale op zich laten werken. Het is een positief feit, dat wij zelfs de andere talen niet kunneu ignoreeren, niet kunnen ontberen. Het Hollandsch is vaak lourde en l'esprit français fournisseeert ons honderden malen eene veel pikanter, spiritueeler expressie. Ja, kijk, daar heb je nu juist expressie; dat is toch heel iets anders als uitdrukking! En spiritueel ook al; wie is niet liever spiritueel dan geestig? Wie heeft niet liever bottines aan dan laarzen? Elke boer heeft laarzen aan. Hoe pedant klinkt het: deze vrouw is netjes geschoeid, en hoe lief daarentegen: deze dame is elegant gechauseerd! Ook geeft het gebruik van Fransche, of soms zelfs schijnbaar Fransche woorden, een gewicht, ik wil zeggen een poids, dat men anders niet bezit. Als een advocaat of debater, den duim en index samen brengende en daarmede de juiste geste makende, zegt: Alzoo, mijnheer de president, wanneer ik het in deze materie pro en contra gemoveerde (een alleraardigste term, dien zelfs de Franschen niet hebben) resumeer, dan kom ik tot de conclusie enz., — dan denkt men, als men zulk eenen tegenstander tegenover zich heeft: O, jerum, daar ga ik!

Ook voor het gewone discours zou enkel Hollandsch intolerabel zijn; zulk een purisme zou ons een gêue opleggen, eene malaise te weeg brengen in de petillanste causerie. Er is nog iets, dat wij niet uit het oog mogen verliezen: onze taal is zeer arm. A tout moment komen wij, als onze discussie zich op artistiek, bellettristisch, filosofisch geb. . . terrein beweegt, in de absolute noodzakelijkheid ons defectief vocabulaire te completeeren door vreemde termen, die wij altijd het best doen aan de Franschen te ontleenen, omdat de Duitsche taal meer aan de onze gelijk en dan ook veel minder geestig is dan de Fransche.

Is het noodig er iets bij te voegen?

En wat is nu het gevolg van al die *vergoding*, als het zoo heeten mag, van 't uitheemsche, van die *verwaarloozing*, wat het eigenlijk heeten moet, van eigen taal? Naar mijn inzien loopt onze schoone taal gevaar te verliezen van hare oorspronkelijke zuiverheid, te verliezen van hare eigenaardige en karaktervolle zeggingskracht. En, als het waar is, dat de taal de afspiegeling is van den aard van 't volk, dan is dit voortwoekeren van dat onkruid een treurig, een onheilspellend teeken.

Natuurlijk, er zijn vreemde woorden noodig; woorden, die als een gemeen goed aan alle beschaafde talen eigen zijn, kunsttermen, bijv. Het zou zelfs niet goed zijn, die door Nederlandsche termen te vervangen; het zou vaak moeilijk gaan en stijfheid of omslachtigheid in de hand werken. Laat ons woorden als: *telegrapheeren, fotografheeren, correspondentie, couvert, biljart, sympathie, interest, lucifer*, de *dupe* zijn van iets, *frankeeren, ingenieur, controleur, electriciteit, hypotheek, kadaster, telephoon*, enz. enz. naast zoovele andere, op wetenschappelijk gebied, met verstand gebruiken, zij vloeien ons veelal toe uit de oude bron van den Romeinschen of Griekschen taalschat, zij verbinden ons nader aan de algemeene Europeesche beschaving.

Maar van al het overige onkruid kan minstens wel negen-tiende verwijderd worden. Het gebruik er van wekt taalverarming in de hand, benevelt het volksbewustzijn, verstikt het taalgevoel van de eerste en beste klassen onzer maatschappij. Dat Nederland in tegenstelling met België en Zwitserland zijne eigen taal moge behouden! — Dr. Jonckbloet heeft het *waarom* hiervan zoo duidelijk gezegd: »Eene eigen taal en eene eigen letterkunde zijn de afspiegeling eener zelfstandige, eigenaardige nationale ontwikkeling, die een volk den bijzonderen, karakteristieken stempel opdrukt, die het van andere volken onderscheidt.» En het zij me vergund er bij te voegen: Daar eene eigen taal de afspiegeling is van een eigen volkskarakter, dient er gewaakt, dat het karakter der taal ongerept blijft. Wien de zelfstandigheid van ons volk lief is, hij beminne ook het Nederlandsch! En het woord van Coornhert dienen wij tot het onze te maken: Op den rijken mantel van het Dietsch passen slecht de broddelappen uit den vreemde!

HOOFDSTUK XI.

WAT SOMMIGE VREEMDE WOORDEN BETEKENEN.

Nu we hebben aangeduid, uit welk oogpunt wij de vreemde woorden liefst willen beschouwd hebben, gaan wij over tot de verklaring van een reeks van die woorden. Het is eenmaal een feit: Ons volk bezigt een groot aantal woorden, aan vreemde talen ontleend. Dit is door ons aangetoond, doch het eigenaardigst in dezen is, dat vele vreemde woorden door het volk, door de beschaafden onder het volk zelfs, gebezigd worden, zonder dat de sprekers denken aan, iets weten van de oorspronkelijke bet. Zoo hangt de hospita vol berekening een huurbordje uit, waarop te lezen staat: Te huur, Eene kamer met alkoof, en zij weet niet, dat dit alkoof een woord is uit het Arabisch, overgegaan in het Spaansch, en van deze taal in het Fransch, uit welke laatste taal wij het ontvingen; evenmin weet zij iets van de oorspronkelijke bet., of de vorming' van het woord uit het Arab. lidwoord al en het Arab. woord kobba = verwelfd of koepelvormig gebouw of vertrek, uit welk woord kobba ook ons woord koepel, tuinhuisje met een gewelfd dak (zie de Camera blz. 108: de zeegroene koepel van doctor Deluw), of eene kerk met ronde kap, enz. Evenzoo leest men op uithangborden, in couranten enz. de woorden bazaar en magazijn, en weinigen denken er aan, dat ook deze woorden uit het Oosten tot ons kwamen; dat bazaar eigenlijk bet. eene overdekte markt, zooals men die kan*afgebeeld zien op plaatwerken, welke over Egypte, Perzië enz. handelen; dat magazijn bet. de plaats, het gebouw, waar men iets bewaart, ook al evenals alkoof langs Spaansch-Franschen weg in onze taal gekomen.

En wat beteekent het woord tarief? Wij vinden er in de woordenboeken voor: 1) prijsbepaling voor verschillende verrichtingen; 2) lijst van in- en uitgaande rechten, voor verschillende artikelen te betalen; 3) waren- en goederenlijst, prijsopgave, enz. Men ziet hieruit, hoe de bet. van een vreemd woord zich in onderdeelen kan oplossen, elk met eene vrij afgeronde bet. Het woord tarief toch bet. in het Arabisch eenvoudig bekendmaking, het bekend maken, en kwam langs Italiaansch-Franschen weg in het Nederlandsch.

Dat is een balleboos of liever een bolleboos met zinspeling op bol = knappe kop, zegt men, en men bedoelt den knapsten, den vlugsten leerling, den handigsten onder een ploeg bedienden enz., en men weet

eigenlijk niet, wat men zegt; want *bolleboos*, uit het Hebreeuwsch in onze taal gekomen, bet. letterlijk heer des huizes. Evenzoo is het met het sterk Nederlandsch gekleurde *beamen*, een woord afgeleid van *amen* (bijv. op alles ja en *amen* zeggen), ook al uit het Hebr., waar *ameen* = zeker, voorwaar, dient tot bevestiging, versterking, of als uitdrukking van bekrachtiging aan het einde van een gesprek. In dit geval doelt het op de vervulling van wenschen of verlangens; het woord is uit het Nieuwe Testament in onze taal overgegaan.

Het woord *courant*, reeds geslonken tot het eenlettergrepige *krant*, is een overblijfsel van de uitdrukking *courante nouvelles*.

In het 3e bedrijf, 5e tooneel van *Warenar* zegt Rijkert spottender wijze:

Tweemaal ter week leest me 'r van blat tot blat

De courante-nouvelles uit de vier hoeken van de stat (vers 726).

DE VRIES teekent hier bij aan: *Courante-nouvelles*, het loopende nieuws, is de oorspronkelijke vorm, waarvan men sedert korthedshalve het laatste en zakelijke deel heeft weggelaten. Dr. Verdam merkt bij deze plaats op: »Eene der oudste vermeldingen, zoo niet de oudste van nieuwsbladen hier te lande». *Warenar* zag in 1617 het licht. Volgens Dr. Fruin is het hoogst waarschijnlijk, dat toen reeds een periodiek blad in de hoofdstad bestaan heeft, door een zekeren Broer Jansz., die zich in 1619 »out-courantier in het legher van sijn Princ. Exc.» noemde, in het licht gegeven. Er zijn echter geen oudere dan die van 1626 bekend. Zij verschenen geregeld elken Zaterdag en, wanneer het nieuws buitengewoon belangrijk was, »de buitengewone nummers» 's Maandags. (Dr. Schotel, *Maatschappelijk Leven onzer vadersen*, blz. 77). Uit de woorden van Hooft blijkt, dat in 1617 reeds tweemaal per week te Amsterdam een nieuwsblad uitkwam.

Het woord *livrei* bijv. in: zijne bedienden dragen *livrei*, kwam uit het Fransch tot ons, in welke taal het *livrée* klinkt, van het w. w. *livrer* = leveren, verschaffen en bedoelt enkel, dat de kleeding of kleedij door den heer aan de bedienden verschaft, geleverd, gegeven wordt.

Wat bet. *alcohol*? De eerste lettergreep, die wij ook in alkoof vonden, leert ons, dat wij hier weer met een Arabisch woord te doen hebben. In de 7e eeuw na Christus schijnen de Mooren, die op scheikundig gebied de andere volken vooruit waren, een soort van spiritus uit wijn te hebben verkregen; zij gaven hieraan den naam van *al-cohol* (= het beste), welke benaming later als *alcohol* in de Europeesche talen overging en dus hetzelfde bet. als spiritus of wijngeest.

De oorspronkelijke bet. van *canapé*, de bekende sierlijke rustbank, die men aantreft, in nagenoeg onveranderden vorm, in huiskamers en salons, is geheel iets anders, dan men zou vermoeden. *Canapé* bet. eigenlijk een fijn net tot afwering van vliegen, gespannen

over bed of rustbank; naar dat net ontving het geheele voorwerp den naam.

Hoeveel candidaten zijn er voor die betrekking, vraagt men, en men denkt bij dit vreemde woord aan mededingers of zoo iets, zonder zich rekenschap te geven van de eigenlijke beteekenis.

Ons candidaat toch is eene afkorting van candidatus, het verleden deelwoord van een w. w., dat met candidus = wit samenhangt. Hoe kan nu dit wit iets met de eigenlijke bet. van het woord hebben uit te staan? Tot verklaring hiervan is het noodig, dat men de historische omstandigheid kent, volgens welke bij de Romeinen al degenen, die naar een ambt stonden, in 't wit (candidus) moesten gekleed zijn. Dit Romeinsche gebruik deed het woord candidati gemakkelijk ontstaan, en nu wordt, in heel de beschaafde wereld, hij die naar eene betrekking, een diploma of akte dingt, met den naam van candidaat bestempeld, al is het volstrekt geen gebruik, dat hij in het wit gekleed is; integendeel, volgens onze zeden is eene zwarte kleding door gewoonte een gebruik, mode geworden.

Een daalder, een thaler, een dollar zijn woorden van denzelfden oorsprong. Wij hebben als wettige munt den rijksdaalder, in den volksmond leeft nog de daalder = f 1.50. Zou nu iemand op de gedachte komen, dat dit daalder, thaler, samenhangt met het woord dal, Thal? De thaler diende eigenlijk te heeten Joachimsthaler, omdat hij 't eerst geslagen werd uit het zilver van de bergwerken van Joachimsthal in Bohemen. Het waren de graven van Schlick, de eigenaars dezer mijnen, die het eerst die muntstukken lieten slaan, en deze vielen zoo zeer in den smaak en maakten zulk eenen opgang in Europa, dat men dergelijke groote zilverstukken algemeen thaler, daalder ging noemen, ook, al was het zilver uit de mijnen van Californië.

Het woord electriciteit, electricisch is thans op aller lippen. De natuurkunde leert er de wetten van kennen, en telegraaf 1) (= vérschrijver), telephoon (= vérspreker) en electricisch licht zijn in de groote steden aan ieder bekend. Doch wie denkt er aan, dat electriciteit iets heeft uit te staan met het barnsteen van eene sigarenpijp? In het Grieksch was de naam van barnsteen = elektron, het grondwoord van electriciteit. Zelfs schoolkinderen merken op, dat electriciteit zich openbaart bij een stukje barnsteen, dat gewreven wordt; het trekt dan zeer lichte stukjes papier aan.

Het woord rotting voor wandelstok is al mede van uitheemschen oorsprong, al ziet het er met den quasi-Nederlandschen uitgang nog al vrij inheemsch uit; het is ontstaan uit het Maleische rottan, rotan. — Evenzoo is het gesteld met de woorden bamboes (een Oostersch riet-

1) Telegraaf is gevormd uit tele (= ver, van verre) en grapho (= ik schrijf); evenzoo het. telescoop uit de verte ziende.

gewas), k a k a t o e (de papegaaiachtige vogel, die de ingangen onzer diegaarden meestal opsiert), k a m f e r, a r a k, b a k k e l e i e n, welke woorden alle in den mond van het volk leven. B a m b o e s werd bijna letterlijk overgenomen, alleen werd eene slot-s toegevoegd; k a k a t o e ontstond uit k á k a t o e w a h, hetwelk volgens Oudemans n i j p t a n g bet.; de vogel wordt zoo genoemd, naar zijn' bek, die door de Maleiers bij eene nijptang vergeleken wordt; — k a m f e r luidt in de Oostersche taal k á f o e r (= hars); evenzoo klinkt a r a k a r a k h (= zweet), en b a k k e l e i e n ontstond uit het Maleische b a k k e l a j o e (= plukharen).

Voegt men bij dat alles zoovele woorden, als men in het dagelijksch leven hoort en die blijkbaar onze taal uit den vreemde zijn toegevloed, dan komt men tot het besluit, dat het volk gaarne woorden bezigt met vreemden klank! Of het de beteekenis er van begrijpt? Weinig bekommert het zich om de eigenlijke bet. van het woord o m n i b u s, nu het weet, dat het eene goedkoope reisgelegenheid is; — wat denkt het bij s t a t i o n, l o c o m o t i e f, t e n d e r, c o n d u c t e u r, r a i l s, p e r r o n, t r o t t o i r? Wat denkt de massa bij m a r k e t e n t e r, m a r k e t e n t s t e r (uit het Italiaansch in onze taal gekomen, de bet. is k o o p m a n, k o o p v r o u w); bij het hooren van k a z e r n e, k a z e m a t, i n f a n t e r i e, k o r p o r a a l, a d j u d a n t, e n z. e n z. Het kent de tegenwoordige waarde van al deze uitheemsche munten, door ervaring zou men kunnen zeggen, en het vraagt en denkt niet verder.

Vraagt-ge tegenwoordig in een café een kop koffie, de k e l l n e r kijkt u vreemd aan: k o f f i e? het k o f f i e h u i s is een b i e r h u i s geworden! Hoor, hoe de ongeletterde het woord p e t r o l e u m (= steenolie) naar zijn smaak fatsoeneert, p e t e r - o l i e! (doch hij denkt niet aan P e t r u s en p e t e r - s e l i e, waarin p e t e r dezelfde bet. heeft nl. die van s t e e n), is hij iemand uit den boerenstand, dan laat hij het nuchtere verstand de overhand hebben en spreekt hij heel aanschouwelijk van s t i n k o l i e. Wat denkt het groote publiek bij het woord b u f f e t, (Fransch b u v e t t e, van b o i r e (buvant), drinken; bij l u c i f e r, door ouderen van dagen nog altijd »een zwaveltje" geheeten, welk woord eigenlijk de herinnering aan den vorst der duisternis 1) moest wakker roepen, wat het waarschijnlijk bij niemand doet, L u c i f e r bet. eigenlijk l i c h t - d r a g e r. Zou menige jonge dame er wel eens over gedacht hebben, waarom haar bovenkleed j a p o n heet, en dat zij in dit kleedingstuk de J a p a n s c h e dracht volgt? Of zou het allen helder zijn, wat zij beteekenen met b e s c h u i t (Fr. b i s c u i t, Hgd. Z w i e b a c k, bij V a n L e n n e p ook t w e e b a k, omdat het tweemaal gebakken is), met h o r l o g e, met h a r m o n i c a, met p o r t a a l, met v e l o c i p e d e

1) Vondel maakt eene zeer fraaie toespeling op de bet. van L u c i f e r in zijn beroemd treurspel, in het 1e tooneel van het 2e bedrijf.

(eigenlijk snel-voeter), met fabriek, met eau-de-cologne (in den mond des volks oodeklonje, even verformfaaid als het achttiende-eeuwsche loderein = l'eau de la reine), met koloniaal (in den regel klinkende als kloonjaal), met machine (veelal uitgesproken als ma-zien), met concert (zelfs in den mond van meer beschaafden klinkende als con-zert? Wat denkt de groote menigte toch wel bij het woord gendarme (Fr. gens d'armes), in de platte taal klinkende als jean dermen, wellicht met eene spottende bijgedachte aan dermen of darmen van eenig dier? — Wat denkt de milicien (het volk zegt milizaïns) bij het woord alarme (Fr. à l'arme = te wapen); wat denkt eene »glundere boerin" (om met Hildebrand te spreken) bij het woord kabinet, haar pronkmeubel, dat zij zoo glimmend boent als een spiegel?

Geen wonder, dat het volk al dat vreemde goedje in den regel heel gemeenzaam behandelt en met eene naïeveteit, eene betere zaak waardig, de al te vreemde snoeshanen op eigen wijze fatsoeneert, den kop afkapt of den staart, naar welgevallen; het lichaam doet inkrimpen of uitzetten, tot zijne phantasie zich van de reeds verminkte overblijfselen meester maakt en deze nu gaat schoeien op Nederlandsche leest! Een kolonel wordt dan een kornel, een luitenant een luitnt; aqua-vitalis, aqua-vita (= levenswater) gaat over in een akefietje, waaraan de bijbeteekenis wordt gehecht van iets onaangenaams, iets moeielijks; pruime-conserf gaat over in pruime-concert en altheastroop wordt thee-stroop of iets dergelijks. Men ziet het weer, waar het gezond verstand moet zwijgen, begint al spoedig de macht der phantasie, en ook het uitheemsche, onbegrepen woord wordt haar een speelbal, waarmede zij naar willekeur te werk gaat!

HOOFDSTUK XII.

HOE VREEMDE WOORDEN SOMS ONTSTAAN.

De woorden gelden, wat het gebruik er van maakt. Is dit waar voor de Fransche taal, waar een enkele klank als een gevleugeld woord over de groote uitgestrektheid van het Rijk in weinige dagen de ronde kan doen (men denke bijv. aan het ook in onze taal gedrongene: Dat is *chic!* dat is *grand chic!* dat staat *chic!* enz.), — voor onze taal geldt dezelfde waarheid: Het gebruik is het leven van een woord!

Ik wensch de aandacht te vestigen op woorden als: *tram*, *guillotine*, *galvanisme*, *silhouetten* (zie *Camera* blz. 139 en 202, 13e druk), termen, die door velen gebezigd worden als klanken, omdat men er uit den aard der zaak geen begrip, geene bet. aan kan verbinden. Dergelijke woorden zijn ontstaan uit eigennamen en drukken op zich zelf hoegenaamd niets uit, zij teekenen geen kenmerk, benoemen geene in 't oog springende eigenschap, enz. Nu eens zijn het namen van personen, die als soortnamen gehecht werden aan uitvindingen, enz., dan weer zijn het namen van steden, landen, enz., die verwerkt werden tot gemeene namen, meest termen. De *tram* of *trem* is geen uitheemsche naam voor paardenspoor of iets dergelijks, maar ontstond uit afbrockeling van den naam *Outram*, den eersten Engelschen bouwmeester van dergelijke lijnen; de *guillotine* werd genoemd naar den geneesheer *Guillot*, die een degelijk snelwerkend straftuig in de Nationale Vergadering ter sprake bracht. *Galvanisme* ontstond uit den naam van *Galvani*, den schranderer Italiaan, die in 1789, door proeven op kikvorschen genomen, tot de ontdekking van de naar hem genoemde natuurkracht kwam. De *silhouetten*, thans in 't vergeetboek, maar nog altijd levend in C. O., zijn schaduwbeelden, aldus genoemd naar den Franschen minister, *Etienne de Silhouette*. En verder de *almaviva*, de wijde mantel, waarin de hooggelofde *Jan Adam Kegge* zich liet portretteeren, aldus geheeten naar den graaf van dien naam in den *Barbier de Seville*, die, aldus uitgedost, op de planken verscheen; de *lommerd* of *lombard*, *lombard*, die zijn naam ontleent aan de *Lombarden*, Italiaansche kooplieden, die het eerst dergelijke pandjeshuizen oprichtten; een *voltaire*, een bekleede leunstoel met hoogen rug, die ons aan een Franschen schrijver van dien naam herinnert; *spijker*

balsem, aldus genoemd naar de gebr. Spijker in Amsterdam, die deze zelf het eerst verkochten, alsmede Urbanuspillen, Hollewaypillen, flikjes, chocolaadjes in den vorm van een bolschijfje, van Casper Flick! — Voeg daarbij namen als: Isabelkleur (zoo geheeten naar de Aartshertogin van dien naam, welke volgens eene geloofte, als de overlevering zegt, geen schoon linnen gebruiken zou, vóór Ostende in haar bezit was), evenzoo Oranje kleur alsmede pompadoeer, eene gebloemde stof, nog door onze dames gedragen, aldus geheeten naar de bekende hofdame van Lodewijk XV; hortensia's, de paarskleurige bloemtuien, welke haar naam dragen naar de gemalin van den koning van Holland, Hortense 1) de Beauharnais; amazone, de naam van een damesrijklee, wellicht ontleend aan de bekende strijdbare vrouwen, die Troye eens te hulp kwamen; dukdalven, het paalwerk in voorhavens, naar men wil, eene herinnering aan den ijzeren hertog van Alva, even spits van hoofd en onbuigbaar, en we kunnen het hierbij laten, om over te gaan tot namen, die aan steden, landen enz. herinneren en, als soortnamen, algemeen voorkomen.

We schrijven, omdat er geene verklaring noodig is, eenvoudig naast elkaar: sinaasappelen, Bordeaux (wijn), Moezel (wijn), Rijn wijn, Malaga (wijn), Malvezij (wijn), portorico (tabak), manilla (sigaren), havanna (sigaren), Beiersch-bier; herinneren aan de Marseillaise, aan een Engelsch hemd 2) (reeds door Hildebrand in de C. O. in een minder goed licht gesteld, zie blz. 44, 13e druk) alsmede aan manchester en orleans, bekende stoffen; verder aan perkament, de bekende stof, evenzoo geheeten naar de stad Pergamus in Klein-Azië, waar het ongeveer 300 j. v. C. is uitgevonden. Wij eindigen onze opsomming met de woorden labberdaan (= zoutevisch of gezouten kabeljauw), aldus genoemd naar eene landstreek in 't zuiden van Frankrijk, le Labourd genaamd, met de hoofdstad Bayonne, van waar de gezouten visch werd uitgevoerd, en bajonet, de bekende geweespiets, in 1670 te Bayonne uitgevonden, en naar de plaats der uitvinding genoemd.

Over ditzelfde onderwerp valt meer te zeggen. En het strekke om den zin der woorden te verduidelijken. Ziehier nog eene reeks van woorden, welke uit hun aard geene bet. hebben, doch eene bet. verkregen door het taalgebruik.

Wat is nicotine? Het is een vergif, op scheikundige wijze uit tabak getrokken. De naam is ontleend aan den eigenaam Jean Nicot, die de tabakspiant het eerst in Frankrijk bracht. Deze Jean Nicot was destijds

1) Anderen willen, dat de bloem genoemd zou zijn naar den Franschen sterrenkundigen Hortense Lapeaute. 2) Evenzoo: Eene Spaansche vlieg, Spaansche zeep, — peper; een Engelsche tuin, — naalden; Goudsche pijpen, Fransche brandewijn, enz.

Fransch gezant in Portugal en zond in 1560 tabakszaad naar Parijs, en de beroemde Linnaeus gaf aan deze plant den naam van *Nicotiana glauca*.

Wie kent niet de dahlia en de fuchsia? De eerste ontleent haar naam aan dien van den Zweedschen kruidkundige Dahl; de tweede werd aldus genoemd naar Leonhard von Fuchs, een Duitsch kruidkundige te Tübingen, overleden in 1565. Zoo heet de begonia naar den Franschman Begon, en de camelia (Chineesche of Japansche roos) naar den zendeling Camelli, die deze bloem in Europa bracht.

Een kanarie (vogel) ontleent zijn naam aan de Canarische eilanden, van waar hij afkomstig is; de kalkoen heet naar de stad Calicoet in Voor-Indië en zou dus eigenlijk kalikoensche of kalikoetsche haan moeten heeten; de fazant, eigenlijk fazan (met toegevoegde *t*), is een vogel van de rivier Phasis in Georgië.

Het calicot, of de gele katoen, ontleent mede zijn naam aan de stad Calicoet en werd daar het eerst in den handel gebracht (thans wordt veel calicot in de fabrieken van Twente geweven); het campêchehout, waaruit de bekende roode verfstof vervaardigd wordt, is aldus geheeten naar de stad Campêche, aan de westkust van het Mexicaansche schiereiland, Yucatan, waar veel handel in deze houtsoort wordt gedreven. Het bekende kraakporselein ontleent zijn naam, niet aan de groote broosheid of fijnheid der stof, maar aan de omstandigheid, dat het door Spaansche of Portugeesche kraken, of logge koopvaardijsheren, uit het verre Oosten werd ingevoerd. Het kamerdok, eene gazen stof, is genoemd naar de stad Kamerijk, waar zij het eerst vervaardigd werd; damast, de kunstig met figuren doorweven stof, thans nog in Noord-Brabant en Twente een tak van industrie, zou in Damascus het eerst zijn geweven, evenals in deze stad het eerst het damasceeren van staal werd toegepast; men weet, dat dit bestaat in het versieren van zwaarden, degens en sabels met allerlei gevlamde, blauwachtige figuren. Nanking, eene donkergele katoenen stof, waarvan heerenkleedingstukken gemaakt worden, is aldus geheeten naar de Chineesche stad Nanking; thans echter wordt de naam Nanking ook gegeven aan Europeesche namaaksels van andere kleur, zelfs aan gekeperde katoenen stoffen. De gobelins, de zoo beroemde zijden weefsels of behangseltapijten, ontleenen hun naam aan den Franschman Jean Gobelin, die in 1667 te Parijs eene tapijtfabriek oprichtte, welke nog bestaat; het mousseline of neteldoek is aldus geheeten naar de stad Mossoel of Moessoel aan den Tiger, waar die stof het eerst uit vezels van brandnetels vervaardigd werd. Het marokijn is de Europeesche naam van het geitenleer, dat in Marokko geloid wordt en in Europa veel wordt nagemaakt, en het molton is eene zachte wollen stof, vermoedelijk zoo geheeten naar het Engelsche plaatsje van dien naam, waar die stof het eerst werd geweven.

Verder noemen wij nog de woorden: *cognac*, *jeremiade*, *lilliputter*, *guinje*, *krent*, *krijt*, *jobstijding*, *jobsbode*, *landauer*, *magnesia*, *portland*, *maïs*, *hermetisch* en *macadamweg*, alle ontstaan uit eigennamen of de eigennamen zelve in onveranderden vorm, doch als soortnamen op te vatten. *Cognac* is Fransche brandewijn, zoo geheeten naar de stad *Cognac*, in het Fransche departement *Charente*, waar men het eerst de kunst verstond, uit wijn het bekende geestrijke vocht te distilleeren. — Eene *jeremiade* is eigenlijk een klaaglied van den profeet *Jeremias*, die de verwoesting van *Jerusalem*, door *Nebucadnezar*, betreurde en in somber gestemde liederen aan zijne smart lucht gaf; later werd *jeremiade* de naam van klaagzangen of jammerklachten van allerlei soort. Een *lilliputter* is een denkbeeldig bewoner van het even denkbeeldige land *Lilliput*, door den Engelschman *Swift* ons meesterlijk beschreven in *Gulivers reizen*; een *lilliputter* is in eigenlijken zin een dwerg van de ergste soort, een persoontje, nog geen duim groot; — *lilliputachtig* bet. alzoo erg klein, bespottelijk om zijne kleinte, bijv. *lilliputachtige letters*. —

Een *guinje* een Engelsch goudstuk, ter waarde van $\pm f 12$ (het is aan koers onderhevig), werd geslagen van 1662, onder de regeering van *Karel II*, tot 1816 en wel eerst van goud van de kust van *Guinea*; zij was 21 Engelsche shillingen, elk van 60 cent, waard; na 1816 is zij vervangen door den *sovereign* = 20 shilling. De *krent*, *karent* of *korint*, is eene kleine druif zonder pit, en heet naar de stad *Corinthe* in *Griekenland*, als oudste uitvoerplaats; de naam *krijt* ontstond uit het Latijnsche woord *creta* (men vergelijkte tapijt en 't Lat. *tapetum*: *mijt* (hout-) en 't Lat. *meta*; *venijn* en 't Lat. *venenum*), en dit woord noemt eene soort van witte leemstof, die vooral op het eiland van dien naam gevonden werd. Eene *jobstijding* en een *jobsbode* doen beide denken aan den zwaarbepoefden man, die te midden van al zijne rampen *God* getrouw bleef en wiens lotgevallen in het boek *Job* van het Oude Testament verhaald worden: eene *jobstijding* is dus eene ongelukstijding, een *jobsbode* een ongeluksbode. Een *landauer* is een rijtuig met neerslaande kappen, zoo geheeten naar de stad *Landau* in de *Beiersche Pfalz*; het was in een dergelijken wagen, dat *Jozef I* in 1702 naar *Landau* trok, om de stad te belegeren. *Magnesia* is een geneesmiddel, ook *bitteraarde* of *talkaarde* geheeten, en werd het eerst door de Romeinen gevonden in *Magnesia*, een bergachtig gedeelte van het oude *Thessalië*; *portland* is een soort van cement, welke gebrand wordt uit *portlandsteen*, die men in het schiereiland *Portland* vindt (in het Engelsche graafschap *Dorset*). De *maïs* of *Turksche tarwe* is eigenlijk eene *Amerikaansche plant*; bij de ontdekking van dit werelddeel werd zij daar algemeen gevonden; zelfs de graven der vorsten waren met maïskolven gesierd; — op het eiland *Haïti*, waar *Columbus* met

de zijnen landde, werd dit koren mahis genoemd, vandaar de naam.

Iets hermetisch sluiten is het luchtdicht sluiten nl. zóó, dat niet de minste lucht toegang heeft; de naam zou afkomstig zijn uit de Grieksche mythologie, daar een fabelachtig wezen, HERMES Trismegistus, aan de Egyptische leer ontleend, de kunst verstond, door tooverzegels schatten tegen alle rooverij te beveiligen; aldus gaf de naam Hermes aanleiding tot vorming van 't bijvoeglijk nw. hermetisch. Een macadamweg is een harde weg, eigenlijk een zandweg, hard gemaakt met puin en afval of geklopte steenen, volgens het stelsel van den Noordamerikaan Mac-Adam (1755—1836).

HOOFDSTUK XIII.

WOORDEN, UIT VREEMDE TALEN OVERGENOMEN.

a. Engelsch.

Onder de ENGELSCHEN woorden, die in onze taal min of meer het burgerrecht verkregen, noemen wij de volgende, als de meest voorkomende: Biefstuk, blunder, boksen, bottel, brandy, brits, clown, club, cokes, comité, debating-club, jockey, leading-artikel, meeting, podding, plaid, pier, fair, fancy-fair, fashionable, fitter, gentleman, humbug, miss, mylady, turnen, toast, herrie, interviewen, maiden-speech, waggon, sherry, lady, poney, reporter, strike, rails, sport, square, tunnel, tender. Samen een veertigtal!

Ons biefstuk is eene verbastering van het Eng. beef-steak = osse-stuk (beef, Fransch boeuf = os); men weet, dat het een stuk vleesch is, gesneden uit het achterdeel van een os of rund; het Engelsche w.w. to blunder bet. flaters begaan, een bok schieten, verwarren, — een blunder is een misslag, eene fout, een flater. Boksen ontstond uit het Engelsche w.w. to box = vuistslagen geven, met de vuisten vechten; een bottel (bottle) is eene flesch, men denke aan ons bottelier, bottelen en bottelarij (bier-).

Brandy is de Eng. naam voor brandewijn, het is eene samen-trekking van 't Eng. brandwine; brits is eene verbastering van 't Eng. breeches = broek, men zegt nog wel: voor de brits krijgen. Een clown is een hansworst in een paardenspel, eigenlijk bet. het woord een kinkel, een lomperd, een ongelikten beer; een club is een besloten kring van mannen van gelijke richting, van gelijken stand, van 't Eng. w.w. to club = zich vereenigen, medewerken, bijdragen. Cokes ontstond uit 't Eng. coaks = uitgebrande steenkool, comité, in 't Eng. committee = commissie, en verwant aan 't w.w. to commit = toevertrouwen, opdragen; een debating-club is een gezelschap, dat zich oefent in 't debat, d. i. in 't verdedigen van stellingen, die aan de orde worden gesteld, van 't Eng. to debate = betwisten, bespreken, beraadslagen, bestrijden.

Jockey is het verkleinwoord van 't Eng. Jack = hans (men denke aan Jack Pudding), eigenlijk een rijder bij de wedrennen, op

eigenaardige wijze gekleed; een *leading-artikel* = een leidend artikel, in 't Ned. hoofd artikel in een dagblad, aldus geheeten, omdat men er de publieke meening in eene gestelde richting mede wil leiden. Eene *meeting* 1) is eene samenkomst, eene bijeenkomst op groote schaal van lieden, die dezelfde beginselen zijn toegedaan of hetzelfde doel beoogen; *meeting* is het tegenw. deelw. van 't Engelsche w.w. to meet (lees: miet) = ontmoeten, bijeenkomen, te gemoet komen.

Pudding is een geliefd Engelsch kostje (zij noemen onzen hansworst *Jack Pudding*); een *plaid* 2) is een geruite doek, die dwars over de schouders geslagen wordt, naar de wijze der Schotsche bergbewoners; een *pier* is in 't Engelsch een bruggenhoofd, een steenen beer, een havenhoofd, een steiger, eene aanlegplaats voor stoombooten, een getimmerte, dat boven het watervlak uitsteekt. *Fair* 3) bet. fraai, mooi, lief, aardig, schoon enz.; bijv. dat is niet *fair*, dat is niet *fair* gehandeld; een *fancy-fair* 4) is eene liefhebberijkermis, eene tentoonstelling van modeartikelen en galanterieën, welke door dames in 't openbaar, meestal met een liefdadig doel verkocht worden, (*fair* = kermis, *fancy* = denkbeeldig, wat niet in werkelijkheid is).

Fashionable is alles, wat fatsoenlijk, net, naar de mode, naar den laatsten smaak is; het woord is door het achtervoegsel *able* afgeleid van *fashion* 5) = fatsoen, mode, smaak, enz. Een *fitter* is een werkman van de gasfabriek, die de gasbuizen legt en verbindt; het Eng. heeft het woord *fit* in de bet. van bekwaam, geschikt, enz., en het w. w. to *fit* bet. van pas maken, pasklaar maken, enz. Een *gentleman* 6) is een welopgevoed man, iemand met uiterlijke en innerlijke beschaving; 't woord *gentle* (Fr. *gentil*) bet. edel, adellijk, minzaam, voorkomend; — een Engelschman is er trotsch op, een *gentleman* te zijn, een Engelsch koning wilde gaarne de eerste *gentleman* (= man van eer) van het koninkrijk wezen.

Humbug is bluff, bedrog, wind, nonsens; — naar men wil is het woord ontstaan uit een eigenaam; een Schotsch edelman der 17e eeuw *Hume of the bog* (moeras), om zijne snoeverij bekend, zou aan dat woord het ontstaan gegeven hebben; — hoe 't zij, *humbug* is leugen, snoeverij, grootspraak, opsnijderij. — Eene *miss* is eene jongejuifvrouw, eene ongetrouwde dame; eene *my lady* is de echtgenoot van een edelman, van een lord of een baron. *Turnen*, voor het doen van gymnastische oefeningen, werd gevormd van 't Eng. w. w. to *turn* (Fr. *tourner*) = draaien, omdraaien, wenden, keeren, richten, bewegen, enz. Een *toast* (Eng. *toast*) is een dronk op de gezondheid of het welzijn van personen, of op den welstand van zaken; het Engelsche w. w. bet. roosteren en

1) Spreek uit: mieting. 2) pleed. 3) feer. 4) fensifeer.

5) Spreek uit: fes'-jun. 6) dzjen'tl-mⁿ.

toast is eigenlijk geroost brood bij de thee, als dessert of nagerecht; — men weet, dat de toosten of gezondheidsdranken eerst bij het dessert worden ingesteld; — herrie (Eng. hurry) = haast, overijling, drukte, opschudding, verwarring, enz.

Een interview 1) is eene samenkomst, een mondgesprek; men bedoelt er vooral mede een gesprek van een dagbladschrijver met een hooggeplaatst persoon, waarbij het den eersten te doen is om inlichtingen enz. van den tweeden voor zijne courant te ontvangen, vandaar het w. w. interviewen en het zelfst. nw. interviewer. Maiden-speech 2) bestaat uit de leden maiden = meisje, maagd en speech = toespraak, redevoering; men bedoelt er mede de eerste redevoering van een lid in 't Parlement. Een waggon is een spoorrijtuig, in 't Eng. is een wagon, een wagen, een vrachtwagen; sherry is wijn uit Xeres in Andalusië, dus Spaansche wijn; eene lady is elke dame van aanzienlijken huize; een pony is een klein rijpaard; pony-haar is haar, dat over het voorhoofd naar beneden hangt, zooals de ponys het van nature hebben. Een reporter is een aanbrengrer van nieuws, een berichtgever, een verslaggever; het woord is afgeleid van het w. w. to report = berichten, verslag geven, rapporteeren.

Het Engelsche strike 3) is ons woord werkstaking; het w. w. to strike bet. in Eng. dialect heengaan, weggaan; rails 4) zijn niet de ijzeren spoorstaven, maar de onderliggende houten dwarsbalken, waarop de ijzeren staven rusten; de Engelschen spreken van railway 5), waar wij spoor-weg bezigen. Door sport verstaat men in 't Engelsch al wat dient tot vermaak, tot ontspanning, vooral veldvermaak, jachtvermaak, spelen in de open lucht, roeien, harddraverij, enz. Een square 6) is een open plein in eene stad, aangelegd als tuin; het Eng. woord square bet. eigenl. vierkant, quadrat; eene tunnel is een in rotsen of bergen uitgehouwen onderaardsche weg of doorgang voor treinen, het Eng. tunnel bet. pijp, trechter; een tender is de kolenwagen der locomotief, het Eng. w. w. to tend bet. oppassen, wachten, begeleiden.

b. Woorden, uit het Italiaansch, Spaansch en Portugeesch.

Ook uit het ITALIAANSCH zijn vele woorden in het Nederlandsch overgegaan. Vooreerst termen uit de muzikale wereld, die algemeen door muzikkliefhebbers gebezigd en begrepen worden, als: 1) Adagio, allegro, allegretto, andante, grandioso, larghetto.

1) Spreek uit: intur-vioe'. 2) meeden-spietsj'.

3) Spreek uit straik. 4) Reels. 5) Reel-'weé. 6) Skweer.

diminuendo, enz. verder: 2) Aria, alt, bas, cantate, cadans, piano, presto, da capo, decrescendo, crescendo, impressario, intermezzo, trio, klarinet, klaroen, libretto, maestro, dilettant, sonate, viool, virtuoos, enz. vervolgens 3) handelstermen als: Agio of aggio, contrabande, bruto, cassa, cassette, compagnie, incasseeren, content, netto, bankroet, rabat, proviand, journaal, saldo, enz. 4) termen bij 't leger in 't gebruik: Citadel, kazemat, kazerne, kanon, marketentster, musket, proviand, vizier, estafette, escorte, escadron, barricade, blokkade, 5) allerlei: Charlatan, gondel, corridor, bagatel, balcon, bandiet, banket, belvedère, cicerone, dolce far niente, casino, caricatuur, carnaval, cascade, incognito, kaneel, karaf, katafalk, koloriet, lantaarn, lava, lotto, marmot, morel, orkaan, à pari, à costi, paskwil, sajjet, salet, sardijn, schorseneren, sukade, terracotta, tombola, tramontane, ulevel. Ziedaar een negentigtal woorden!

Voor de meeste zal eene verklaring overbodig zijn, aangezien ze vrij algemeen bekend zijn of in Kramers' Woordentolk voldoende worden opgehelderd naar de bet. Wij teekenen dus eenvoudig het volgende aan.

Vooreerst twee woorden uit de CAMERA OBSCURA:

»'s Middags stal ik het hart van mijn tante nog eens door van schorseneren te houden,» — zegt Hildebrand (blz. 41).

En ten tweede:

De hospita van William Kegge spreekt:

»daarbij had hij haar zoo verwilderd aangekeken, dat ze der (= haar) tranemontanen haast was kwijt geraakt» (blz. 137).

De schorseneren zijn bekende planten uit den moestuin, het woord bestaat uit de leden: scorza = schors, bast en nera (Fransch noir) = zwart; tranemontanen dient te zijn tramontane = aan gene zijde van de bergen (men denke ook aan trans in Transvaal = aan gene zijde van de Vaal; Transleithanie, Oostenrijk aan gene zijde der Leitha); de tramontane kwijt zijn = het spoor bijster zijn, den koers kwijt zijn, zijne bezinning verloren hebben, enz. De Italiaansche schipper hield de poolster in 't oog, en deze stond aan gene zijde der bergen = Alpen.

Het woord bankroet ontstond uit banca rotta = gebroken bank. — Staakte een koopman op de geldmarkt zijne betaling, en maakte hij zich in stilte uit de voeten, dan sloeg men zijne geldbank aan stukken, — dit was het teeken, dat hij bankroet was gegaan.

Contrabande is sluikwaar, smokkelgoed; het woord bestaat uit contra = tegen en bando = afkondiging van een verbod; — contrabande is dus koopwaar, van welke het vervoer verboden is.

Eene citadel is een kasteel bij eene versterkte stad; het woord ontstond uit het woord *cittadella*, verkleinwoord van *citta* = stad.

Eene kazemat is een bomvrij gewelf in vestingwerken; het woord ontstond uit *casamatta*, van *casa* = huis en *matta* = donker, verborgen.

Eene kazerne is een gebouw, waarin de soldaten gehuisvest zijn, het woord ontstond uit *caserma* (*casa d'arma*) = wapenhuis.

Het woord musket klinkt in 't It. *moschetto* = vuurroer, dat met eene lont wordt afgestoken; *escadron* kwam uit het Fransch in onze taal, en de Franschen ontleenden het aan 't It. *squadron* = afdeeling; *escorte* is evenzoo een Fransch woord, uit het It. *scorta* = bedekking, geleide; *barricade*, It. *barricata* = slagboom, verwant aan 't Fransch *barre* of *barrique* = ton of vat, één der voorwerpen, waarvan men *barricades* maakt; — *blokkade* ontstond uit het It. *bloccata* = insluiting.

Het woord *charlatan* ontstond in 't Fransch uit het woord *ciarlatano*, van 't w.w. *ciarlare* = zwetsen; het is een marktschreeuwer, een pocher; een *corridor* is eene gang, 't woord werd gevormd naar 't It. *corridore* van *correre* (Fr. *courir* =) loopen. Eene *bagatel*, in 't It. *bagatella*, en dit is het verkleinwoord van *bagata* = kleinigheid; een *bandiet* = struikroover, uit het Fransch *bandit* en dit weer uit het It. *bandito* = banneling van 't w.w. *bandire* = verbannen. *Casino* is het verkleinwoord van *casa* = huis, het is eene buitensociëteit, de verzamelaarsplaats van een besloten gezelschap. Een *caricatuur* is eene spotplaat, eene spotprent, — 't woord ontstond uit *caricatura* en dit van *caricare* = overdrijven. *Carnaval* = vastenavondpret, van 't It. *carnevale* van 't Latijn *carni* = aan het vleesch en *vale* = vaarwel; men weet, dat in vroeger tijden gedurende de 40 dagen vóór Paschen het gebruik van vleeschspijzen door de R. C. kerk verboden was.

Incognito komt van *incognitus* = onbekend, onder vreemden naam; *kaneel* ontstond uit *canella*, 't verkleinwoord van *canna* (Fr. *canne*) = riet, klein riet, naar den pijpvorm, waarin de waar ter markt kwam; *karaf* komt van *caraffa* en dit van 't Arab. *garaffa* = scheppen, opscheppen; eene *katafalk*, It. *catafalco*, is eene stellage, waarop de lijkst wordt geplaatst, zoowel bij lijkdiensten in de R. C. kerk, als bij het tentoonstellen van een hooggeplaatst afgestorvene.

Door *lava*, van *lavare* = wasschen, Fransch *laver*, verstaat men alles, wat de straten schoon wascht, alles, wat in vloeibaren toestand verkeert; een *marmot*, uit het It. *marmotto* en dit weer uit het Lat. *mus montanus* = bergmuis, dus bergrat, mormeldier. — Het woord *morel* (= noordkers, zooals ze bij de tuinlieden heet) ontstond uit het It. *morello* = donkerbruin. — Een *paskwil* is een

schimpschrift en klinkt in 't It. met dezelfde bet. *pasquillo*; *sajet* uit het Fransch *sayette*, van 't It. *saja* = rok, onderlijf van wol. *Sukade*, geconfijte citroenschillen enz., ontstond uit 't It. *succade* van *suc* = sap; *terra-cotta* bet. gekookte aarde, gebrande aarde; nog verstaat men de kunst, uit gebakken leem allerlei kunstvoortbrengselen te scheppen, ook in ons land. *Tombola* komt van 't It. *tombolo* en dit van *tombolare* = tuimelen; men weet, dat eene *tombola* een loterijspel is. — Het woord *ulevel* leidt men af van 't It. *olivella* = olijffe.

Ook uit het SPAANSCH kwamen enkele woorden in onze taal. Het zijn mees vreemde en weinig gebezigde woorden, voor een klein deel woorden, die min of meer inheemsch zijn geworden, als: *Alligator*, *armada*, *auto-da-fé*, *cargadoor*, *castagnetten*, *tabak*, *indigo*, *infanterie*, *sigaar*, *matador*, *eldorado*, *malaga*, *platina*, *papegaai*, *lorre*, *chicane*, *creool*, *parmant*, *blanco*, *bezaan*. De bet. van de meeste dezer woorden zal geen der lezers onbekend zijn; eene toelichting bij enkele kan wellicht nuttig zijn. Een *alligator* is een kaaiman, een krokodil; het woord bestaat uit het Sp. lidwoord *el* en *lagarto* = hagedis; de *armada* = de onoverwinlijke vloot, het woord bet. in 't Sp. gewapend (Fransch *arme* = wapen). Een *auto-da-fé* is letterlijk: eene daad van geloof (Fransch *acte de foi*), men leest in de geschiedenis, dat bij 't straffen enz. van ketters de koning zelf soms tegenwoordig was, om zóó belijdenis van geloof af te leggen; ook waren er geestelijke voorrechten aan het bijwonen van de terechtstellingen verbonden.

Een *cargadoor* is een man, die zich belast met het beladen, het bevrachten van schepen, het woord *carga* bet. lading.

Castagnetten zijn kleppers, welke bij het dansen door duim en wijsvinger in beweging worden gebracht, door dat geklepper geeft men de maat aan; het woord is eigenlijk uit de Fransche taal in de onze overgegaan, doch in 't Sp. bet. *castana* kastanje, en de kleppers worden *castanetas* genoemd, omdat zij wel met kastanjes overeenkomen.

Het woord *tabak* luidt in het Sp. *tabaco*, naar men wil, ontstond de naam uit dien eener provincie op het eiland Haïti; *infanterie* is een Fransch woord, maar de stam *infant* is Sp. en bet. kind, knaap, knecht, dus kon *infanterie* de naam worden van het voetvolk. *Sigaar* luidt in 't Sp. *cigarro*, naar eene soort van tabak op het eiland Cuba, welke zich uitstekend er toe leent om opgerold te worden. Een *matador* is een der voornaamste strijders bij het stierengevecht; het woord heeft tot stam het Sp. *matar* = dooden; in fig. zin komt het nog voor in het omberspel, waar een *matador* eene der hooge troeven is; ook: hij is de *matador* voor: hij is de eerste, hij speelt de eerste viool.

Het woord *eldorado* bestaat uit het Sp. lidwoord *el* en den stam *dorado* = gouden (Fransch *d'or*); *eldorado* = het goudland, in fig. zin een luthof, een paradijs. *Malaga* is de naam van den bekenden zoeten morgenwijn, aldus geheeten naar de Sp. stad van uitvoer, *Malaga*, gelegen aan de Middellandsche Zee, met eene bevolking van 120 duizend bewoners. *Platina* ontstond uit het Sp. woord *plata* = zilver; men weet dat *platina* een zeer kostbaar, edel, witachtig metaal is; men zou kunnen zeggen: *platina* = wit goud; het smelt eerst bij zeer hoogen warmtegraad.

Het woord *papegaaï* is eene verbastering van 't Sp. *papagayo*; *lorre*, de naam van allerlei groote papegaaïen, ontstond uit 't Sp. *loro*, met welk woord men deze vogels toespreekt. *Chicanes* zijn allerlei onaangenaamheden, vitterijen, haarklooverijen; enz., het woord heeft tot stam het Sp. woord *chico* = klein, gering; van het woord *chicane* is afgeleid *chicaneeren* en *chicaneur*, ook *chicaneurig*, in de spreektaal meestal tot *sikkeneurig* verbasterd. *Creolen* zijn afstammelingen van Europeanen in de Spaansch-Amerikaansche landen en op de Westindische eilanden; het woord ontstond uit het Sp. *criollo* = opgewassen. *Parmant* ontstond uit het Sp. *paremento* = tooi, opschik; *blanco* = wit, bijv. in *blanco* teekenen, *blanco* stemmen; de *bezaan* is het zeil aan den achtersten mast, het woord ontstond uit het Sp. *mezana*.

Naast deze Spaansche woorden plaatsen wij een drietal woorden, aan het PORTUGEESECH ontleend, nl. *kwispedoor*, *marmelade* en *veranda*. Het eerste van dit drietal luidt in 't Port. *cuspidor*, en is afgeleid van 't w. w. *cuspir* = spuwen; *marmelade* is moes van ingemaakte of fijngekookte vruchten; in 't Port. komt *marmelada* van *marmelo* = kweepeer, welke vooral tot confituur wordt bereid; eene *veranda* is eene overdekte ruimte tegen den voor- of achtergevel van een gebouw, het woordt klinkt in 't Port. *varanda*.

c. Woorden, uit Oostersche talen.

Ook uit OOSTERSCHE talen (wij zagen het reeds in Hoofdst. XI) kwamen woorden in het Nederlandsch en wel uit het Hebreuwsch, het Turksch, het Perzisch, het Indisch, het Maleisch, het Javaansch en het Arabisch.

Uit het HEBREEUWSCH: *Bolleboos* (reeds verklaard op blz. 138), *sabbath* (rustdag); *amen* (zie blz. 173); *jehova* (de eeuwige, hij, die doet zijn); *asmodé* (de booze, de verwoester); *belial* (de deugniet; hij, die tot niets nut is), bij Vondel, een oproerige Engel:

Mijn Belial ging hene op lucht en vleugels drijven,
Om uit te zien, waer ons Apollion magh blijven...

VONDEL, Lucifer.

Belzebub (schimpnaam voor een afgod der Pheniciërs); cherub, cherubijn (hemelgeest); seraf, serafijn (hemeling); satan (de vervolger, de booze geest), lazarus (ontstaan uit Eleasar = God help; van dit woord komt lazerij, melaatschheid:

O Middeleeuw! de Kruistogtsrazernij
Voerde u naar 't Heilig Land; gij gingt er Lazarij
En Boekweit halen.

STARING, De Veenrook.

De mammon (de God van 't geld); moloch (de koning, afgod der Ammonieten); de messias (de gezalfde, de verlosser), eden (lusthof, paradijs); Paschen (Pascha, van een woord, dat overgaan, overtrekken bet., de voorbijgang nl.; de Verderfengel ging de deuren der met bloed van het lam get. of der Israëlieten voorbij); lawaai (leven, drukte, rumoer); hosanna (hij leve, de heer helpe hem!); sjofel (gering, armoedig, kaal, arm); kauscher (rein, zuiver); ganf (gannef = dief, guit, snaak); gochem (wijs, verstandig, slim).

Uit het TURKSCH vermelden wij de woorden: Horde, kiosk, kolbak, schabrak en bergamot. Het woord horde bet. zwerm, zwerfende menigte; eene kiosk is een sierlijk gebouwtje op pleinen of hoeken van straten, het woord bet. in het Turksch tuin huis. — De kolbak is het hoofddekseel onzer huzaren; in het Turksch beduidt het in 't algemeen muts. — Een schabrak is een rijk met goud doorstikt paardedek, — eene bergamot is eene zeer smakelijke peer, in het Turksch bet. de naam heerenpeer.

Het PERZISCH gaf de woorden: Tulband, derwisch, karavaan, karavanserij, schaakspel, schaakmat, segrijn, magie, kabaai, sjaal, bazaar en brons. De tulband is een hoofdomwindsel, in 't Perzisch bestaat het woord dulband, en dit bet. neteldoek; een derwisch is een Turksche monnik, die in armoede leeft, het woord dervis bet. arm. Een karavaan is eene troep reizigers, die de woestijn doortrekt; het Perzisch woord karwân bet. reizend door vele streken; het woord karavanserij ontstond uit de woorden karwan en serai d. i. groot gebouw voor reizigers. Schaakspel bet. eigenlijk koningsspel, in het Perz. is schah of shah = koning; in schaakmat komt het lid mat van het Perz. mât = dood.

Segrijn (leer) ontstond uit het Perz. segri = leer, uit den rug van een paard of een kameel; een magie, magiër is een wijze, het Perz. magi bet. priester; men weet, dat bij de oude volken de kaste der priesters de wetenschappen bij uitsluiting beoefende; een magiër verstond vooral de tooverkunst, was sterrenwicheleer en droomuitlegger, —

het woord magisch voor tooverkunstig, toovermatig vindt men in Starings MARCO, waar het heet in vers 216 :

Genomen,
Uit een verkeerden pot, is 't Magiesch Liniment
Zoo 't spreekwoord zegt, den Patiënt
Gelijk den hond de worst bekomen.

Eene k a b a a i is een lang kleedingstuk van Oostersche vrouwen, het woord zelf bet. kamerjapon, kleed; eene s j a a l of châle bet. in 't Perz. sluierdoek, omslagdoek; een b a z a a r bet. eene overdekte markt; brons werd in de meeste talen van Europa overgenomen, het bet. eigen koper.

Uit het INDISCH melden wij de woorden: koeli en lak. Het eerste woord bet. oorspronkelijk slaaf, thans daglooner, arbeider, lastdrager; — lak is eigenlijk eene verfstof van roode kleur, in 't Italiaansch bet. lacca hars van allerlei kleur, dienende tot het verzegelen van brieven.

Uit het MALEISCH hebben wij de woorden: Baboe, bamboes, klewang, pikol, sago, toko, kris, amok, moesson, gutta-percha, guttegom of gittgom, orang-oetang, karbouw, ananas, baar, baadje en oorlam. — Eene baboe is eene verzorgster van jonge kinderen; bamboes (eig. bamboe) is eene reusachtige rietsoort; een klewang is een kort, breed zwaard, een pikol is een gewicht van $\pm$ 125 pond, het woord hangt samen met pikoel = dragen; sago bet. palmmeel, d. i. merg van de sagoplant; een toko is een magazijn, waarin allerlei te koop is; eene kris is een dolk, slangswijze gebogen; amok bet. dooden, amok maken = opstand maken en beginnen met dood te slaan, wie zich verzet. Het woord moesson ontstond uit moesim en bet. bepaalden tijd; het is een wind, die op bepaalde tijden waait; gutta bet. gom of hars; een karbouw (eigenl. karbo) is de naam van den buffel op Java.

Eene ananas bet. eigenlijk koningsappel; de vrucht is uit Zuid-Amerika, doch schijnt over Indië in Europa bekend te zijn geworden. — Een baar is een Europeaan, die pas kersversch voet aan wal gezet heeft in Indië, de Javanen noemen hem orang-baroe = mensch-nieuw of nieuweling. Baadje (op zijn baadje krijgen) ontstond uit het Mal. bådjoë = wit en blauwgestreept kleedingstuk, dienende als hemd; een oorlam is een zeeterm voor borrel. Eigenlijk komt oorlam van orang lama = een oud mensch, — en het klinkt vreemd, dat dit op een borrel wordt toegepast; doch men hoort nog wel: een taaien nemen, een ouden nemen, en spottender wijze kwam het scheepsvolk tot orang lama of oorlam.

De woorden kampong en palankijn zijn uit het JAVAANSCH; een kampong is een omheind erf, eene buurt, een gehucht; palankijn ontstond uit palankan = draagstoel.

Uit het ARABISCH bezitten we vrij wat woorden, als daar zijn: Admiraal, alchimie, alcohol, algebra, alkoof, almanak, arak, amulet, amber, arsenaal, katoen, sofa, koepel, talisman, muzelman, tarief, stroop, masker, naphtha, matras, elixir, minaret, gember, cijfer; harem, koffie, koran, magazijn, karmijn, moskee, divan, giraffe. Ruim een dertigtal!

De woorden alcohol en tarief werden blz. 172 reeds verklaard; admiraal, amiraal (Fr. amiral) ontstond uit het Arab. emir of amir = heer, gebieder; emir al bahr = heer op zee; alchimie ontstond uit al ('t Arab. lidwoord) en kimija = sap. — Algebra = het vereenigen van deelen tot één geheel, het verbinden d. i. de wetenschap der herleidingen en vergelijkingen; almanak kwam tot ons uit het Fransch; de stam is echter Arabisch en bet. maat of tijd; arak is een geestrijk vocht, dat gestookt wordt uit rijst enz., het woord arak bet. eigenlijk zweet, d. i. het sap van dadels, waaruit de drank het eerst bereid werd. — Een amulet kwam ook uit het Fransch tot ons, het bet. aanhangsel, band, waaraan men iets draagt nl. een voorbehoedmiddel tegen rampen en ziekten.

Amber, in 't Arabisch anber is eene welriekende gomstof; het woord arsenaal kwam uit de Fransche taal in de onze, het bet. eigenlijk huis, waar iets gemaakt wordt; katoen, in 't Arab. koton = boomwol; eene sofa is eene rustbank, in 't Arab. zoffa. Een talisman bet. een toovermiddel, van een Arab. woord, dat tooverbeeld bet.; ook bij Staring vindt men dit woord:

Daar vliegt de Kraai weêr heen! maar, bij hervatte vlugt,
Draagt zij een voorwerp, flus, zoo 't schijnt, in 't hol vergeten,
Een talisman, als vracht meê door de lucht.

MARCO, vers 202—204.

Het woord muzelman komt van 't Arab. muslim of moslim en bet.; zij, die zich aan Gods wil overgeven; het zijn de volgelingen van Mohammeds leer. Stroop of siroop kwam ook uit het Fransch in onze taal, in 't Arab. bet. sjarab zooveel als drank, afkooksel van vruchten enz.; het woord masker van het Fransch masque, heeft tot stam het Arab. maschara = spot, bespotting; naphtha is eene zeer brandbare steen- of aardolie, het Arab. woord nafatha bet. bruisen, opborrelen; matras kwam uit de Fr. taal in het Nederlandsch; in 't Arab. bet. matrah de plaats, waar iets geworpen wordt. Elixir bestaat uit het lidwoord el en het woord iksir d. i. steen der wijzen; men bedoelt er mede de zelfstandigheid, die de kracht bezit, onedele metalen in goud te veranderen; thans bet. het naar ons taalgebruik afreksel, afkooksel van kruiden, enz.

Eene minaret is eigenlijk een vuurtoren, van 't Arab. nâr = vuur;

't is een koepelvormig torentje op de moskee, van 'twelk de geloovigen vijfmaal daags tot het gebed worden opgeroepen, want klokken worden niet gebruikt. *Gember* is een geconftijte wortel, die een kruidachtigen smaak heeft, de naam ontstond uit een Arab. woord, dat hoornvormig bet., wellicht naar het uiterlijk der ingemaakte worteldeel. Het woord *cijfer* kwam mede langs Fr. weg in onze taal; in 't Arab. bet. de stam ledig. Een *harem* (Ar. *haram*) is eene heilige plaats of liever iets, waarvan de toegang aan weinigen veroorloofd is; *koffie* is ontstaan uit het Arab. *kaffa*, den naam der boomen in Ethiopië (in 1615 werd zij het eerst in Venetië ingevoerd). De *koran* is het heilige boek der Mahommedanen, het bevat al de openbaringen van den profeet; het woord zelf bet. lezen, voordragen. *Karmijn* is eene hoogroode verfstof, het woord heeft tot stam 't Arab. woord *karmes* = cochenielje; ook het woord *karmozijn* = hoogroode kleur, hangt hier mede samen (de *cochenielje* of *cochenille*, ook *konzenielje* is een insect (schildluis), welke de scharlakenverf levert).

Moskee kwam uit het Fransch (*mosquée*) in onze taal; het eigenlijke stamwoord is *mesdjid* = het hoofd met den grond aanraken; of wel de plaats, waar dit geschiedt, dus het huis des gebeds. Een *divan* is een ruststoel, eene sofa, eigenlijk de plaats, waar de registers gehouden worden, de kanselarij. Eene *giraffe* bet. eigenlijk langhals van het Arab. *jirafet*; het is een zoogdier uit Midden-Afrika; het werd 46 j. v. Chr. door Julius Cesar het eerst uit Afrika in Europa gebracht.

d. Woorden, uit het Grieksch, Latijn en Fransch.

Het aantal woorden uit het Grieksch en Latijn, vooral uit het Fransch is zeer groot, te groot om ze alle te vermelden. Enkel noemen wij uit het GRIEKSCH de woorden: *Apostel*, *bijbel*, *asyl*, *atmosfeer*, *axioma*, *bariton*, *cholera*, *psalm*, *diploma*, *despoot*, *chaos*, *Pinksteren*, *lucifer*, *draak*. Elk dezer woorden is naar de bet. bekend. — Enkele aant. mogen dienen tot nadere verklaring. Zoo bet. *apostel* gezant; *bijbel* komt van *biblia* = boeken; *asyl* = toevluchtsoord (eigenl. zonder berooving, of onberoofd); *atmosfeer*, waarin *atmos* = damp en *sphaira* = kring; *axioma*, van een woord, dat erkennen bet.; *bariton* van *barys* = zwaar en *tónos* = toon, dus zwaar van loon; *cholera* van *golos* = gal, dus galziekte; *psalm* van *psalmos* = snarenspel; *diploma* van *di* = dubbel en *ploma* = gevouwen; *despoot* van *despotes* = heer, heerscher; *chaos* = ledige ruimte, baaierd; *Pinksteren* (Fr. *pentecôte*), in 't Gr. *pentecosté* = vijftig;

lucifer van lux = licht en fero = dragen, dus lichtdrager. In dezen zin vat Vondel het woord ook op in zijn beroemd treurspel, waarin hij den vorst der Engelen voorstelt als dragende de Morgenster aan het voorhoofd; draak van 't Gr. drakon = scherpziend wezen, thans een monsterachtig dier uit de fabelleer.

Voor het LATIJN noemen we o. a.: Engel, fornuis, kelder, vlam, barometer, oester, luipaard, spinazie, straat, valk, venster, kamer, balsem, anker, buste, thermometer, reticule.

Engel bet. eigenlijk bode; fornuis = bakoven; kelder = bewaarplaats voor spijzen, van cella = kamer, vertrek; vlam uit 't Lat. flamma; barometer van baros = zwaar, dus zwaartemeter; oester van 't Lat. ostrea = schelp, scherf; luipaard van leopardus, bekend roofdier; spinazie van spina = doorn, eene groente aldus genoemd naar de spitsuitlopende bladeren; straat van 't Lat. strata via = bevroerde weg; valk uit 't Lat. falco, den naam van den bekenden roofvogel; venster van 't Lat. fenestra = opening in den muur; kamer van 't Lat. camera = gewelfd vertrek; balsem van 't Lat. balsamum; anker van 't Lat. ancora, anchora; buste van bustum = graf, men plaatste op de graven der afgestorvenen hunne beelden of portretten; thermometer van thermos = warm, dus warmtemeter; reticule = netje, werkzakje; men leze in de C. O. blz. 30: »Drie dames met lange réticules en opmerkelijk door roode linten op de muts" — en wat lager: »zoodat de réticule geopend kon worden, om het bekende roodverlakte flesschenbakje met blinkenden rand te voorschijn te halen"; — vóór een 40-tal jaren was de reticule algemeen bij de dames.

Uit het FRANSCH vermelden wij enkel de woorden: Melaatsch, brancard, bres, priëel, tricot, colporteur, gendarme, geus, labberdaan, palfrenier, perron, plein, potpourri, kortegaard, garde. Over elk dezer woorden eene korte opmerking tot besluit! Het woord melaatsch of malaatsch bet. hetzelfde als lazarij, doch ontstond uit het Fr. malade = ziek; het woord bet. de ziekte, de gevreesde ziekte; brancard ontstond uit branche = tak, het is dus een draagtoestel, oorspronkelijk uit takken samengesteld. Eene bres (Fr. brèche) = gat, opening en wel in den muur eener vesting; priëel ontstond uit het Fr. préau = groen plekje gronds (pré = weide); tricot is afgeleid van tricoter = breien (het is dus gebreide kleeding); colporteur bestaat uit col = hals en porteur, drager, van porter = dragen; gendarme ontstond uit 't Fransch gens d'armes = lieden van wapenen.

Geus, een woord uit onze geschiedenis welbekend, bet. eigenlijk bedelaar; labberdaan werd boven reeds verklaard, blz. 178; palefrenier of palefrenier werd afgeleid van 't Fr. palefroi = dames- of staatsiepaard; perron staat voor pieron en is afgeleid van pierre = steen, het is een verhoogde grond of groote stoep bij een spoorwegstation. Plein ontstond uit 't Fr. plaine = vlak, vlakke; pot-pourri is een dwaas woord, het bet. bedorven pot, eigenlijk mengelmoes. Kortegaard werd verbasterd uit corps de garde = wachthuis; garde ontstond uit een Duitsch woord wart = wacht, de garde was de beroemde lijfwacht van Napoleon I.

Ten slotte zij opgemerkt, dat wij de verklaring van deze vreemde woorden, naar hunne beteekenis in de grondtaal, met geen ander doel gaven dan tot toelichting van hunne beteekenis in de Nederlandsche taal, mede om zoo helder mogelijk de stelling toe te lichten: *De woorden gelden, wat het gebruik er van maakt.*

INHOUD EN BLADWIJZER.

	Blz.
HOOFDSTUK I. INLEIDING	1
HOOFDSTUK II. EEN BLIK OVER HET STUDIEVELD	7
HOOFDSTUK III. VERKLARING VAN WOORDEN EN UITDRUKKINGEN.	23
HOOFDSTUK IV. IETS OVER WOORDVORMING	96
HOOFDSTUK V. HET LEVEN VAN EEN WOORD	105
HOOFDSTUK VI. WIJZIGING IN DE BETEEKENIS DER WOORDEN . .	120
HOOFDSTUK VII. SPELING VAN HET VOLKSVERNUFT	135
HOOFDSTUK VIII. VOLKSVERBEELDING EN VOLKSLUIM	144
HOOFDSTUK IX. DE TAAL EN DE DIERENWERELD	149
HOOFDSTUK X. VREEMDE WOORDEN IN 'T NEDERLANDSCH . . .	161
HOOFDSTUK XI. WAT SOMMIGE VREEMDE WOORDEN BETEEKENEN.	172
HOOFDSTUK XII. HOE VREEMDE WOORDEN SOMS ONTSTAAN . . .	177
HOOFDSTUK XIII. WOORDEN UIT VREEMDE TALEN	182

Bij den Uitgever deze is mede verschenen:

- M. J. KOENEN, **DICTÉES OVER DE NIEUWE SPELLING**, met aantekeningen tot zelfoefening, ten dienste van Lager en Middelbaar Onderwijs. 2de druk. . . . . f 0,50.
- J. V. HENDRIKS, **HANDWOORDENBOEK VAN NEDERLANDSCHE SYNONIEMEN**, met eene voorrede van Prof. J. H. GALLÉE. 2de druk. Ingenaaid f 2,50; Geb. f 2,80.
- P. KAT, **BILDERDIJKS ELIUS, URZIJN EN VALENTIJN EN ODE AAN NAPOLEON**. Met aantekeningen . . . . . f 0,40.
- TH. J. BOSMAN, **HET OPSTEL**. Stijloefeningen voor de hoogste klassen van Lagere en de eerste klassen van Kweek- en Normaalscholen. 2de druk . . . . . f 0,20.
- TH. J. BOSMAN, **ALPHABETISCH TAALREGISTER** op School en Studie (Jaargang 1879—1885) en op het Bijblad van School en Studie (Jaargang 1883—1885). . . . . f 0,30.
- P. KARSSSEN, **ONTWIKKELEND TAALONDERWIJS**. Practische lessen in Spelling, Spraakleer en Stijl. Bewerkt voor gevorderde leerlingen der Volksschool, voor Onderwijzers-Kweekelingen enz., 3de druk. f 0,25.
- P. KARSSSEN, **DE TAALVRIEND**. Vervolg van Ontwikkelend Taalonderwijs. 2de druk. . . . . f 0,40.
- VAN AGT, **EERST DENKEN, DAN SCHRIJVEN**. Practische Taaloefeningen, voor Normaalscholen en de eerste twee cursussen der Burgerscholen. 3de druk. . . . . f 0,40.
- J. A. SCHUTTE, **OEFENINGEN TER ONTLEDING**. . . . . f 0,35.
- J. A. SCHUTTE, **VERSTAAT GIJ UWE TAAL?** Stijl- en taaloefeningen voornamelijk ten dienste van hen, die zich voor 't examen van onderwijzer bekwamen . . . . . f 0,30.
- ELDAR, **SPREKEN EN ZINGEN**, in verband gebracht met de Nederlandsche Taal . . . . . f 1,25.